A. HÄRMA

Meie murelapsed

NA
A-30761

ANTON HÄRMA

MEIE MURELAPSED

KIRJASTUS „VALGUS“ TALLINN 1970

371
H 96

Kunstiliselt kujundanud S. Eelma

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

6—4—1

SAATEKS

Kuigi laste õpetamine ja kasvatamine koolides seisab üldiselt kõrgel tasemel, võib ajuti märgata, et mõned oma arenemiselt ja võimetelt täiesti normaalsed lapsed jäävad õppeedukuselt klassikaaslastest maha, kordavad klassikursusi ning muutuvad raskesti kasvatatavaiks, pidurdades seega klassi ja kooli pedagoogilist tööd. Selliseid õpilasi on igas koolis vähe, koolide kogusummas aga küllalt palju, mistõttu õpilaste mahajäävus õppeedukuses ja raskestikasvatatavus moodustab õppe- ja kasvatustöös tähtsa probleemi.

Et olukorda parandada, loodi Tallinnas (asukohaga Laias tänavas) rida aastaid tagasi sellistest õpilastest katseliselt eri kool, mis pidi õppimises mahajäänud ja „rasked" lapsed ümber kasvatama, ning ühtlasi oli kooli ülesandeks selgitada noorte senises kasvatamises tehtud vigu. Olevimäe kooli nime all kirjeldab käesolev teos selle kooli kogemusi. Märgitagu, et nimetatud kool töötas tavalise kooli tingimustes, mispärast selle õppeasutuse kogemused on rakendatavad igas koolis.

Olevimäe kooli kasvatustöö selgitamisel käsitleb käesolev teos kasvatuslikke nõudeid, mille puudulik rakendamine kodus ja koolis oli õpilaste mitteküllaldase edasijõudmise ja halva käitumise peamiseks põhjuseks, ning näitab, kuidas tehtud vigu parandati. Et nood kasvatuslikud nõuded ja koolis tehtav kasvatustöö oleksid lugejale mõistetavad, viib teos lugeja vahetult kooli miljöösse. Selgitatav teoreetiline materjal on esitatud seoses rohkete piltidega koolielust ja konkreetsete näidetega kasvatustööst, mille eesmärgiks on haarata lugeja kaasa ning panna ta mõtlema kasutatud võtete üle.

Teos peab silmas eelkõige lastevanemaid ja tavalisi koole, rõhutades eriti kodu ja kooli koostöö vajadust ning kooli juhtivat osa selles töös. Kui kodu ja kool pole oma kasvatusülesannetega toime tulnud ning laps on kasvatamiseks suunatud erikooli, on ka siin lapse edasisel kasvatamisel Olevimäe kooli kogemuste tundmine tähtis.

Kooli raskes õppe- ja kasvatustöös oli igal õpetajal suuri teeneid. Käesoleva teose mahu piiratuse tõttu esitatakse need õpetajate kollektiivi ühise tööna. Nimeliselt märgitakse õpetajaid ainult klassivälises töös, sealjuures muudetud nimedega, kuigi kergesti tuntavalt. Õpilaste nimed on muudetud tundmatuseni.

Autor leiab, et ühises koostöös ning üksteise kogemuste tundmaõppimisega jõuavad koolid õpilaste mahajäävuse ja raskestikasvatatavuse probleemi lahendamiseni. Selleks annab siinkohal oma panuse ka Olevimäe kool.

Autor.

Quid magis est durum saxo, quid mollius unda?
Dura tamen molli saxa cavantur aqua. [1]

1. UUE KOOLI AVAMINE. ESIMESED RASKUSED

Sajandeid vanad ruumid olid tulvil lapsi. Sammastikuga jalutusruumis ja treppide-eelses vestibüülis salknesid poisid ja tüdrukud. Mõned pahutsesid, sõnelesid, teised silmitsesid halvustavalt kooliruume ja kogunevaid noorukeid, mõned vahtisid tardjalt kaugusse ja nende näod peegeldasid mahasurutud kibestust ning varjatud jõuetust. Väiksemad, tundes olukorrast mitte ainult meelehärmi, vaid selle uudsusest ka lõbu, saalisid korrustele viivatel treppidel ja vahtisid huviga ümbrust. Ühed lastest olid puhtalt ja korralikult riietatud, teised määrdunud, räpased; jalas mõnedel kingad, mõnedel saapad, mõnedel säärikud või mahakääritud kummikud. Kuigi oli jaanuarikuu, puudus mitmel talveriietus.

Siin avati uut kooli. See oli tavaline kool, mille nime märgiti numbriga, kuid mida selle asukoha tõttu Olevimäel hakati kutsuma Olevimäe kooliks. Kooli direktoriks oli vanem staažikas meespedagoog, õpetajaiks osalt noored – mõned ametis alles esmakordselt –, osalt vilunud ja kogemustega pedagoogid, enamikus naised; õppealajuhatajaks oli esiotsa noor naispedagoog, seejärel noor mees.

Uus kool oli määratud korduvalt klassikursust korranud lastele, kelle käitumine või õppimine valmistas koolidele raskusi. Kool avati poolest õppeaastast. Ületulek uude kooli pidi olema vabatahtlik, toimus aga paljudel juhtudel endise kooli survel.

[1] Mis on kõvem kaljust, mis pehmem lainest?
Ometi õõnestab pehme vesi kõvu kaljusid.

See solvas lapsi, sisendades neisse kibestust ja protesti, seda enam, et üleviimine toimus poolest õppeaastast. Ühtlasi kutsus see esile vaenulikkust uue kooli vastu, mida süvendasid uue kooli vanaaegsed ruumid ja iseärasus. Avatava kooli keskaegne hoone, massiivsed väravad, sissekäik pika ja poolpimeda kangialuse kaudu, paiguti üle meetri paksud seinad, koridoride puudumine, kõrge müüriga piiratud kitsas kooliõu, – kõik see meenutas lastele pigem karistusasutust kui kooli ning suurendas nende protestivaimu.

Õpilastest oli 50%-il isa surnud või nad olid vallaslapsed, 20%-il elasid vanemad lahus, kusjuures lapsi kasvatasid emad, vanaemad või sugulased, 30%-il olid mõlemad vanemad olemas ja nad elasid koos, kuid käisid enamasti mõlemad tööl. Kodune järelevalve oli üldiselt puudulik. Kaks kolmandikku lastest olid poisid, üks kolmandik tütarlapsed, kokku 250 õpilast. Neist moodustati kümme klassikomplekti. Noorimaks klassiks oli kolmas, vanimaks seitsmes klass. Kui õpilaste arv võimaldas, paigutati paralleelklasside poisid ja tüdrukud eri klassidesse. Oli tüdrukute arv väike, moodustati segaklass.

Õpetajad viisid lapsed klasside kaupa riietusruumi ning sealt teisele ja kolmandale korrusele klassiruumidesse. Õpilaste suhtumine õpetajaisse oli ilmselt vaenulik. Ülesminekut treppidel saatsid köha ning pahatahtlikud häälitsused. Klassijuhataja sõnavõtt klassis võeti vastu naeru ja vaheleräkimisega. Kuid õpetajate rahulikkuse ja sõbraliku suhtumise mõjul õpilased vähehaaval taltusid. Teinud järgmiseks päevaks vajalikud korraldused, viisid klassijuhatajad õpilased vanaaegsesse võlvlaega saali, kus toimus avaaktus.

Aktusekõne pidas direktor. Kõne oli optimistlik, meeleolu tõstev. Koolihoone kujutamine sajandite taustal asendas esialgse masenduse huviga ning kooli taotluste selgitamine seoses julgustavate sõnade ja südamlike soovidega rahustas märgatavalt õpilaste protestimeelt.

Lahkunud uuest koolist, suundusid lapsed kodudesse. Tahtmatult viis tee ka endise kooli juurde. Kahjutunne ja lahkumisvalu segunesid kibestuseks, kasvasid seejärel vihaks ning tungiks hülgamise eest õpetajaile, koolile, kogu maailmale kätte maksta. Mõned, suutmata end taltsutada, astusid endisse kooli sisse, kõndisid tasumisihas koridorides, laamendasid, solvasid õpetajaid; mõned huligaanitsesid väljas, sõimlesid või purustasid kividega aknaid.

*

Järgmisel päeval oli kool uuesti ärevil. Eilne rahunemine koolis oli asendunud taas protestilainega.

Esimese tunni andsid klassijuhatajad. Tund oli kärarikas ja kulus peamiselt korra loomiseks. Seda raskem oli õpetajail. Nende abistamiseks jäid järgmisteks tundideks klassi ka klassijuhatajad, juhul kui nad olid vabad. Oli aga klassijuhatajal tund mõnes teises klassis, asendas teda oma klassis mõni teine õpetaja. Klassijuhataja või tema asendaja tunnis olek vähendas korrarikkumisi, kuid ei hoidnud neid täiesti ära.

Tundides oli organiseeritud vastuhakk. Poisid istusid, käed püksitaskus, õppevahendeid lauale ei asetatud, õpetajat ei kuulatud ega tema käske täidetud. Segaklassides toetasid tüdrukud poisse. Ka tütarlaste klassides tegid tüdrukud katset vastuhakku organiseerida, kuid loobusid sellest peagi.

Viiendasse poisteklassi, kus kord oli eriti halb, kutsuti direktor.

„Võtke raamatud ja avage lehekülg 28!" teeb õpetaja korralduse.

Poisid istuvad liikumatult, käed püksitaskus.

Direktor astub lähima poisi juurde. See istub edasi.

„Kui õpetaja tuleb õpilase juurde ja jääb seisma, tõuseb õpilane püsti," ütleb direktor rahulikult.

Poiss tõuseb. Kogu klass jälgib teda.

„Nüüd võta raamat ja ava lehekülg 28!"

Poiss heidab pilgu akna juures istuvale pikale poisile, kes vaatab talle keelavalt otsa, ent siiski avab ta raamatu.

„Nüüd istu ja jälgi õpetajat!"

„Ja sina, miks sinul ei ole raamat lahti?" pöördub direktor teise poisi poole. See avab raamatu.

Direktori liikudes pinkide vahel avavad õpilased üksteise järel raamatud, ka pikk poiss. Direktor astub tema juurde. Poiss tõuseb püsti.

„Istu!" ütleb direktor mõningase viivituse järel ja lahkub siis klassist.

Klassi vastupanu oli murtud. Töö hakkas edenema ka teistes klassides.

Vahetundide ajal viibisid kõik õpetajad õpilaste hulgas, et mõjustada oma kohalolekuga õpilaste käitumist. Kooliruumide ja korraga kohanemiseks korraldati harjutusi.

Eelkõige harjutati liiklemist: ühelt trepipoolelt alla, teiselt üles, ja mitte rohkem kui kaks õpilast kõrvuti. Sealjuures pidi keskele jääma vahe, mida mööda õpetajad said liikuda üles-

alla. Järgmiseks harjutati liiklemist jalutusruumis. Pärast söögivaheaega õpiti tervitamist.

Koolid õpetavad lastele tervitamist peamiselt algklassides pöörates sellele hiljem vähe tähelepanu. Seetõttu on tervitamine õpilastele harjumatu ja ebameeldiv. Tervitatakse direktorit, õppealajuhatajat ja oma klassi õpetajaid. Teised õpetajad ja kooli teenistujad saavad selle viisakuse osaliseks harva. Olevimäe koolis nõuti aga mitte ainult kõigi kooli töötajate tervitamist, vaid tervitada tuli ka iga kooli sisenenud võõrast. Tervitamine oli algul kohmakas ja oskamatu. Osutus paratamatuks selle harjutamine. Distsipliinitunde kasvatamiseks oli aga vajalik korralduste vastuvaidlematu täitmine. Seepärast viis esimese harjutuse läbi direktor.

Vahetunni ajal rivistati jalutusruumis üles juhuslik rühm. Teised vaatasid pealt.

Esimene oli väike poiss. See tervitas ja tegi viisaka kummarduse.

Järgmine, suurem poiss, tervitas, kuid ei kummardanud.

„Aga kummardus!"

Poiss kummardas kogu kerega.

„Mitte nii sügavalt. Painuta pead ja veidi selga!"

Nüüd tuli tervitus kuidagiviisi välja.

Pealtvaatajad jälgisid harjutust lõbuga ja tundsid heameelt, et ise rivis polnud.

Järgmine oli väike tüdruk.

„Sina tee niksu!"

Tüdruk tegi seda kenasti.

„Tubli! Nüüd järgmine ilma niksuta!" Järgmine oli pikakasvuline tüdruk. Ta tervitas pead painutamata.

„Aga, armas laps, sa pilgutad ju ainult silmi!"

Tüdruk kordas, seekord paremini.

„Ja nüüd kõik ritta!" pöördus direktor pealtvaatajate poole. See rabas. Vaatajaskond lõi lainetama.

„Kiiresti, vahetund lõpeb! Jüri, hakka peale! Mihkel, järele! Mari! Mall!"

Rida hakkas liikuma, algul kohmetult, siis julgemini ja lõpuks isegi lõbusalt. Direktorist möödudes õpilased tervitasid ja ruttasid siis klassidesse.

Algus oli tehtud. Seda kommet juurutasid klassijuhatajad ja õpetajad, sageli direktori ja õppealajuhataja osavõtul. Kuid tervitamise muutumine harjumuseks nõudis veel palju aega.

Esimestel koolipäevadel sisseviidud kord osutus otstarbekohaseks ning jäi maksma ka edaspidi. Klassijuhatajad viibi-

sid oma klassi tundides esimestel nädalatel igal vabal tunnil, hiljem sageli. See lähendas õpilasi klassijuhatajale, võimaldas tal neid paremini tundma õppida ja klassiga usaldusliku vahekorra luua.

Iga õpetaja loeti alates tema tundidele eelnevast vahetunnist kuni tema tundidele järgneva vahetunni lõpuni korrapidajaks. Tunni lõpetanud õpetaja tõi õpilased klassist jalutusruumi ja asus temale määratud ülesannete täitmisele. Õpetajad olid korda pidamas korrustel, treppidel, vestibüülis, jalutusruumis ja teistes vajalikes kohtades. Peakorrapidaja liikus ringi kogu majas. Korrapidamise keskuseks oli jalutusruum. Siin jalutasid õpetajad tavaliselt koos lastega või jälgisid liiklemist seistes. Jalutusruumi keskel kõndis edasi-tagasi direktor, kas üksinda või koos mõne õpetaja või õppealajuhatajaga. Jäi mõnel juhul jalutusruumi keskkoht tühjaks, asus sinna korraldust ootamata mõni jalutusruumis olev õpetaja või peakorrapidaja.

Vahetundides harjutati aeg-ajalt ka tervitamist. Selleks asus direktor, õppealajuhataja või peakorrapidaja õpilastele teatavaks tehtud kohale ja kõik jalutusruumi minejad või sealt tulijad tervitasid teda.

Iga viimase tunni õpetaja viis koolist lahkuvad õpilased riietusruumi ja saatis nad minema. Kooli jäänud õpilased jäid nende õpetajate hoole alla, kelle korraldusse nad läksid.

See pidev õppejõudude viibimine õpilaste keskel sai õpetajaile harjumuseks ega tundunud neile koormavana, küll aga aitas see palju kaasa õpilaste ja õpetajate lähenemisele ja distsipliini sisendamisele õpilastesse.

Kuid kasvatustöö, eriti aga laste ümberkasvatamine nõuab palju aega. Uues koolis juhtus, eriti alguspäevil, tihtipeale midagi, mis mõjus vapustavalt ning pani mõnegi õpetaja mõtlema, kas ta on suuteline selles veel väljakujunemata koolis töötama.

Peale õpetajate pidasid koolis klasside kaupa korda õpilased. Antud klassi juhataja ülesanne oli seda korraldada ning juhtida. Ühtlasi oli ta sel ajal kooli peakorrapidaja.

Esimesel õppenädalal pidas korda VI-b klass. Lapsed olid korrapidamisel väga agarad, kuid paiguti ületasid lubatu piiri. Tabanud poiste tualetiruumist väikese Metsise suitsetamast, kasutasid korrapidajad Melnik ja Vooron Metsise korralekutsumiseks füüsilist jõudu. Seda nägid VI-a klassi poisid Parts ja Kolk ning ruttasid Metsisele appi. Korrapidajaid Melnikut ja Vooronit toetasid teised korrapidajad, Partsile ja Kolgile ruttasid appi Männik ja Luts, ja enne veel, kui õpetajad vahele jõudsid, oli lahing lahti. Metsise kaitsjad, nähes korrapida-

jate üleolekut, jooksid tänavale, korrapidajad järele, kõige taga peakorrapidaja, et neid tänavalt tagasi tuua. Põgenejad pöördusid tänaval vasakule ning jooksid kes kuhu: Parts ja Kolk Oleviste kiriku taha, sealt Suurest Rannaväravast välja, siis ümber Paksu Margareeta ning peitsid end vanalinna varemetesse, Männik ja Luts kihutasid otse edasi, käänasid Hobuveski juures ümber nurga, suundusid linnamüüri siseküljele ning peitusid kitsasse Laboratooriumi tänavasse. Korrapidajad, kes seisatasid Oleviste kiriku nurgal, et jaguneda kaheks rühmaks, kaotasid aega ning viivituse tõttu kadusid neil põgenejad silmist. Peakorrapidaja sai korrapidajad õpilased tänavalt kätte ja viis nad kooli tagasi.

Õppetundide lõpul tõttas peakorrapidaja direktori kabinetti.

„Direktor, hoov on võõraid poisse täis, lapsed ei julge väljuda. Nõudsime nende lahkumist, kuid meid nad ei kuula!"

Hoovis oli tõepoolest suur salk võõraid poisse. Need olid kutsutud VI-a klassi poiste poolt, et VI-b klassi poistele kätte maksta. Keset salka kamandas suurekasvuline poiss, salga juht. Direktor astus ta juurde ja nõudis poiste lahkumist. Poiss puikles. Kuid nähes, et majahoidja, suur väravavõti käes, sammub hoovivärava poole, andis poiss vilet, mille peale kõik sissetunginud tormasid hoovi tagaväravast välja. Tulnud ringiga koolimaja ette, jäid nad seisma tänava vastasküljel. Et aga õpilaste koolist lahkumise ajal seisis koolimaja ees õpetajaid ja mõned neist läksid õpilastega koos linna poole, valgus poistesalk laiali.

Järgmisel päeval oli õpilaste koolist lahkumise ajal tänava vastasküljel uus poistesalk. Need oli sinna kutsunud VI-b klass, et näidata vastaspoolele ka oma jõudu. Õpilaste koolist lahkumise ajal liikus tänaval õpilaste hulgas aga jällegi õpetajaid ja salk valgus laiali.

Mitmed pedagoogid, kes leidsid töö halvasti käituvate ja õppimises mahajäänud lastega üle jõu käivat, lahkusid koolist. Nende asemele tulid uued, kes soovisid panna proovile oma pedagoogilisi võimeid ning töötada just nn. raskete lastega. Nii selekteerusid õpetajad iseenesest. Kooli jäid püsima ainult tugeva tahtejõuga ja ideelised pedagoogid, kes uskusid siia kooli suunatud laste käitumise ja edasijõudmise paranemisse.

Üheks raskemaks klassiks oli kolmas poisteklass, kus õppisid lapsed, kes vanuselt oleksid pidanud olema juba kuuendas või seitsmendas. Loomulikult polnud neil kolmanda õppeaasta kursuse vastu mingit huvi, küll aga huvitusid nad hästi sepitsetud koerustükkidest ja ulakustest.

Nende klassijuhataja, algklasside matemaatika ja vene keele õpetaja, lahkus. Tema kohale kandideeris juba praktikat omav meesõpetaja.

Direktor iseloomustas talle klassi ja selgitas võimalikke raskusi.

„Just selliseid poisse ma tahan," arvas kandidaat.

„Oleme võimaldanud kandidaadil tutvuda ka lastega. Kas soovite?"

„Jaa, soovin."

„Palun, juhatage õpetaja klassi," pöördus direktor õppealajuhataja Õie Mesikese poole.

Õppealajuhataja juhatas kandidaadi klassi ja jättis ta lastega üksi.

Varsti väljus kandidaat klassist. Ta vabandas, et sel aastal pole tal siiski võimalik tulla. Järgmisel aastal tuleb kindlasti.

„Direktor, keegi kõrgem ohvitser ja üks daam soovivad teiega rääkida," teatati direktorile.

Need olid abikaasad Veltid.

„Teie soov?" küsis direktor, kui külalised olid tema kabinetis istet võtnud.

„Tööd ja leiba," naljatas mees. „Olin varem õpetaja ja tahan uuesti hakata. Õpetan matemaatikat ja vene keelt."

„Kas olete nõus algklassides õpetamisega?"

„Miks mitte. Minu abikaasa on ka õpetaja, tal on needsamad ained."

„Meil on raske kool, kas usaldate siia tulla?" pöördus direktor abikaasa poole.

„Küllap saan hakkama, olen ka varem selliseid lapsi õpetanud."

„Kas soovite lastega tutvuda?"

„Vaataksin küll," ütles mees.

„Teie saaksite kolmanda poisteklassi, see on raskem, abikaasa neljanda." Direktor juhatas ta klassi.

Poisid, kuuldes, et nende klassijuhatajaks ja õpetajaks hakkab ohvitser, olid vaimustatud ja vahtisid aukartuses tema kuldseid paguneid.

„Õpetaja, kas te sõjas ka olite?" küsisid poisid, kui direktor oli lahkunud.

„Olin."

„Jutustage meile mõnd juhtumit sõjast."

Ta jutustaski.

„Aga vahva!" arvasid poisid. „Sõjajutud ja -filmid on üldse vahvad."

Siis läks jutt relvade peale.

„Õpetaja, mul on püss kah, õhupüss," ütles Kiisk.

„Ja minul on ragulka," täiendas juttu Lainas.

„Ragulka on meil igaühel," õiendasid poisid.

„Aga kummiribaga saab ka lasta," seletas Metsis. „Tuleb asetada sõrmede vahele, tõmmata pingule ja muudkui lase, naks ja naks."

„Õpetaja, kas me laskmist ka hakkame õppima?" päris Lainas.

„Esialgu ei ole meil selleks aega. Peame õppima kõigepealt õppeaineid."

Nii toimus klassis vestlus ja õpetaja jõudis selgusele, et poistega saab töötada, poisid aga leidsid: „Ikka tore küll, kui klassijuhatajaks on ohvitser." Kontakt oli loodud.

Koolis käis rohkesti külastajaid. Üheks esimestest külastajatest oli Haridustööliste Ametiühingu Tallinna Linnakomitee esimees. Tutvunud koolitööga üldiselt, avaldas ta soovi külastada ka mõnd tundi. Direktor juhatas ta kolmandasse poisteklassi, ise lahkus. Oli vene keele tund, tundi andis klassijuhataja Villem Velt. Esialgu kulges tund korralikult. Siis tõusis õpilasel Lainasel eilsest vestlusest innustatuna ületamatu tung näidata klassijuhatajale oma ragulkat. Ta ootas tunni lõppu, kuid see ei tulnud ega tulnud. Viimaks ei suutnud ta enam kannatada, võttis taskust ragulka ja asetas lauale. Õpetaja ei teinud sellest välja. Lainas võttis ragulka kätte ja tõmbas kummi pingule. Ei midagi. Siis laskis selle lahti. Väike plaks jäi märkamatuks. Nüüd asetas ta ragulka kummile paberkuuli ja tõmbas kummi pingule. Äkki libises kumm käest ja kuul lendas Kiisale kuklasse. See kaapas käega kukalt, pöördus siis ümber, haaras vihaselt ragulka ja laskis Lainast. Kuul tabas aga Metsist, kes laskis kummiribaga vastu. Mõne sekundiga haaras laskeõhin kogu klassi. Ei nähtud enam ei õpetajat ega külalist. Kisa, kära, laskmine. Rahustamine ei andnud mingeid tulemusi. Alles tunni lõpp peatas korratused. Õpetaja saatis külalise direktori juurde, jättes õpilased omasoodu.

Klass oli paberitükke täis. Puhastama hakkasid Karas ja Tiku, kes olid korrapidajad. Samal hetkel astusid klassi rajooni haridusosakonna juhataja koos inspektoriga. Karas ja Tiku, rutates puhastamisega, ajasid poisse klassist välja ning vehkisid harjadega peade kohal. Ka haridusosakonna juhataja ja inspektor lahkusid klassist. Uueks tunniks oli klass puhas ja tuulutatud.

Haridusosakonna juhataja ja inspektor jäid järgmisse tundi. Oli emakeele tund, tundi andis noor õpetaja Pruul. Haridusosakonna juhataja seisis pinkide vahel, jälgides iga õpilast. Poiste veel hetk tagasi säravad näod peegeldasid nüüd ükskõiksust ja igavust. Kord oli rahuldav, aga osavõtt tunnist sunnitud ja loid. Ainet osati halvasti.

Tunnist ära tulles tõi haridusosakonna juhataja kaasa Karase ja Tiku. Nendega koos tuli ka õpetaja.

„Noh, Karas, mis sul emakeelest tänaseks õppida oli?" küsis haridusosakonna juhataja.

„Nahk," vastab poiss.

„Mis sa nahast tead?"

Poiss vaikib. Viimaks ütleb:

„Kui nahk märjaks saab, siis ta paisub."

„Missugune nahk?" küsib haridusosakonna juhataja.

„Inimese nahk," vastab poiss.

„Tiku, ütle sina, mis sa nahast tead!"

Tiku vaikib.

„Tead sa, mis on nahk?"

Vaikus.

„Loe siis raamatust!"

Õpetaja ulatab poisile raamatu. Poiss võtab raamatu, kuid ei loe.

„Miks sa ei loe?" küsib haridusosakonna juhataja.

„Ma ei taha," vastab poiss.

„Kuidas „ei taha"? Kui sa koolis käid, siis pead õppima!"

Poiss vaikib.

„Miks sa ei loe?" küsib haridusosakonna juhataja uuesti.

„Küll ma seal loen, kus tarvis," vastab viimaks poiss.

Sellega vestlus lõpebki.

Neljandas poisteklassis oli matemaatika tund. Õpetaja Helene Velt seletas uut ainet. Oskusliku käsitlusega suutis ta õpilastes äratada isegi mõningat huvi. Korraga kostis pauk. Õpilane Kork vahtis ehmunult koolipingile.

„Kork, kas sina paugutasid?" küsis õpetaja.

„Ma tõmbasin pingiplaati ja äkki tuli pauk."

Ta avas plaadi täielikult ja vaatas pinki.

„Õpetaja, pingis on tongid!" hüüdis ta siis.

„Minul kah, minul kah!" kostavad hüüded.

„Kas on ikka tongid? Ma proovin!" hüüab Ast ja lööb plaadiga tongidele. Kostab tongide pragin.

„Ma proovin kah, mina kah!" hüüavad poisid. Kõikjal kõlavad paugud.

Õpetaja ei tea, mis teha. Ta püüab klassi vaigistada, kuid tagajärjetult.

„Kuulake!" hüüab korraga keegi poistest. „Kuulake!" Klass on surmvaikne.

Paugud kostavad ka naaberklassist, siis kaugemalt, nüüd juba kõikjalt. Kogu koolis marutsevad paugud, kandudes kord üles, kord alla. Siis veel mõned üksikud . . . ja koolis valitseb vaikus.

Mis see oli? Tongid oli keegi pinkidesse puistanud, see oli selge, kuid milline jõud pani möllama kogu kooli?

Vahejuhtumist toibunult, ent laokil mõtetega jätkati tööd ja sedakorda vaiksemalt kui kunagi varem.

Vahetunni järel taastus tavaline meeleolu, tundides oli vaheleräkimist ja kära ning direktor ja õppealajuhataja kõndisid klassist klassi, et õpetajaid abistada.

Neljandast segaklassist kostis naeru ja lärmi. Direktor avas ukse. Ta jahmus. Pinkide vahel sammus õpilane Org, suits suus, otse õpetaja laua suunas. Noor naisõpetaja oli keeletu. Direktor sisenes klassi ja sammus kiiresti poisi kannule. Org oli oma vägiteost sedavõrd vaimustatud, et märkas direktorit alles siis, kui klass tervitamiseks püsti tõusis. Piirduda siin ainult sõnadega oli võimatu. Direktor võttis poisil käest kinni, viis ta ukse kõrvale ja pööras näoga klassi poole.

„Sina julged õpetajat solvata!" ütles direktor iga sõna rõhutades.

Poiss näis armetuna kõigile, ka iseendale. Kangelase oreool oli kadunud. Hetke pärast viis direktor ta kabinetti, istus laua taha ja hakkas kirjutama. Poiss, kes ootas noomitust, närvitses ootuses. Kell helises tunnist välja.

„Nüüd võid minna," ütles direktor.

„Minna?" kohmetus poiss.

„Jah, võid minna."

Poiss lahkus hämmeldunult.

Helises telefon.

„Palun direktorit."

„Olen telefonil."

„Teie poisid peksid puruks meie koolimaja aknad." Kõneleja nimetas kooli nime.

„Kes?"

„Meie endised õpilased."

„Palun, ehk teate nende nimesid?"

„Teame küll, nad peksid avalikult. Need olid Korss, Kurvits ja Liik."

„Tänan teate eest."

Direktor palus kutsuda poisid. Õppealajuhataja tõi nad kohale.

„Poisid, mis te arvate, miks ma teid kutsusin?"

Poisid vaikisid.

„Mida te tegite?" kordas küsimust õppealajuhataja.

„Pildusime puruks endise kooli õpetajate toa aknad," kostis Korss, kes oli poistest kõige agaram.

„Miks?" küsis direktor.

„Nad saatsid meid koolist minema," ütles Liik.

„See oli ülekohus!" lisas Kurvits.

„Kas teie selleks põhjust ei andnud?"

„Mingil määral küll, aga selle eest koolist välja ajada oli liig!" kaitses end Korss.

„Nii et teie arvates olite õigustatud kividega loopima?"

„Ega meie üksi loobi!"

„On see teie meelest ilus?"

Poisid vaikisid.

„Kui näiteks mina hakkaksin aknaid loopima, kuidas see teile meeldiks?"

„Seda ei saa kujutleda, see oleks nii rumal!"

„Aga teie olete ju ka küllalt suured, minu meelest oli teie tegu niisama rumal."

„Ega eriti tark ei olnud," nõustusid lõpuks poisid.

„Ja kuidas seda heaks teha?" küsis direktor.

„Ma arvan, tuleb minna kooli ja paluda vabandust," ütles kõheldes Kurvits.

„Kas see on kõik?"

„Ja uued klaasid ette panna," lisas Liik.

„Aga raha? Selleks tuleb ju kodunt raha küsida! No siis saab säru!" heitus Korss.

„Iga kord polegi see säru kõige halvem," sõnas direktor.

Poisid muigasid piinlikult, mõistmata, kas direktor tõesti pooldab „säru".

„Nüüd minge pahandust heaks tegema!" lõpetas direktor tõsiselt.

Poisid läksid.

Omapärane oli viies poisteklass. Organiseeritult liikudes, ees klassijuhataja Oja, järel paarikaupa poisid, jättis klass väga distsiplineeritud mulje, oli rahulik ning vaikne. „Meie parim klass," kinnitas õppealajuhataja. Sealsamas aga võis klass teha tunni võimatuks või hakkama saada uskumatu vembuga.

Tooniandjaid oli klassis kaks. Peamiseks suunajaks oli Piik, hüüdnimega Pikk, kellele esimesel õppepäeval üritatud töötakistus oli andnud ülekoolilise aupaiste. Ettevaatlikumaks muutunult kasutas ta oma ürituste täidesaatjana Jäski, keda tavaliselt nimetati Jässakaks. Teiseks suunajaks oli Pant, tema kaaslasteks Tiik ja Hüljes. Ent kuna nende üritused õpetajate vastu olid tagasihoidlikumad, jäi nende autoriteet Pika ja Jässaka omast väiksemaks. Vahekord klassi suunajate vahel oli leplik, kuid juhtum kehalise kasvatuse tunnis muutis selle pingeliseks.

Viiendal poisteklassil oli kehalise kasvatuse tund. Klassijuhataja viis poisid organiseeritult kooli saali, mis oli ühtlasi võimlaks, ja lahkus. Tundi andis noor kehalise kasvatuse õpetaja, hea sportlane. Näiliselt oli kõik hästi. Juhtus aga midagi ootamatut. Keset tundi tormas õpetaja õpetajate tuppa ja viskas ärritatult klassipäeviku lauale.

„Mina lahkun!" teatas ta hingeldades.

Kohalolijad jahmusid.

„Mis juhtus?" küsis direktor.

„Parem varem kui hilja! Mina lähen!" Ta võttis mantli ja lahkus.

„Ja meie parim klass!" imestas õppealajuhataja.

Mis oli juhtunud, seda teadsid ainult õpetaja ja klass.

Direktorile teatati, et peakorrapidaja palub teda kantseleisse.

„Ma ei saanud teilt küsida, olite kinni, – kutsusin omapead miilitsa välja," teatas peakorrapidaja.

Seina ääres seisis kolmanda klassi õpilane Eesmäe, suu verine. Tema kõrval Gussev ja Kluš, nende ümber mitu poissi.

„Gussev ja Kluš on esimest päeva koolis," seletas peakorrapidaja, „nad tungisid ilma ühegi põhjuseta Eesmäele kallale ja peksid ta veriseks."

„Poisid, kas nägite, kuidas see juhtus?" pöördus direktor pealtnägijate poole.

„Hakkasime koju minema," ütles üks poistest, „näeme, kangi all kaks poissi peksavad väiksemat. Läksime appi ja tõime peksjad siia."

Vahepeal olid kohale jõudnud kaks militsionääri.

„Tuttavad mehed. Kas jälle kaklesite?" pöördus üks neist poiste poole. „Gussev, kui vana sa oled?"

„Neliteist."

„Ja sina, Kluš?"

„Kolmteist."

„Noh! . . .“ laotas militsionäär käsi.

„Palun, lähme üles, peame nõu!“ Direktor viis militsionäärid oma kabinetti.

„Nad on noored,“ seletasid militsionäärid.

„Midagi peab siiski ette võtma. Muidu kaotavad poisid usu miilitsasse. Võtke poisid kaasa, kutsuge vanemad miilitsasse ja andke nad hoiatusega vanematele üle.“

Selles leppisidki direktor ja militsionäärid kokku.

Mindi uuesti kantseleisse. Kooli poolt koostati protokoll. Protokollile kirjutasid alla kannatadasaanu, süüdlased ja tunnistajad. Militsionäärid võtsid protokolli ja süüdlased kaasa ning lahkusid koolist. Kannatanu ja tunnistajate õiglustunne oli rahuldatud.

Kuuenda tunni ajal tormasid mõned õpilased direktori kabinetti.

„Direktor, tulge ruttu, õpilane jookseb verest tühjaks!“

Direktor ruttas õpilaste järel õpetajate tuppa. Keset tuba seisis õpilane Karus, hoides sõrmedega kinni kubemehaava, millest jooksis rohkesti verd. Tema ümber askeldasid õpilased. Haav seoti kinni ning haavatu asetati toolidele. Haava oli löönud noaga tema pinginaaber. Kutsuti välja kiirabi ja poiss saadeti haiglasse.

Viimaks oli nädal lõppenud. Õpetajad tõmbasid kergendatult hinge. Istuti ja vahetati muljeid.

Olukord oli äärmiselt raske. Raskused olid mõistetavad, ei võinud ju õpilased, kes seni käitusid ja õppisid halvasti, muutuda korraga headeks ja hoolsateks. Kuid raskusi oli liiga palju. Korratused Haridustööliste Ametiühingu linnakomitee esimehe viibimisel tunnis, halb käitumine haridusosakonna juhataja ja koolide inspektori juuresolekul, ükskõikne suhtumine miilitsatöötajatesse näitasid, et lastel puudub lugupidamine vanema inimese ja ametivõimude vastu. Või oli see oma isekuse ja halva käitumisega uhkeldamine? Mitte kõik õpilased ei käitunud halvasti, aga kas halb kollektiiv ei kisu ka neid kaasa? Kummitas lahkunud õpetaja hoiatus: „Parem varem kui hilja!“ Osa õpetajaist lahkus, kas ei löö kõhklema ka teised?

„Direktor, kas te ikka veel usute, et need lapsed paranevad?“ küsis õpetaja Kaasik.

„Usun, kuid see võtab aega ja palju vaeva,“ vastas direktor.

Eelseisvad raskused hirmutasid kõiki.

2. LASTE TÄNAVASALGAD

Pikk lahkus koolist rõhutud meeleolus. Täna pidi ta esitama aruande vastupanu organiseerimise kohta koolis, kuid see üritus kukkus läbi. Süüdi oli Jässakas, kes lõi kartma, kuid süüdi oli ka tema ise ettevaatamatus märguandes. Direktor kahtlustab teda organiseerimises, seda andis ta selgesti mõista; aga miks ei öelnud ta seda otseselt ning millega see kord lõpeb? Ja mida öelda täna Pantrile?

Mööda tänavaid lonkides jõudis Pikk viimaks koju. Ta elas hoovipealses vanas puumajas. Avanud luku, astus ta ukse kriuksudes majja. Kriuksumine oli tavaline, kuid täna ärritas see teda. Ta lõi ukse prantsatades kinni. Köögis hakkas ta toitu otsima. Kapis leidus ainult kuivanud leiba. Ta katsus pliiti, see oli soe. Praeahjus olid soojad kapsad seapekiga. Neelatades viis poiss kapsad lauale ja hakkas ahnelt sööma. Meeldiv tunne täitis kõhu ja kogu keha. Söömine lõpetatud, viskus Pikk mugavalt diivanile. Äkki ta tõusis, riisus lapiga kausi põhjast rasva ja määris sellega uksehinged. Täna pidi ta koju jõudma hilja ega tahtnud, et ema tema tulekul ärkaks. Siis heitis ta diivanile ja uinus. Vastu õhtut tuli töölt ema.

„Noh, kuidas koolis läheb?" küsis ema.

„Lasteaed, täitsa lasteaed. Meile õpetatakse jalutamist ja tervitamist, kogu aeg õpetajad ümber!"

„Nii et see kool sulle ka ei kõlba. Mis sinust küll saab!"

„Midagi ikka saab, eks näe! . . . Kuule, ema, mul on täna sporditreening, ma tulen hilja."

„Ikka see sport! Ega sul muud meeles olegi!"

Pikk tõusis, haigutas, tegi mõned käteharjutused ja väljus. Ta läks Vene tänavasse ja pöördus sealt Dominiiklaste kloostri varemetesse. Läbinud vanaaegsete elamute ja aitade rägastiku, puges ta hoonete ja varemete ahtasse vahesse, keeras siis ümber nurga ja jõudis müüri jalamis oleva kitsa avani. Laskunud avasse, sattus ta pimedasse käiku.

„Kes tuleb?" kostis pimedusest hääl.

„Panterlane."

„Parool?"

„Paloolo."

„Astu sisse."

Ta sisenes suurde poolpimedasse ruumi. Ruumi tagaosas istus kõrge seljatoega tugitoolis juht, hüüdnimega „Panter", tema kõrval auvalve: ühel pool „Tiiger", teisel pool „Hüään", käes põlevad taskulambid. Kõik kolm olid maskides ja keegi ei teadnud, kes nad on. Koosolekuid peeti rühmade viisi, kus-

juures ükski rühm ei tundnud teist. Koos oli esimene rühm, kelle juhiks oli Pikk. Rühma kuulusid peale rühmajuhi enda veel viiendast klassist Jässakas, neljandast Kork, Ast ja Org, kolmandast Kiisk ja Lainas.

„Avan istungi," ütles Panter. „Sõna on Pikal."

„Esitan vastuvõtuks uue liikme Juhan Metsise. Tema soovitajaiks on Kiisk ja Lainas."

„Kiisk, iseloomusta!"

„Ta on väga agar. Sobib panterlaseks hästi."

„Lainas!"

„Ühinen Kiisa seisukohaga."

„Rühmajuht, kas Metsise usaldatavust on kontrollitud?"

„Ta on usaldatav."

„Metsis, astu ette!"

Metsis astus ette ja jäi harkisjalu seisma.

„Kui vana?" küsib Panter.

„Kolmeteistkümneaastane."

„Mitmendas klassis?"

„Kolmandas."

„Miks ainult kolmandas?"

„Juhtus nii. Oli palju muud tegemist ja . . ."

„Tähendab, olid hooletu. Aga kuidas sa meie korraldusi täidad?"

„Neid küll, need on huvitavad!"

„Mitte alati. Meie nõuame täpset korralduste täitmist, vaatamata sellele, kas nad meeldivad või mitte. Hooletut suhtumist ülesannete täitmisse karistatakse Ülempantri seaduste kogu valjusega. Oled sa võimeline selliseid kohustusi endale võtma?"

„Olen võimeline ja täidan."

Seepeale pöördus Panter teiste panterlaste poole:

„Kas on küsimusi?" Küsimusi ei ole.

„Kes on poolt?" Kõik tõstavad käe.

„Siis anna vanne! Korda minu sõnu: Mina, Juhan Metsis, . . . (Metsis kordab) tõotan vastuvaidlematult ja täpselt täita . . . (Metsis kordab) kõik minule pandavad ülesanded . . . (Metsis kordab), hästi õppida . . ."

„Kuidas?" küsib Metsis.

„Hästi õppida . . ." rõhutab Panter.

Metsis: „. . . hästi õppida . . ."

„Ja hoida kõrgel panterlaste au," lõpetab Panter.

„Ja hoida kõrgel panterlaste au," kordab Metsis.

„Oled vastu võetud! Õnnitlen!" ütleb Panter ja ulatab talle käe. Ka teised õnnitlevad. Metsis särab.

„Nüüd läheme üle tegevusaruande juurde," jätkab koosolekut Panter. „Pikk, esita aruanne õpilaste vastupanu organiseerimise kohta!"

„Aruanne on lühike, üritus ebaõnnestus," teatas Pikk.

„Kuidas sa organiseerisid?"

„Seisin õpilaste koolituleku ajal väravas ning tegin korraldusi."

„Sind reedeti?"

„Ei reedetud, kuid poisid ei pidanud vastu. Tüdrukute peale nagunii suuri lootusi ei olnud."

„Kes poistest alistus esimesena?"

„Küsi Jässakalt!"

„Jässakas, kes?"

„Mina, kuid ma ei saanud teisiti, direktor nõudis."

„Sellega ajasid sa ürituse nurja. See oli reetmine! See oli alatu, autu!"

Jässakas tundis oma süüd. Jõuetusehoog läbis keha, jalad nõtkusid.

„Ma pidin direktori käsku täitma!" püüdis ta end vabandada.

„Jässakas," hüüdis Panter, „kas sa tulid omal soovil Olevimäe kooli?"

„Mind saadeti, vastu tahtmist!"

„Saadeti häbiga! Häbi oleks tulnud maha pesta, mõistad!"

„Ja teistes klassides?" pöördus Panter uuesti Pika poole.

„Nurjus samuti."

„Üritusi tuleb rohkem ette valmistada. Ja tegutseda tuleb mitte nii avalikult, võidakse reeta . . . Veel üks puudus: teid on liiga vähe. Koosseisu tuleb suurendada."

„Igaüht ei saa võtta," vabandab Pikk.

„Tuleb otsida ja kaaluda, küllap leiab!"

Hakati arutama, keda võiks organisatsiooni võtta. See muutus omavaheliseks jutlemiseks ja koosolek kaotas formaalse iseloomu. Kindlate seisukohtadeni ei jõutud.

„Aeg on hiline," sõnas Panter, „selgitage välja pühapäevaks. Siis arutame kandidaadid läbi ja võtame sobivad vastu. Asi on kiire, tegutsemiseks on tarvis inimesi. Ka viime siis lõpule läbiviidud ürituste arutamise ning võtame vastu järgmise nädala kava. Nüüd aga lõpetan koosoleku ja määran uue pühapäevale kell kuusteist."

Koosolek oli lõppenud. Poisid lahkusid eri aegadel, osa Vene, osa Müürivahe tänava kaudu. Panter, Tiiger ja Hüään sammusid taskulampide valgusel käigu sügavusse. Kust nad väljusid, jäi teistele teadmatuks.

Samaaegselt oli osa VI-a klassi poisse Lasnamäel Partsi korteris, kelle ema oli öövalves. Siin olid Kolk kesklinnast, Männik Kalamajast, Luts Nõmmelt ja teisi, igaüks tähtsamaid omakandi tänavasalga liikmeid. Mängiti kaarte, suitsetati.

„Kõige halvem on muidugi see, et koolimaja asub kaugel," ütles Parts. „Mine endisest koolist mööda ja kõmbi vanalinna. Kesklinnast, Kalamajast või Lasnamäelt on naljaasi see maa ära käia. Aga mis ütlevad need, kes sõidavad Nõmmelt, Pääskülast ja Laagrist või teisest küljest – Piritalt, Meriväljalt, Kallaverest!"

„Talvel külma ja tuisuga pole see suurem lõbu," tähendas Kolk.

„Kuid sel asjal on ka oma hea külg. Igal klassijuhatajal on õpilased laiali kogu linnas. Ega klassijuhataja suuda neid kõiki läbi käia ja kontrollida!" rõõmustas Männik. „Nüüd ela nagu vanajumala selja taga!"

„Suurepärane!" nõustus Luts.

Ta võttis mapist veinipudeli ja näitas teistele.

„Poisid, kas teeme lahti?"

„Lahti, lahti!" hüüdsid teised.

Parts otsis klaasid ja vein valati välja.

„Mille peale joome?"

„Vahva salgatöö peale. Proosit!"

„Proosit, proosit!"

„Toredasti kukkus välja tol korral!" ütles Parts. „Kolk tõi salga paari tunniga kokku. Oli vägev vaatepilt, terve hoov poisse täis! Tõsi, nemad lõid ka salga, kuid see jäi Kolgi omast alla."

„Siiski tublid poisid, suutsid salga välja tuua. Tuleks nendega sõprust sobitada," arvas Männik. „Ikka rohkem poisse seljataga."

„Meil on poisse igast salgast, mis oleks, kui moodustaksime omaette, kooli salga?" leidis Luts. „Siin võiks kujuneda ülelinnaline keskus."

„Lihtne see ei ole," arvas Kolk, „kuid ehk saab toime: varem oli tegemist ainult oma rajooniga, aga siin on poisse tervest linnast koos. Arvan siiski, et liiga rutata ei või, õigem on ära oodata. Eks näe, kuidas olukord koolis kujuneb . . . Proosit, poisid!"

„Proosit!"

„Männik, sega kaardid! . . . Parts, tõsta! . . ."

Mäng läks uuesti lahti. Lõbutseti, vesteldi. Laiali mindi alles kesköö.

Pühapäeval kohtusid poistesalkade liikmed igaüks oma salgaga. Koolisalga moodustamine laideti maha. Igaüks jäägu oma salga juurde, mingit ühendavat salka pole tarvis, – nii oli kõikjal otsus. Küll aga otsustati Olevimäe kooli sokutada võimalikult palju salgaliikmeid. See võimaldaks pidada tihedamat kontakti ja üritusi paremini ette valmistada.

Salgaliikmete hulgas tundsid poisid end uuesti vabana. Tegevusvabadust piiravad kooli nõuded olid unustatud, lõbutseti, seigeldi ning saadeti korda seaduslikke ja ebaseaduslikke vägitegusid.

Ka panterlased olid oma salaruumis koos. Pikk oli kaasa toonud mitmed kandidaadid. Panter ja ta auvalve ilmusid käigu sügavusest ning asusid oma kohtadele.

„Avan koosoleku," alustas Panter. „Rühmajuht Pikk, on sul kandidaadid kohal?"

„Jah on."

„Kes ja mitmendast klassist?"

„Kolmandast klassist Karas ja Tiku, neljandast Sinka ja Palm, viiendast Hurmas, Susi ja Kirre."

Panter oli sellega rahul. Seejärel toimus kandidaatide iseloomustamine ja küsitlus. Kõik kandidaadid võeti vastu.

Mindi üle aruandlusele.

„Möödunud koosolekul arutasime õpilaste vastupanu organiseerimist koolis. Mis läinud nädalal veel toimus?" küsis Panter.

„Toimus ülekooliline tongilahing," vastas Pikk.

„Kes selle korraldas?"

„Seda ma ei tea."

„Kas keegi teab?" Keegi ei teadnud.

„See on hea! Üritusi tuleb organiseerida nii, et läbiviija jääks teadmatuks. – Siis teadke! Selle viis minu korraldusel läbi teine rühm."

„Mis veel toimus?" jätkas küsitlemist Panter.

„Kolmandas klassis peeti ragulkasõda."

„Selle korraldasid nad ise. – Ja veel?"

„Ei midagi."

„Siiski, midagi oli veel. Jässakas, kõnele!"

„Ah jaa! Lugu õpetajaga."

„Räägi!"

„Noh, meil oli kehalise kasvatuse tund," seletas Jässakas. „Otsustasime õpetajat proovida ja täitsime tema korraldusi hooletult. Ta käskis meid joonduda. Seisime, kuidas juhtus. Mina seisin rivist eespool."

„Kuidas su nimi on?“ küsis ta minult.

„Jäski,“ vastasin.

„Astu korralikult ritta!“

„Ma olen reas,“ ütlesin talle.

Ta võttis mul õlgadest kinni, et mind ritta asetada. Mina hüüdsin: „Käed küljest!“ ja lükkasin ta käed oma õlgadelt. Teised poisid toetasid mind kisaga. Ta pöördus ümber, tahtis vist direktori juurde minna. Me karjusime talle järele ja tegime metsikuid hääli. Ja ta läks koolist hoopis ära. Käisime tema juures kodus vabandamas ja teda tagasi palumas, aga ta ei tulnud.“

„Sa peletasid koolist ära suurepärase sportlase, selle eest kannad karmi karistust! . . . Kustutada tuled!“

Tuli kustus ja Jässakas paisati pikali.

„Poisid, näidake tuld!“ karjus Jässakas.

Poisid süütasid taskulambid, valgustades Jässakat, siis Pantrit, Tiigrit ja Hüääni. Jässakas tõusis. Korraga tardus ta pilk juhtidel.

„Saapad!“ hüüdis ta, „saapad!“ Välkkiirelt hüppas ta Pantri juurde ja rebis talt maski, siis Tiigrilt ning Hüäänilt. Need olid Pant, Tiik ja Hüljes.

Enne kui poisid jahmatusest toibusid, olid Pant, Tiik ja Hüljes kadunud käigu pimedusse.

„Ptüi, kurrrat! Sellised kaabakad!“ kirus Pikk. „Panter – Pant, Tiiger – Tiik, Hüään – Hüljes! Ja meie, tolad, uskusime, et tõeline salasalk!“

„No seda me neile ei jäta!“ ähvardas Jässakas. „Esimese sauna saab Pant! . . . Ja käivad veel maskides! Mängivad meiega nagu lastega!“

Aukartus juhtide vastu oli korraga kadunud. Panterlaste poistesalk lakkas olemast.

Järgmisel hommikul oli Jässakas varakult koolis Panti ootamas, kuid Pant tuli klassi otse enne õpetajat. Jässaka süda peksis, veri tungis pähe. Tunnis ei kuulnud ega näinud ta midagi. „Tuleb kätte maksta ja otsekohe! Kui ta ainult ei põgeneks!“

Õpetaja lahkudes sammus Jässakas tema järel ja lõikas klassi ukse ees Pandil põgenemistee. Niipea kui Pant klassist väljus, tormas Jässakas talle kallale, püüdes teda põrandale paisata. Pant, kes oli kallaletungi ette aimanud, asus kaitsesse. Läks lahti äge võitlus. Mõlemad poisid olid tugevad ning tuuseldasid teineteist armutult; kord ründas üks, kord teine.

Poisid piirasid kaklejaid tiheda ringina ning andsid hoogu takka:

„Anna talle, Jässakas, anna!“

„Tõmba, Pant, tõmba!“

Juurde ruttas peakorrapidaja, õpetaja Villem Velt, et poisse lahutada. Poisid surusid ringi tihedamaks ja teesklesid, et nad õpetajat ei märka.

„Laske läbi!“ käsutas õpetaja, kuid keegi ringis ei liikunud kohalt.

„Kulla, anna teed! . . . Parts, astu kõrvale! . . . Piik, tee ruumi! . . .“ Nende nimeliste korraldustega murdis õpetaja ringist läbi ja jõudis kaklejate juurde.

„Vaatame, kas käe ka külge paneb!“ ütles keegi poistest nii kõvasti, et õpetaja pidi seda kuulma.

Õpetaja kätt külge ei pannud, kuid astus kaklejate vahele, millega võitlus katkes.

Kell helises ja õpilased läksid klassi. Siin algas klassitahvli juures kaklus uuesti. Poiste kisa saatel võttis see ikka suuremat ja suuremat hoogu. Läbi kisa ja kära oli kuulda põrutamist klassi uksele.

„Laske sisse!“ kostis ukse tagant. Uksel oli link eest ära.

„Kus ukselink on? “hüüdis Kulla.

„Mis sinul sellega asja!“ karjuti talle.

Kaklejad olid tasavägisest võitlusest väsinud. Nad tõusid, et minna kohtadele. Kuid Jässakas peatus ja ulatas Pandile lepituseks käe, mille see klassi heakskiitva aplausi saatel vastu võttis. Rahu oli majas, klass jäi vait.

„Laske sisse!“ kostis uuesti ukse tagant.

Katkimurtud ukselink oli põrandal. Kulla võttis lingi ja avas ukse. Sisenesid õpetaja ja klassijuhataja.

„Ah sina, Kulla, oledki see vembutaja!“ kõnetas klassijuhataja teda pahaselt.

„Ei, mina ainult avasin!“

„Jäta mäng!“ närvitses klassijuhataja.

„Päris tõesti, ma ainult avasin!“

„Paras!“ hüüdis keegi pinkidest poolvaljusti. „Mis sa jooksid avama!“

„Mis see sinu asi oli!“ parastas teine.

Kulla tahtis pinki minna.

„Ei, sa jääd siia seisma!“ käskis klassijuhataja.

„Kes on korrapidajad?“

Keegi ei vastanud.

„Kulla, sina jääd korrapidajaks terveks nädalaks! Ja homseks paned sa ette uue lingi!“

„Miks mina! Mina ei ole seda lõhkunud!“

„Kui ma ütlen, et sina, siis sina!“

„Kulla ei ole süüdi!“ kostsid klassist läbisegi hüüded. Kisa läks ikka suuremaks.

„Mina lõhkusin lingi,“ teatas Piik, „Kulla ei ole süüdi!“

„Sina, Piik? Miks?“

„Meil oli siin midagi õiendada, tahtsime enne õpetaja tulekut lõpule viia. Link murdus, kui ma selle ukse eest ära võtsin.“

„Mis tähendab „midagi õiendada“, räägi selgesti!“

Selle peale tõusid püsti Jäski ja Pant.

„Me kaklesime,“ seletasid poisid.

„Mispärast?“

„Seda siin praegu seletada ei saa. Me räägime pärast direktori juures,“ ütles Pant.

See pahandas klassijuhatajat uuesti.

„Direktorile saab, aga klassijuhatajale ei saa! Kui te mind ei usalda, siis ma loobun klassi juhatamast!“

„Mitte seda, et ei usalda, kuid see on väga ebatavaline asi.“

„Ebatavaline, siis ebatavaline!“ ütles klassijuhataja ja tahtis klassist lahkuda, peatus aga uksel.

„Asjaosalised, tulge kaasa! Te lubate, õpetaja?“ pöördus ta siis õpetaja poole.

„Muidugi, kui on vajalik.“

Kaasa tulid Pant, Tiik, Hüljes, Piik ja Jäski. Nad läksid koos direktori juurde.

„Me tahaksime teiega rääkida,“ ütles klassijuhataja. Direktori juures olid õppealajuhataja ja vanempioneerijuht. „Ah, vabandage, te olete kinni! Me tuleme hiljem.“

„Ei, jääge kohe! Palun, õpetaja Oja, istuge!“

„Noh, Pant, kõnele!“ pöördus Pandi poole klassijuhataja.

Pant kõhkles. Teda häiris õppealajuhataja ja vanempioneerijuhi juuresolek.

„Teile võib-olla teatati juba, et mina ja Jäski kaklesime,“ alustas viimaks Pant.

„Veel mitte.“

„Me tahtsime seletada selle põhjust. See on pikk ja keeruline lugu . . .“ Ta peatus. „Mina, Tiik ja Hüljes õppisime varem samuti ühises koolis,“ jätkas ta siis. „Meid huvitas muinsus ja me käisime sageli Dominiiklaste kloostri varemeis; uurisime selle maa-ala põhjalikult läbi.“

Klassijuhataja Ojas ärkas õpetaja. Koolis andis ta metallitööd ja ajalugu. Eriti oli ta kiindunud ajaloosse. Pandi jutustust kuulates ununes tal pahandus klassis ja ta tundis vaimustust poiste huvist ajaloo vastu.

„Tubli, poisid! See on tore!“ kiitis ta neid.

Sellest sai Pant julgust ja ta jutustus elavnes.

„Rahva jutu järgi viivat Dominiiklaste mungakloostrist maa-alune käik Tsistertslaste nunnakloostri alla, mis asetses endise Kloostri tänava piirkonnas. Püüdsime seda maa-alust käiku leida."

„Õpetaja Oja, mis teie sellest rahvajutust arvate?" küsis õppealajuhataja.

„See ei ole ainult rahvajutt, ma leidsin sellise arvamuse ka vanadest ürikutest... Noh, kuulame poiste juttu edasi. Pant, jätka!"

„Kord otsinguil pugesime vanaaegsete hoonete ja müüride vahelisse kitsasse käiku," jätkas Pant. „Selle taga leidsime väikese avause, sealt edasi oli pimedus ja tühjus. Laiendasime ava ja pugesime sellest alla. Taskulampide valgusel nägime pikka käiku ja käigu kõrval avarat ruumi. Sellest peale käisime seal sageli ja fantaseerisime.

Kui meid siia kooli üle toodi, tuli mõte asutada linna poistesalkade eeskujul salasalk. Et meie kooskäimise kohaks pidid saama avastatud maa-alused ruumid, otsustasime kogu seda asja kujutada müstiliselt ja mängida tundmatuid.

Esimeseks kokkutuleku päevaks kutsusime kirja teel kohale mõned väljavalitud. Võtsime nad vastu maskides. See suurendas huvi salga vastu. Tulid viiendast klassist Piik, poiste nimega Pikk, ja Jäski, poiste nimega Jässakas, veel mõned kolmandast ja neljandast klassist. Hiljem täiendasime koosseisu. Salga üldjuhiks olin mina, Pant, nimega Panter, abideks Tiik, nimega Tiiger, ja Hüljes, nimega Hüään. Rühmajuhiks valiti Piik. Teiseks rühmaks olime esialgu ise. Siis otsustasime tegutsema hakata..." Siin Pant peatus.

„Räägi edasi, kõik nii, nagu oli!" julgustas teda direktor.

„Et asja huvitavaks teha, otsustasime esimeseks korraldada koolitundides passiivse vastupanu. Valisime sellise ürituse, sest teadsime, et õpilaste meeleolu on halb ja et nad seda kooli siin ei salli. Oli täitsa kindel, et kõik teevad kaasa. Selle ürituse läbiviijaks oli..."

„Piik," lõpetas lause direktor. „Oli, Piik, nii?"

„Jah oli. Ma nägin, et saite sellest aru. Ja mind vaevas kogu aeg mõte, miks te mind jutule ei kutsu ja minult aru ei päri."

„Ei olnud veel aeg... Räägi edasi, Pant!"

„Teise ürituse viisime läbi mina, Tiik ja Hüljes. Õieti algas see juba enne meid. Kauplustes müüakse mängupüstoleid ja mängutonge. Väiksemad poisid plõksutavad nendega sageli. Ettevalmistuseks raputasime igasse klassi pinkide vahekäiku mõne tongi. Hommikul kooli tulles astus keegi paratamatult tongile. Käis plaks ja tongile astuja ehmatas, teised aga naer-

sid. Et oli tegemist ainult mõne üksiku tongiga, ei pandud seda suurt tähele. Meile oli sellest aga pinna ettevalmistamiseks küllalt. Ühel hommikul tulime varakult kooli ja raputasime tonge igasse pinki. Õpilased märkasid tonge, kuid ei teinud neist väljagi. Kui algas paugutamine neljandas klassis, lõid kaasa ka teised väiksemate klassid ja seejärel süttis paukudest kogu kool, kõik poisid muidugi, tüdrukud oma tonge ei puutunud.

See on minu poolt kõik."

„Juhtumis kehalise kasvatuse õpetajaga olen mina süüdi," jätkas seletusi Jäski. „Me tahtsime õpetajat proovida, kuid kukkus halvasti välja. Salga koosolekul karistati mind selle eest Pantri käsul. Kustutati tuled ja mind visati pikali. Kui teised poisid panid oma taskulambid põlema ja tuli langes juhtide jalgadele, tundsin ma Pandi saapad ära. Ma rebisin juhtidelt maskid ja nendeks osutusid Pant, Tiik ja Hüljes. Kaklust Pandiga alustasin mina, et talle minu karistamise ja meie narrimise eest kätte maksta."

„Aga sa olid ju karistuse ära teeninud," ütles õppealajuhataja.

„Olin küll, aga mitte sellisel kujul! . . . Nüüd oleme leppinud," lisas ta juurde.

„Ja salk?" küsis direktor.

„See on likvideeritud," ütles Pant.

„Ma võtan küsimuse lõpliku lahendamise enda peale ja hoolitsen, et salakäik saaks kinni pandud," tegi ettepaneku klassijuhataja.

„Väga hea!" nõustus direktor.

„Noh, poisid, lähme!" Klassijuhataja ja poisid väljusid.

„Kanged psühholoogid!" ütles vanempioneerijuht, kui poisid olid lahkunud.

„Kanged psühholoogid!" kinnitas õppealajuhataja.

„Ja siirad," lisas vanempioneerijuht. „Vaadake, kui avameelselt nad kõike tunnistasid, see on kasvatamiseks hea pind. Mulle nad meeldivad. Kahju, et sattusid sellisele halvale ideele."

„Jah, põhiliselt toredad poisid, energiat ja arukust on neil palju," nõustus direktor. „Kui saavad hea kasvatuse ja hariduse, võivad neist kasvada kanged mehed. Samuti muidugi ka teistest lastest."

„Aga kui satuvad tänavasalkadesse, kus ongi rohkesti meie õpilasi, ja kui koolil ei õnnestu neid sealt välja kiskuda, võivad neist kasvada ka kurjategijad," lisas õppealajuhataja.

„Mina olen pärit maalt," ütles vanempioneerijuht. „Ka seal esineb laste ulakusi, kuid näib, et erilisi salku ei ole. Millest see tuleb, et linnas tekivad sellised salgad?"

„Maal on lapsed rakendatud jõukohasele tööle, mis mõjub neile kasvatavalt. Mõjuvad ka elutingimused. Rahvas elab meil maal enamasti laiali ja lastevaheliste paheliste kampade moodustamine ning nende kooskäimine on raskemini teostatav. Ka on laste tegevus enamasti vanematel teada. Linnas on lugu teisiti. Paljudes kodudes lapsi tööle ei rakendata ja lapsed kasutavad vaba aega oma äranägemise järgi ning ilma vanemate kontrollita. Siin on võimalik kontakt rikutud lastega, kelle mõju võib tõusta isegi suuremaks kui kodu ja kooli mõju," avaldas arvamust direktor.

„Kuidas seda mõista?"

„Küllaldase hoolduseta jäänud lapsed satuvad tänavale. Üksi on igav. Seltsitakse teistega, koondutakse väiksemateks või suuremateks salkadeks.

Iga laps tahab mängida, mitmekesi mängides on aga rohkem initsiatiivi, rohkem võimalusi. Selle tarviduse rahuldamiseks on ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide poolt organiseeritud vastavate ettevalmistatud isikute juhendamisel rohkesti mänguringe, kuhu vanemad võivad oma lapsed suunata. Organiseerimata lapsed moodustavad ise mängurühmad. Need tegutsevad tavaliselt kodude lähikonnas ja on kergesti kontrollitavad. Lapsed on mängueas avameelsed. See võimaldab vanematel selgitada, kes on lapse kaaslased, pidada nende vanematega kontakti, jälgida, millega lapsed tegelevad, ja vajaduse korral nende tegevust suunata. Kui kontrolli pole või see on pealiskaudne, võivad mängurühmad kodudest kaugeneda. Omapead jäänud rühma koosseis muutub ja halveneb, mängud asenduvad lõbu pakkuvate, kuid arututе üritustega ja senine laste mängurühm kasvab järk-järgult üle laste tänavasalgaks."

„Laste tänavasalgad ei tarvitse ju alati olla halvad," mainis vanempioneerijuht.

„Muidugi mitte. Kui nende tegevus juhindub õilsaist eesmärkidest, võivad nad olla väga positiivsed. Tavaliselt on aga sääraste salkade eesmärgiks lihtsalt lõbu otsimine. Ideelise aluse puudumine muudab üritused juhuslikeks. Põhimõtete madal tase loob neis omapärase õiguse ja moraali, mis on paljuski vastuolus ühiskonna õiguslike ja moraalsete tõekspidamistega. Ühiskondlikke pahesid jäljendatakse sageli kui voorusi. Nõnda kujuneb niinimetatud tänavamoraal, ning salk, mis oli moodustatud ilma mingi paha kavatsuseta, kujuneb peagi paheliseks."

„Kui räägitakse laste tänavasalkadest, siis mõeldakse nende all tavaliselt pahelisi tänavakampu," täiendas õppealajuhataja.

„Ajaga muutuvad lastemängud igavaks," jätkas direktor. „Lapses tekib ebateadlik tung suurema erutuse järele, püüd seigelda, eriti poistel. See on tingitud elutungist, ülevoolavast energiast, püüdest tegutseda iseseisvalt, elada nagu täiskasvanud, kuid ilma täiskasvanuteta. Loetakse meelsasti seiklusjutte, vaadatakse seiklusfilme, vesteldakse tulevaste seikluskaaslastega kujutletavatest seiklustest, tehakse plaane ja unistatakse. Kuid unistused jäävad tavaliselt unistusteks. Siinsamas otseses läheduses on aga laste tänavasalgad, mis rajanevad põhiliselt sellelesamale seiklushimule, on olemas reaalselt ja kergesti kättesaadavalt. Neisse suundubki aktiivsem osa seiklushimulisi või asutab nende eeskujul uued salgad. Nagu näitavad siinsete koolide kogemused, on kohapealsed tänavasalgad loodud peamiselt selliste laste poolt, kusjuures neisse kuuluvad peaaegu eranditult ainult poisid.

Tänavasalkadel on juhid, neis on maksev kindel sisekord, korrarikkujaid karistatakse. Nende tegevuses on veel rohkesti mängu, esineb salapäratsemist, kuid põhiliseks on neil seiklus-like tegude sooritamine. Et millegagi silma paista ja riskikõdi tunda, tehakse mitmesuguseid ulakusi. Paljud suitsetavad. Selliseks salgaks olid ka meie panterlased, kuigi alles koolisiseselt. Panterlaste tegevuses oli rohkesti mängu; esines salapäratsemist: juhid olid tundmatud, maskides, koosolekud toimusid salapärastes maa-alustes ruumides; üritustena organiseeriti koolis korratusi kättemaksuks õpilaste ärasaatmise eest endistest koolidest Olevimäe kooli.

Seiklused viivad paratamatult taotlusele olla tähtis. Juba panterlased tundsid korratuste organiseerimisel vaimustust oma tegude suurusest ning tunnetasid oma võimu panna liikuma kogu kool. Sellest võimu ja vägevuse tunnetamisest kasvab välja tung teha vägitegusid, olla „kangelane". See haarab algul üksikuid, kandub siis ühelt teisele ning saab lõpuks salga juhtivaks teguriks. Ideelise pinna ja tõeliste kangelastegude puudumise tõttu mängitakse kangelast huligaanitsemises, korraldatakse kaklusi ning peksmisi. Levivad hasartmängud. Otsitakse füüsilist naudingut. Suitsetamisele lisandub alkoholi tarvitamine. Suitsude ja viina ostmiseks on vaja raha, sellepärast esineb ka vargusi. Peksmistel ja kaklustes kasutatakse nukke."

„Nukke? Mis need on?"

Õppealajuhataja võttis kapist mõned nukid. Need olid mõne sentimeetri pikkused ja ligi sentimeetri paksused tinaliistakud sõrmeaukudega all ja kumera nukilise pinnaga peal.

„Vaadake, siin nad on. Klassijuhatajad võtsid need meie poistelt," ütles ta, ulatades nukid edasi.

„Nendega võib ju vigaseks lüüa!" ütles vanempioneerijuht nukke kätte proovides.

„Sellepärast neid kõik kardavadki," seletas õppealajuhataja.

„Jah, koledad asjad!" kinnitas direktor.

Ta jätkas:

„Vastavalt salkade tegevusele hinnatakse neis kõrgelt füüsilist jõudu, julgust ja osavust, suuri eeliseid annab salgaliikmetele poksitehnika tundmine. Salkadel on juhtideks kangemaist kangemad, keda austatakse ja kelle käske täidetakse vastuvaidlematult. Liikmete korralekutsumiseks rakendatakse karme karistusi. Kuid salga korraldusi täidetakse mitte sedavõrd karistuse kartusel, kui salga tegevuse kütkestavuse tõttu. Et salga üritused põhinevad peamiselt naudingut pakkuvate instinktide vallandamisele, kodu ja kool aga pidurdavad neid instinkte, siis tundub salga tegevus vabana. Salgal on autoriteeti seetõttu sageli enam kui kodul või koolil.

Tegevuse mitmekesistamiseks otsitakse initsiatiivi ja ergutust erutavast kirjandusest ning filmidest. Loetus ja vaadatus nähakse aga peamiselt väliskülge, ideelist alust ei suudeta lahti mõtestada. Hinge kinni pidades jälgitakse võitlust, kaklusi, ollakse vaimustatud heast löögist; vargajõukude tegevuses ja röövimisstseenides, kui need on komplitseeritud ja oskuslikud, ollakse sageli varaste ja röövlite poolt, soovitakse nende ettevõtete õnnestumist ja püütakse ise järele teha. Meelsasti vaadatakse sõjafilme. Neid ei tohiks lastele näidata kommentaarideta ja sageli.

Peale tänavasalkade tegutsevad veel kahest-kolmest poisist või tüdrukust koosnevad kambad, kes seiklevad, huligaanitsevad või varastavad. Iga salk või kamp tõmbab endasse nooremaid ja õpetab nad välja, mistõttu nende paheliste koondiste väljajuurimine on seotud suurte raskustega.

Ja ometi põhineb laste seiklushimu loomulikul elutungil, nooruslikul ülevoolaval energial ja püüdlusel iseseisvusele, seega looduslikult positiivsetel nähtustel. Neid tunge ei tule maha suruda ega kaotada, vaid nende isevaldne arenemine tuleks asendada teadliku juhtimisega."

„Olukord on selge, aga kuidas seda lahendada?" küsis õppealajuhataja.

„Tuleb ära hoida laste paheliste tänavasalkade ja kampade tekkimine, tekkinud salgad ja kambad likvideerida, eelkõige aga neisse sattunud lapsed sealt välja kiskuda. Kodu seda üksi ei suuda, kool üksi ka mitte, kuid kodu ja kool koos suu-

davad palju. Seega tuleb kodu ja kooli vahel luua tihe kontakt. Kui teised koolid, aga ka töötavate laste töökohad teevad sedasama ja kui kõik kodanikud võitlust aktiivselt toetavad, suudetakse nimetatud pahest kahtlemata jagu saada."

„Ja mis anda koolis nende asemele?"

„Eelkõige kasvatajate poolt juhitavad organisatsioonid. See põhimõte on leidnud tunnustamist ja rakendamist kõikjal. Meil on selliseks põhiliseks laste organisatsiooniks pioneeriorganisatsioon. Selle organisatsiooni üheks tähtsamaks ülesandeks on võidelda laste tänavale sattumise vastu, korraldada ise lastele huvipakkuvaid üritusi: mänge, matku, telklaagreid jm., andes neile ühtlasi ideelise sisu, et iga üritus oleks mitte ainult huvitav, vaid ka kasvatuslik. Kuid laste huvi mängude ja seikluste vastu tuleb võimalikult vara üle viia sellele rõõmu- ja rahulolutundele, mida lapsed kogevad ühiskondlikult kasuliku koolisisese ja koolivälise tegevuse ning oma võimete arendamise kaudu, eriti aga tööoskuse omandamisel, kunstide ja teaduste harrastamisel. Selleks tuleb koolis asutada lastele huvikohaseid ringe ning ringide tegevus paeluvaks teha. Ei või aga unustada, et koolis on peamiseks õppetöö, millega kaasneb põhiline kasvatustöö. Kõik muu on üldist õppe- ja kasvatustööd abistav, seda laiendav ning otstarbekohane ainult siis, kui seda tehakse vabal ajal ja õppetööd pidurdamata."

„Mida tuleks minul kõigepealt teha?" küsis vanempioneerijuht.

„Kõigepealt tutvuge teiste koolide pioneeritööga ja Pioneeride Palee tegevusega. Seal on palju, millest õppida."

„Mitu pioneeri teil on?" küsis õppealajuhataja.

„Paberite järgi kaksteist, tegelikult mitte ühtegi. Rajan organisatsiooni ise."

3. KOOLI JA KODU KOOSTÖÖ. ÕPILASTE JA NENDE ÜLEKASVAMISE PÕHJUSTE TUNDMAÕPPIMINE

Laste kasvatamisel on loomulikuks aluseks normaalne ja laste eest hoolitsev perekond. Vanemate ja laste vastastikune armastus, vanemate eeskuju ja õpetused, nende hoolitsus laste eest – kõik see loob lastes sügava kiindumuse oma vanematesse, siira austuse nende vastu, õilsa ja püsiva vanemliku autoriteedi. Laps täidab temale antud juhatusi ning hoidub üleastu-

mistest mitte ainult vanematelt omandatud põhimõtete tõttu, vaid ka sellepärast, et vanemaid mitte kurvastada, et neid mitte solvata. Pieteeditunne vanemate vastu säilib kogu elu, ka siis, kui vanemad ise on juba surnud. Ja vastupidi – kui kodus valitsevad tülid, kui lapsed saavad halba eeskuju, kui ei kujundata häid põhimõtteid ja harjumusi, kui vanemad jätavad lapsed hooletusse, võimaldades neil veeta aega omapead, kontrollimata seltskonnas, ei kasva lapsed iseenesest headeks. Tuleb siiski märkida, et puudustegagi kodu on parem kui kodutus, mistõttu ainult erakordselt halbade asjaolude ilmnemisel eraldatakse lapsed kodudest.

Lapse suunamisega kooli algab tema kasvatamises uus ajajärk, kooli ja kodu ühine kasvatustöö, sest lapse astumine kooli ei vabasta vanemat lapse kasvatamisest ega võta temalt selleks ka õigusi. Lapsi ja kodusid on palju, koolis aga rakendatakse laste kasvatamisel ühtseid kasvatuslikke põhimõtteid, seega peab jääma juhtiv osa kasvatustöös koolile. Ühtsuse saavutamiseks kodu ja kooli kasvatustöös tuleb koolil kui kasvatustööd juhtival poolel luua lastevanematega tihe kontakt.

Otsest kontakti kodudega peab eelkõige klassijuhataja. Olevimäe koolis käisid klassijuhatajad igal poolaastal läbi kõigi õpilaste kodud, vaatamata sellele, et need olid laiali üle kogu linna. Tutvuti lapse vanematega, nende perekondliku ja majandusliku seisukorraga ning lapse senise elukäigu ja praeguse olukorraga. Vestluses vanematega, aga võimaluse korral kogu perekonnaga, laps ise kaasa arvatud, selgitati, milliste raskustega on olnud tegemist lapse kasvatamisel, millest võisid tulla mahajäämus õppimises ja vääratused kasvatuses; kas on perekonnas teisi lapsi, millega nad tegelevad ja millised on lastevahelised suhted; millised on lapse õppimistingimused, kuidas veedab laps vaba aega, millised on tema lemmikajaviited; milline mõju on lapsele ümbruskonnal, kes on lapse sõbrad, kus nad õpivad või töötavad ja millega nad tegelevad vabal ajal, ning palju muud, mida klassijuhataja pidas vajalikuks. Külastuse käigus anti nõu lapse edasiseks kasvatamiseks. Erilist tähelepanu pöörati sellele, kas laps ei kuulu mingisugusesse tänavasalka. Seletati vanematele salkade ohtlikkust ning paluti laste kestvate ja hiliste väljasolekute korral alati kontrollida, kus lapsed viibisid, kahtlastest kohtumistest aga teatada koolile. Kui lapsevanemad elasid lahus, käisid klassijuhatajad ka perekonnast lahus elava lapsevanema juures, et too hakkaks lapse vastu huvi tundma ning tema kasvatamisele kaasa aitama. Paljudes kodudes, kus kasvatustingimused seda nõudsid, tuli käia korduvalt.

Klassi õpilaste kodude külastamisega sai klassijuhataja laste olukorrast vajalikud andmed ning lõi ühtlasi sõbraliku ja usaldusliku vahekorra kodu ja kooli vahel. Saadud andmed märkis ta meelespidamiseks kodude külastamise vihikusse, kus nendega võisid vajaduse korral tutvuda ka teised õpetajad ja kooli administratsioon. Edasi informeeris klassijuhataja lapsevanemaid lapse õppimisest ja käitumisest pidevalt õpilaspäeviku kaudu, lahus elavat lapsevanemat aga kõigest tähtsamast kirja teel. Mõned lahus elavad lapsevanemad olid selliste teadete saamisel klassijuhatajale väga tänulikud, teised algul ükskõiksed, kuid pikapeale hakkasid needki lapse vastu huvi tundma ning ka ise kooli ja lapsega ühendusse astuma.

Kooli ja kodu kasvatustöö ühtlustamiseks ja tihendamiseks on aga vajalik, et kontakt õpetajate ja lastevanemate vahel oleks mõlemapoolse aktiivsusega, et ka lastevanemad ise pöörduksid üleskerkinud küsimuste arutamiseks õpetajate poole ning käiksid koolis saamas informatsiooni oma lapse õppimise ja käitumise kohta, ilma et ootaksid selleks kooli kutset. Kontakt üksnes õpilaspäeviku ja teadete kaudu on liiga vähene. Seda koostöö vormi püüti lastevanematesse kõigiti juurutada.

Lapsevanema ja klassijuhataja vestluse juurde õpilase edasijõudmise ja käitumise kohta kutsuti ka asjaosalised õpetajad, kui nad olid koolis, ja kindlasti õpilane ise. Tähtsamaid küsimusi lahendati direktori või õppealajuhataja juures ja nende juhtimisel. Kui klassijuhataja koolist puudus, asendas teda administratsiooni esindaja. Selline vestlus õpilase juuresolekul avaldas lapsele suurt mõju: oli tal kõik korras, virgutas see teda veel suuremale püüdlikkusele, oli tal käitumises või õppimises puudusi, aitas see märgatavalt kaasa õpilase paranemisele. Nii kujunes koostöö lastevanemate ja kooli vahel, millesse lülitus ka õpilane, kusjuures kunagi ei esinenud arusaamatusi. Säärane kord sai lastevanematele harjumuslikuks ning nad käisid koolis sageli, mõned (kui see lapse pärast vajalik oli) kokkuleppel klassijuhatajaga igal nädalal, mõned isegi mitu korda nädalas, vanemate lahuselu korral sageli mõlemad vanemad.

Kui lastevanematega oli tarvis kiiresti ühendusse astuda, tehti seda telefoni teel, peamiselt töökoha telefonil. Töökohad olid selles suhtes väga vastutulelikud. Kui olukord nõudis, kutsuti telefonikõneluse juurde ka õpilane. See lõi niisamasuguse olukorra, mis valitses klassijuhataja ja lapsevanema vahelises vestluses koolis. Algul püüdsid mõned õpilased kontakti ema või isaga kõigiti takistada.

Klassijuhataja on võtnud endaga telefoni juurde kaasa õpilase Metsise.

„Kus su ema töötab?“ küsib klassijuhataja Metsiselt.

„Ei tea.“

Klassijuhataja avab klassipäevikust õpilaste nimekirja ning teatab õpilasele:

„Sinu ema töötab „Balti Manufaktuuris“. Missuguses osakonnas ta töötab?“

„Ei tea.“

Klassijuhataja vaatab telefoniraamatust „Balti Manufaktuuri“ kaadriosakonna numbri ja saab kaadriosakonnast teada, et Metsise ema töötab kudumise kolmandas osakonnas. Ühtlasi saab ta kudumise osakonna telefoninumbri.

„Sinu ema töötab kudumise kolmandas osakonnas. Jäta nüüd meelde!“

Varsti oligi vestlus emaga käimas.

Nähes, et varjamine on asjatu, loobusid õpilased sellest ja hakkasid tõtt rääkima. Mõned aga, kes tõepoolest ei teadnud oma vanemate töökohta, pärisid selle vanemate käest järele.

Peale individuaalse kontakti korraldas kool lastevanemate ühisnõupidamisi ning rakendas kooli abistamiseks lastevanemate komiteed ja komisjone. Üldsisulisi kasvatuslikke vestlusi ja nõupidamisi lastevanematega viidi läbi ülekooliliselt ja klasside viisi. Iga klassi juurde moodustati klassijuhataja abistamiseks lastevanemate klassikomisjonid. Üksikute laste käitumist ja õppimist üldistel koosolekutel ei arutatud, sest see oleks heidutanud halbade laste vanemaid koosolekule tulemast. Küll aga arutati neid küsimusi lastevanemate komitees ja klassikomisjonides ning sellest oli kasvatustöös suuresti abi.

Kui last on kasvatatud õigesti, on kooli ja kodu kasvatustöö ühtlustamine lihtne, kasvatuslik koostöö toimub ilma eriliste raskusteta, kuigi nõuab tähelepanu ja hoolitsust nii koolilt kui ka kodult. On aga last kasvatatud vääralt, võib kooli ja kodu koostöös tekkida rohkesti raskusi. Vanemad leiavad, et lapse kooliminekuga on tema edasise käitumise eest vastutav kool, kool aga nõuab lapse kasvatuslike puudujääkide kõrvaldamist vanematelt. Sellised vastastikused süüdistused rikuvad kooli ja kodu koostööd ning pidurdavad lapse kasvatamist. Halva käitumisega lapse parandamisel on edu siis, kui seda taotlevad mõlemad pooled koos, – viibib ju laps osa aega koolis, osa aega kodus. Seega tuleb lapse ümberkasvatamiseks leida kõigepealt kooli ja kodu koostöö moodus.

Eelkõige tuleb otsida halva käitumise põhjusi. Kui laps oli juba kooli astudes käitumiselt halb, siis põhjustas seda kas halb kodu, vanemate oskamatus kasvatada või kõrvalmõjud, mida vanemad ei olnud suutelised kõrvaldama; on laps juba koolis,

siis võisid teda mõjustada ka põhjused, mis on tingitud koolist. Leitud põhjuste kõrvaldamisele asudes ei piisa nende teatamisest vanematele. Sageli teavad vanemad neid isegi, kuid ei oska midagi ette võtta peale riidlemise ja karistamise. Laste ümberkasvatamises tuleb koolil võtta juhendamine endale, ja mitte üksnes juhendamine, vaid koolil endal tuleb rakendada kõiki vahendeid lapse ümberkasvatamiseks, kodu jääb vaid abistajaks. Kuid esineb ka juhtumeid, kus kodu osutub kasvatamisel sootuks võimetuks ja lapse ümberkasvatamise raskus langeb täielikult koolile.

Kui laps õpib esimesest klassist peale samas koolis ja kui kool tema halva käitumise ilmnemisel rakendab koostöös koduga kõiki vahendeid lapse parandamiseks, ei saagi suuri kasvatusraskusi tekkida. Jätab kool aga kasvatamise unarusse, süvenevad pahed sedavõrd, et nende väljajuurimine muutub pikaldaseks ning raskeks protsessiks. Olukord võib muutuda veelgi keerulisemaks. Et halva käitumisega lapsed tavaliselt ka halvasti õpivad ning jäävad klassikursust kordama, siis püütakse sellistest õpilastest tihtipeale vabaneda ja taotletakse nende suunamist mõnda teise kooli. Uus kool aga õpilast ei tunne, järelikult võivad tema pahed jääda mõnd aega märkamatuks, süveneda, ja kasvatamine osutub veelgi raskemaks. Ka uus kool võib niisugusel juhul katsuda õpilasest vabaneda tema edasisuunamisega. Koolist kooli suunamine on lapsele solvav ning tundub talle ülekohtusena, tekitades vaenu kooli vastu ning vastumeelsust õppimise suhtes. Ja kui ta varem käitus halvasti peamiselt halbade harjumuste tõttu, siis nüüd teeb ta seda sihilikult, kättemaksuks solvamise eest. Kõige raskem on nende laste ümberkasvatamine, kes on sattunud tänavasalkade mõju alla ning omandanud sealt väärad tõekspidamised ja ebamoraalse käitumise.

See on tavaline „raskete" laste tekkimise tee. Säärased ülekasvanud ja kooli normaalsele tööle takistuseks muutunud õpilased koondati Olevimäe kooli. Muidugi polnud mitte kõik Olevimäe kooli õpilased käitumiselt halvad, oli ka puuduliku õppimise ja koduste olude tõttu mahajäänuid ning üksikuid haiguse pärast ülekasvanuid. Nendegagi seisis ees raske töö. Kuid raske ei tähenda võimatut. Igast lapsest, kui halb või edasijõudmiselt mahajäänud ta ka poleks, on võimalik kasvatada hea ja väärtuslik kodanik. Kuid selleks tuleb näha palju vaeva ja läheb pikka aega. Mis aga peamine, peab olema palju kannatust.

Oluline on teada, milline on lapse kodu. Kui hea kodu kergendab laste kasvatamist koolis, siis halb kodu paneb koolile

kahekordse raskuse, sest siin tuleb kasvatada mitte ainult last, vaid mõjustada ka kodu. Ometi tuleb ka sel juhul säilitada lapses koduarmastust ja vanemate austamist, kusjuures kool püüab kaasa aidata, et vanemad oleksid selle austuse väärilised.

Kuigi klassijuhatajad õpilaste kodude külastamisel püüdsid saada kodude kohta võimalikult täielikke andmeid, jäi palju siiski märkamata ning selgus alles kasvatustöö käigus. Siia kuulusid ka pahed. Peamisteks pahedeks kodus olid joomine ja perekondlikud lahkhelid, enamasti mõlemad koos.

Õpetaja Kalda märkas, et tema klassi õpilane Kail käis viimasel ajal koolis kõige uuemates riietes. Kui õpetaja küsis selle põhjust, seletas poiss, et ta ei julge uusi riideid koju jätta, sest isa või ema võivad need viina eest ära anda. Klassijuhataja läks olukorda selgitama.

„Lähen sisse," seletas klassijuhataja koolis, „isa ja ema segamini võõrastega voodites, kõik joobnud. Poiss samas toas. Kuidas siin saab elada või õppida!"

Muidugi ei saanudki klassijuhataja sel korral midagi ette võtta. Tuli külastada kodu korduvalt ning mõjustada vanemaid, kui nad kained olid. See andis poja kasvatamises mõnesugust tulu: poja riideid ei puututud, koduseid ühisjoominguid juhtus harva. Ka mõjustasid vanemad poega viinast hoiduma, kuigi jõid ise. Vanemaid viinast võõrutama oli kool jõuetu.

Esines ka olukordi, kus näis, et kodusele kasvatusele võib nagu vähe loota, kuid kasvatus oli siiski hea.

„Lähen Meiu juurde," seletab klassijuhataja. „Meig lõhkus kuuris puid, vanaema talitas toas. Minu tulekul tuli ka poiss tuppa. Istusime siis kokku vestlema. Poiss käitus viisakalt, vanaema kõnetas teda hellalt... Meigu on kasvatanud vanaema, väga vana inimene. Vanemad on surnud. Meig on küll ülekasvanu, kuid hea poiss. Imelik, kuidas suutis nii vana inimene kasvatada sellise toreda poisi!"

Koduste pahede vastu võitlemisel abistasid kooli ka lastevanemad. Kooli tulid teated rasketest kasvatustingimustest Nurgude perekonnas. Neid läks kontrollima lastevanemate komisjon, kes koostas akti, milles oli muu hulgas kirjutatud:

„Isa, Volli Nurg, on alkohoolik, türanniseerib perekonda. Meelitab tütar Anne-Mariet ja poeg Kallet ema sõna mitte kuulama, mida lapsed ka teevad. Isa on tšellomängija, kuid praegu ilma kindla töökohata, sest ta vallandati joomise pärast. Töökohti on ta vahetanud sageli. Viinaraha teenib mänguga joomapidudel, kuhu ta meelitab ka oma tütart Anne-Mariet. Korterinaabrite seletuse järgi sundivat isa tütart joobnud mees-

tega koos viina võtma ja nende ees alasti tantsima. Kodus kasutavat isa äärmiselt tooreid väljendeid. Kui teda korterisse ei lasta, ähvardab kõiki tappa. On lõhkunud mööblit ja purustanud aknaid. Ema keelust hoolimata kohtuvad isa ja tütar väljaspool kodu, et ühiselt külastada joomapidusid . . .

Selline isa, kes laostab kodu ja rikub lapsi, tuleks kodust isoleerida. Ilma tema hukutava mõjuta oleks veel võimalik lastest kasvatada korralikud ja ausad kodanikud."

Anne-Marie seletas selle kohta järgmist:

„Akt on kirjutatud ema ja naabrite jutu järgi. Ema on praegu isaga riius ja ajab kõik süü isale, naabrid aga põhjusi ei tea ning mõistavad seetõttu olukorda valesti. Minul on küllaltki head vanemad, ka meie vennaga pole halvad, kuid kodune olukord on praegu tõesti halb.

Minu isa on tšellist, ema tantsijanna. Nad abiellusid armastusest. Tantsijannana oli emal palju austajaid ja just meeste hulgast, naised tundsid kadedust. Isa hakkas saama kirju, milles süüdistati ema, et ta sõbrustab teiste meestega. Algul isa naeris selle üle, aga kui oli kohanud ema paar korda tänaval võõra mehega, sai armukadedaks. Vanemate vahel tekkisid lahkhelid, siis riiud. Ema oli solvunud ja hakkas isa armukadeduse naeruvääristamiseks nüüd nimme meestega seltsima. See ärritas isa veel enam ja ta hakkas jooma.

Isa oli orkestrant, esines kontsertidel ka soolopaladega. Joomise tõttu hilines ta tööle ja mõnikord jäi tal esinemine purjusoleku tõttu hoopis ära. Lõppes sellega, et ta vallandati. Isa raviti. Ta lakkas joomast ja sai uuesti tööle. Kuid joomise põhjused säilisid ja ta joob uuesti. Praegu on jälle tööta. Ema kaotas lootuse isa paranemisse ja nõudis lahutust. Isa sellega ei nõustunud ja nii kestab tülitsemine edasi."

„Kuidas on lugu koduste lõhkumiste ja purustamistega?" küsis direktor.

„Kord, kui isa koju tuli, oli emal külas üks tema tuttavaid. Uks oli lukus. Isa helistas, kloppis uksele, aga ema teda sisse ei lasknud. Meie korter asub alumisel korrusel. Isa lõi akna puruks ja ronis läbi akna sisse. Ta nõudis külalise lahkumist, kuid ema hoidis võõrast tagasi. Isa ähvardas tooliga ja et see ei mõjunud, lõi tooli vihas vastu põrandat puruks. Seepeale saatis ema külalise minema, tahtis ka isa välja ajada, kuid isa hakkas vastu. Vanemate vahel oli suur riid. Sellest peale elab isa enamasti tuttava maalikunstniku pool, vahel ka kodus, kui ema on leplikum.

Ema pole iseenesest halb, kuid ta tahab, et tema mees oleks kuulus või rikas. Isa pole praegu kumbagi, – sellest ongi pahan-

dused tingitud. Minu vastu on ema väga hea. Ta pani mu tantsu õppima ja juba väikesest peale õpetab ka ise. Ka on ta mulle igasuguseid tantsukostüüme õmmelnud. Isast püüab ta mind eemal hoida. Ma täidan kõik ema soovid, kuid isaga kohtun siiski."

„Kas on õige, et isa viib sind joomapidudele?"

„Isa kutsub mind mõnikord enda poole. Siis mängib ta mulle tšellot. Vahel saadab teda klaveril maalikunstnik. Mulle meeldib muusika väga. Mõnikord korraldab kunstnik, nagu nad ütlevad, boheemlaste õhtuid. Siis on seal koos mehi ja naisi ning igaüks esineb mingil kunstialal: lauldakse ja tantsitakse. Kui olen neil õhtutel isa juures, palutakse mind tantsida. Tantsin meelsasti, muidugi vastavais kostüümides. Selle kohta ütlevadki majaelanikud, et ma tantsin alasti. Minu tants meeldib kõigile, ka mulle endale. Neil koosviibimistel on ka ebameeldivat, seal juuakse. Ka mulle on pakutud, kuid ma pole võtnud. Ma vihkan joomist, sest joomine on teinud isa ja meie kõikide elu õnnetuks."

„Miks sa õppimises oled maha jäänud?"

„Ma tahtsin õppida õpetajaks või kellekski sinnapoole, kuid ema ei luba. Ütleb, sinust peab saama tantsijanna. Nii ma tantsingi terved õhtud. Õppimist ema mulle peale ei sunni ja on rahul, kui ma lõpetan kahe aastaga klassi. Klassikursuste kordamise pärast suunatigi mind Olevimäe kooli."

„Nüüd ütle, kas sa soovid, et isa ja ema läheksid lahku?"

„Ei, mitte mingil juhul! Kuid nii nagu praegu on ka võimatu. Soovin, et isa ja ema lepiksid ja hakkaksid uuesti koos elama," ütles ta pisarais. „Ma palun kooli meid selles abistada!"

Anne-Mariel oli õigus, lahutust polnud tarvis. Mõne päeva pärast teatas Anne-Marie, et isa võeti uuesti tööle. See oli lepitamiseks soodus moment. Algul käisid pinda valmistamas lastevanemad, mõne päeva pärast klassijuhataja. Seejärel läks direktor koos Anne-Mariega, kõigepealt isa juurde.

„Kallis isa, leppige emaga ära!" palus Anne-Marie. Isa kallistas tütart, ta tahtis ka ise leppida. Siit mindi koos ema juurde.

„Emake, ma tõin isa koju. Leppige ära, hakkame jälle koos elama!" Vanemad ei tõrkunud. – Leppimine oli toimunud.

*

Millest siis tuli, et õpilased olid aastate viisi korranud klassikursust, muutunud õpetamiseks ja kasvatamiseks raskeks ning

koolid, kes olid kaotanud usu nende paranemisse, suunasid nad mujale? Üksikuid juhtumeid ja koduseid olukordi teati, kuid vajati täit selgust, et tehtud vigu mitte korrata.

Õpilase uude kooli suunamisel saatis eelmine kool uuele lapse iseloomustuse, ent selles selgitati peamiselt põhjusi, mis tingisid õpilase ülesaatmise uude kooli. Kontakt koduga tõi selgust rohkem, kuid alati ei tahetud koolile kodust olukorda paljastada. Seetõttu tuli õpilasi ja nende ülekasvamise põhjusi õppida tundma otseselt: eelkõige õpilaste endi kaudu ning edasi õppe- ja kasvatustöös.

Väärtusliku panuse üldise olukorra tundmaõppimisel andsid 1) õpilaste poolt täidetud ankeedid, mis avasid õpilaste ülekasvamise statistilise külje ning võimaldasid teha kokkuvõtteid nii klassi kui ka kogu kooli kohta, 2) õpilaste kodused kirjandid, mis avasid iga üksiku õpilase elamistingimused, andsid lastele võimaluse jagada üleelatud rõõmusid ja muresid oma õpetajaga ning lähendasid lapsi koolile.

Üks selliseid kirjandeid oli „Minu lapsepõlv". Seda kirjutades mõtles õpilane oma elu väikelapsest peale läbi ning meenutas kõike tähtsamat. Paratamatult pani see läbielatut hindama ning mõjus õpilasse kasvatavalt, koolile aga andis väärtusliku aluse õpilase mõistmiseks ja temale lähenemiseks. Ühtlasi peegeldasid kirjandid kasvatamisel tehtud vigu. Tavaliselt kirjutati tundeküllaselt ja siiralt.

MÕNED VÄLJAVÕTTED ÕPILASTE KIRJANDEIST TEEMAL „MINU LAPSEPÕLV"

Koidu kirjutab:

Elasime algul Valgas . . . Kui isa suri, tulime Kohtla-Järvele, sealt Tallinna lähedusse maale. Ema hakkas maalt Tallinna tööle käima ja meie vennaga olime tädi ja vanaema juures. Maja, kus tädi ja vanaema elasid, oli Pirita jõe ääres.

Kui sain seitsmeaastaseks, läksin kooli. Esimesel päeval kutsusin ema kaasa, üksi ei julgenud minna. Kool asus samuti Pirita jõe kaldal. Väike kahekordne maja ja seda ümbritsesid kuused. Kahel pool otsas oli kolhoosi põld, koolimaja ees katseaed. Ümber maja kasvasid ilusad mitmevärvilised lilled. Kui koolimajja sisenesime, olid paljud õpilased koos vanematega juba kooli tulnud. Õpetaja seletas, missugune kord peab olema ja kuidas tuleb õppida. Algul oli kõik võõras, kuid peagi harjusin.

Esimese, teise ja kolmanda klassi lõpetasin korralikult, kuid neljandas tuli abiks võtta ka teine aasta. Võib-olla oleksin lõpetanud ka selle ühe aastaga, aga läksin õpetajaga riidu ja ta ei küsinud mind enam nii nagu varem. Ega mina üksi ei läinud selle õpetajaga riidu, oli ka teisi. Kui see õpetaja lahkus ja tuli teine, siis lõpetasin neljanda klassi.

Viiendasse klassi tulin linna. Kuid maal oli palju kergem kui linnas ja jäin jälle teiseks aastaks. Siis otsustasin, et olen liiga vana ja kooli enam ei läinud. Mõne aja pärast tekkis mul sõbrataride heal nõuandel tahtmine uuesti kooli minna. Kuid kuhu? Endast noorematega on ka häbi ühes koolis ja klassis käia. Siis levis kuuldus mingist koolist vanemate laste jaoks. Küsisin endiselt õpetajalt selle kohta teateid ja tema arvamust, kas mul tasub enam kooli minna. Ta soovitas. Kuulasin teda ja otsustasin: olgu mis on, aga läben kooli.

Küll oli sellest koolist jutte. Üks rääkis, et seal saab õppimise juures endale ka eriala õppida, teine jälle, et seal õppimisele üldse rõhku ei panda. Kuid kedagi ma enne ei uskunud, kui nägin oma silmaga, ja selgus, et kõik need jutud olid valed. Nüüd olengi ma siis siin koolis.

Maimo kirjutab:

Minu vanemad elasid Nõmmel, kus meil oli mugav korter. Mängisime majas elavate lastega õues palli, peitemängu ja teisi mänge, kuid suurimaks lõbuks oli mängida ema ja last. Selles mängus tõime välja kõik oma nukud ja mänguasjad. Nukkudele keetsime rohulibledest suppi ja küpsetasime liivast torte. Mängupühapäevil aga käisime Pirital või sünnipäeval. Suuremaks saades jäid nukud kõrvale. Siis mängisime tuntud lastemänge ja mõtlesime ise välja uusi.

Maja lastest olin mina kõige vanem. Lugema ja kirjutama õppisin kuueaastaselt. Mulle meeldis väga, kui mulle ette loeti või jutustati. Kui isa oli heas tujus, luges ta mulle alati midagi või jutustas oma noorpõlvest. Minu vanemad on mõlemad tööinimesed. Isa on puidutööstuses meister, ema aga õmbleja. Isa on ka suur laulusõber ning käib laulukooris laulmas. Ka minule meeldib väga laulmine, kuid minust lauljat küll ei saa . . .

Õppeedukus oli mul koolis hea. Kuid viiendas klassis haigestusin sapipõiepõletikku, jäin teistest palju maha ning klassikursust kordama. Olles uuesti viiendas klassis, läks mul õppimine päris hästi. Lõpetanud viienda klassi, sain ema töökohast tuusiku Kukulinna pioneerilaagrisse. Seal oli väga tore olla. Vaba aega veetsime mitmete ekskursioonidega laagri ümbru-

sesse. Käisime ujumas Saadjärves ja mängisime luure- ning maastikumänge. Kuuendas klassis läks mul õppimine algul hästi. Siis oli mul pimesoole operatsioon, jäin teistest maha ja pingutasin end kõigest jõust, et järele jõuda. Eriti raskeks läks mulle vene keel. Kolmandal õppeveerandil tuli meile uus vene keele õpetaja ja mul tekkis temaga mõningaid arusaamatusi. Kevadel sain vene keelest puuduliku hinde ning mulle määrati järeleksam. Kevadised eksamid sooritasin edukalt. Suvel sõitsin uuesti Kukulinna pioneerilaagrisse. Laagris haigestusin, kuid paranesin. Paar päeva enne järeleksamit jäin uuesti haigeks ja eksamil olin täiesti verest väljas ega suutnud eksamit sooritada. Mind jäeti kuuendat klassi kordama.

Klassi kordamist alustasin väsinuna ja haigena. Oktoobris viidi mind kiirabiga haiglasse, olin peaajupõletikus. Pärast tervenemist keelati sel aastal koolis käimine. Olin väga nõrk. Peaaegu kogu aeg lamasin. Ei suutnud lugeda ega kirjutada. Alles pikapeale tervis paranes.

Lõpuks ometi tuli uuesti kätte kooliaeg. Kuidas ma seda küll ootasin, samas aga ka kartsin, olin ju teistest suurem ning nii palju maha jäänud. Asusin taas kuuendasse klassi ning kogu jõudu kokku võttes hakkasin hoolega tagasi võitma, mida aasta jooksul olin kaotanud.

Kord kutsus õppealajuhataja mind oma kabinetti ja küsis, kas ma tahaksin Olevimäe kooli üle minna. Mulle tundus see mõttetuna, tahtsin endises koolis edasi õppida. Aga kui õppealajuhataja selgitas, miks seda vaja on, leppisingi temaga, sest kuuenda klassi õpilased suhtusid minusse umbusklikult, vahtisid mind ja ma tundsin end alati halvasti ja üleliigsena nende seltskonnas.

Uues koolis tundsin ennast kuidagi kindlamana, ka õppeedukus paranes märgatavalt. Praegu püüan saada kõigiti hea õppeedukusega õpilaseks.

Maie kirjutab:

Meid oli kaks last, mina ja vend. Mina kasvasin Tallinnas isa ja ema juures, vend aga, kes oli minust noorem, Viljandis vanaisa ja vanaema juures. Lasteaias ma ei käinud, sest ema oli kodune. Eelkoolieas veetsime aega koos sõpradega väljas mängides. Vihmaste ja külmade ilmadega mängisin toas. Õhtuti jutustas ema mulle muinasjutte, mida ta teadis väga palju. Need meeldisid mulle väga ja mõningaid palusin emal ikka ja jälle korrata.

Seitsmeaastaselt läksin kooli, kuid varsti haigestusin ja pidin kaks aastat koolist puuduma. Haiguse ajal olin mõnda aega sanatooriumis. Seal oli haruldaselt ilus. Maja asus metsas. Otse maja ümber kasvasid lehtpuud. Lähedal asuvas väikeses toomingasalus laksutasid õhtuti ööbikud. Edasi oli ilus männi- ja kuusemets, kust kostis käo kukkumist ja linnulaulu.

Kui sain üheksa-aastaseks, suri ema. See masendas mind väga. Pärast ema surma olin kodus perenaiseks, sügisel hakkasin jälle koolis käima. Kui olin üheteistkümneaastane, abiellus isa uuesti. Mulle ei meeldinud see sugugi ja ma harjusin võõrasemaga alles pikapeale. Algul ei tahtnud ma teda üldse kuulata ning tegin kõik, et teda pahandada. Ronisin puude otsas ja kuuri katusel. Tema keelas, aga mina ronisin edasi. Maja naised käisid iga päev kaebamas, et tütar on jälle puu otsas või katusel. Kleidisaba oli mul alati lõhki. Viimaks võõrasema ei kannatanud välja ja pani mind ennast kleidisaba kinni õmblema. Mulle see ei meeldinud ja jätsin ronimise järele. Sain ka juba vanemaks ja ei kõlvanudki enam ronida. Kui sain kolmeteistkümneaastaseks, toodi vend koju. Ma olin selle peale kole vihane, sest olin harjunud elama kodus üksi ega tahtnud sinna kedagi teist. Algul kaklesime, tagusime teineteist käte ja jalgadega, viimaks harjusime ja leppisime.

Koolist puudusin ma väga palju, olin ühtelugu haige. Neljandas klassis jäin istuma, matemaatika pärast. Olen üldse matemaatikas nõrk ja see saigi minu Olevimäe kooli suunamise põhjuseks. Olin koolist ärasaatmisest väga solvunud. Mida paha olin ma siis teinud, jäin ju klassikursust kordama haiguse tõttu.

Siia kooli tulles võtsin enne hoogu, kui julgesin sisse astuda. Käisin mitu korda päevas koolimajast mööda, küll üksi, küll tüdrukutega mitmekesi. Isegi ust ei julgenud liigutada. Häbenesin ületoomist ega tahtnud näidata, et tulen siia õpilaseks. Nüüd meeldib mulle siin koolis rohkem kui endises, sest meie klassis on väga toredad tüdrukud. Usun ka, et jõuan nüüd kindlasti edasi.

Rein kirjutab:

Meid oli perekonnas isa, ema, vanaema ja mina. Elasime Kadriorus. Isa, elukutselt näitleja, on tore ja elurõõmus, ema, samuti näitleja, väga sümpaatne ning armastas mind väga. Isa ja ema olid iga päev tööga kinni ning minu kasvatajaks ja hooldajaks oli vanaema. Ma tahtsin väga kooli minna ja vaatasin kadedusega poisse ja tüdrukuid, kes käisid koolis. Veel suure-

mat kadedust tekitas minus see, et neil olid isiklikud portfellid. Suvel enne kooliminekut kinkis tädi mulle portfelli. Olin väga rõõmus ning käisin nüüd oma sõbraga, kellele samuti kingiti portfell, uhkelt ringi.

Siis, kui mina astusin kooli, tuli enne vastuvõtmist õiendada katsed. Meie nimetasime neid eksameiks. Olin parajasti pargis, kui minu sõber Jüri, kes käis juba esimeses klassis, teatas mulle, et vastuvõtueksamid on alanud. Mul polnud kedagi kodus. Ronisin suure rõõmuga aknast tuppa, panin puhtad riided selga, ronisin siis aknast välja ning jooksin tulisi jalu koolimajja. Eksamil küsiti minult kella, lasti joonistada ning tähti pidi ka tundma. Eksami tegin läbi.

Saabus esimene koolipäev. Sügava erutusega läksin ema saatel koolimajja. Klassiruum meeldis mulle kangesti. Klassijuhataja seletas meile õpilaste käitumisreegleid ning palju muud koolis tarvilikku. Lastevanemad istusid seina ääres ja vaatasid meie esimest tundi pealt. Järgmisel päeval tuli iseseisvalt kooli minna ja alustada õppimist. Kui tulin koju, olid isa ja ema akna peal ning võtsid mu rõõmsa naeruga vastu.

Ei tea, kas ma olin laisk või kannatamatu, ma ei saanud jagu matemaatikast. Kui ma mõtlesin ja lõpuks tüdinesin, siis tuli ema ning lahendas ülesanded minu eest. Ma ise ei teinud seda peaaegu üldse. Siitpeale hakkas mul matemaatika lonkama. Jõudsin neljandasse klassi ja siin jäin stoppama. Viiendas klassis istun praegu kolmandat aastat ja kõike seda matemaatika pärast.

Mõned õpetajad küsisid õpilasi sagedasti, kas või mõne küsimusega. Neis ainetes polnud võimalik tundi õppimata jätta. Matemaatika õpetaja ei raatsinud küsimisele palju aega raisata, küsis harva ja korraldas iga läbivõetud järgu järel kontrolltöö. Kuna ma suurte lünkade tõttu teadmistes matemaatikast palju ei taibanud ja ülesannetest iseseisvalt jagu ei saanud, lükkasin lootuses, et mind ei küsita, ülesantu õppimise sageli edasi. Klassitöö kirjutasin maha klassitahvlilt või pinginaabrilt, kodused ülesanded teistelt õpilastelt. Kui mind küsiti – see juhtus üsna harva – või korraldati kontrolltöö, sain järjekindlalt „puuduliku". Viimaks hakkas õpetaja minule suuremat tähelepanu pöörama. Et vältida puudulikku hinnet, hakkasin kontrolltöödest ja hiljem, kui karta oli, et küsitakse, ka tundidest eemale hoidma. Sageli tulin kodunt välja, hulkusin linnas ringi ja tundide lõpuks läksin koju tagasi. Elasin alatises hirmus kooli ees, et saan puuduliku hinde, samuti kodu ees, et vanemad saavad minu puudumistest teada. Nad saidki teada ja puudulikud hinded tulid lõpuks ikkagi. Otsustasin, olgu mis on, matemaatika

järele õppida. Lootuses järele jõuda istusin tunnis, kui oli karta küsimist, hirmujudinais – „kui seekord veel pääseks!" – ja kui tuli tunni lõpp, vabanesin nagu raskest painajast. Kuid lootus järele jõuda osutus asjatuks. Kui õpetaja küsis, kas ma saan ülesantust aru, ütlesin, et saan, aga kõik muutus ikka segasemaks ning puudulikud hinded tulid ja tulid. Õppeaasta lõpu poole ma enam ei püüdnudki; teadsin, et nagunii jään klassi sisse. Järgmisel aastal algasin uute lootustega, kuid peagi, nähes, et edu ei ole, istusin tülpinult klassis ning ootasin kõigest sellest vabanemist. See tõigi mu Olevimäe kooli.

Peaksin praegu olema kaheksandas klassis. On kahju kaotatud aastatest. Kuid pole parata. Möödunud aastate lohakus annab end kibedasti tunda ning paneb vahetevahel sügavalt mõtlema.

Peter kirjutab:

Elame ema, vanaema ja vennaga neljakesi koos. Isa ei ela meie juures ja ma pole teda üldse näinud. Küll olevat ta meid vaatamas käinud, kui olin veel üsna väike. Eelkoolieas käisin lasteaias.

Seitsmeaastaselt läksin kooli. Esimeses klassis õppisin hästi. Teises hakkasin poistega ringi käima ja õppimine läks halvemaks. Lõpetasin siiski klassi. Kolmandas hakkasin tundides mürama, sööma ja naelu saapa alla taguma ning tegin palju muid tempe. Kevadel sain järeleksami, kuid sügisel andsin selle ära. Neljandas klassis hakkasin poppi viskama ja mulle meeldis rohkem palli mängida ja seigelda kui õppida. Nüüd jäin klassikursust kordama. Olin oma vempudega õpetajad ära pahandanud ja mind saadeti teise kooli. Vandusin kättemaksu, kuid läksin.

Kuna olin teist aastat klassis, oli uues koolis õppimine kerge. Mängisime poistega palli, meisterdasime vibusid ja lasksime märki, käisime kinos. Omast arust mõistsin nüüd kõiki õppeaineid ja olin kindel, et lõpetan klassi, kuid mind jäeti ka siin neljandasse klassi. Tahtsin hakata juba aknaid loopima, kuid, kartes, et saadetakse jällegi koolist minema, võtsin ratta ja kihutasin linnast välja, vändates nagu jalad võtsid. Kui väsisin, rahunesin. Järgmisel aastal määrati mulle kevadel järeleksam, ikka samas neljandas klassis. Sügisel andsin selle ära ja sain viiendasse klassi. Viiendas õppisin algul päris hästi. Teisel õppeveerandil oli üks „puudulik", kuid see mind palju ei häirinud. Käisime sõpradega suusatamas ja uisutamas. Ka valmistusime juba suveks. Ostsime vanu autokumme ja meisterda-

sime neist päästerõngaid ning väikesi kummipaate. Siis ostsime korvpalli ja kaks jalgpalli ning hakkasime treenima. Tegin mõnikord ka poppi. Kord puudusin terve nädala. Klassijuhataja tuli koju. Karistuseks otsustati mind iga päev üheks tunniks pärast õppetunde kooli jätta. Paaril korral jäetigi. Siis aga keegi enam selle vastu huvi ei tundnud ning kinnijäämine langes iseenesest ära. Kolmandal õppeveerandil olid mul puudulikud hinded saksa ja vene keelest. Siis hakkas puudulikke lausa lendama. Mais käisime Harku järvel kalu püüdmas ja ujumas. Külmetusin ja jäin haigeks. Vaatamata sellele sain suure osa õppeainetest korda, järeleksamid jäid saksa keelest ja matemaatikast. Sügisel andsin saksa keele ära, kuid matemaatikaga jäin viiendasse klassi sisse. Seepeale suunati mind Olevimäe kooli. Ma ei tahtnud siia tulla, kuid praegu on mul õppimine korras ja olen ületoomisega rahul.

Norik kirjutab:

Elame emaga Tallinnas Vene tänavas. Isast ei tea ma midagi. Et ema on päevad läbi tööl, olen kasvanud omapead ning hulkusin juba üsna varakult omasugustega ringi. Tegime, mis mõttesse tuli. Ometi midagi eriti halba ei juhtunud. Esimese ja teise klassi lõpetasin linnas. Siis läks ema maale ja pani mu kohaliku kooli kolmandasse klassi. Seal juhtus mul õnnetus. Leidsime poistega mingi granaaditaolise eseme ja hakkasime seda loopima. Korraga käis raksatus ja tundsin, kuidas mul jalgade alt kadus maa. Ärkasin haiglas. Põdesin ja läksin jälle kooli, kuid klassi lõpetada ei suutnud. Lõpetasin selle järgmisel õppeaastal. Siis kolisime linna tagasi ja läksin endise kooli neljandasse klassi. Siia oli tulnud ka teisi uusi õpilasi. Meie õppetaseme selgitamiseks korraldati meile matemaatikast kontrolltöö. Selle peale viidi mind tagasi kolmandasse klassi. Olin kahel aastal kolmandas klassis juba õppinud ja selle lõpetanud. Tagasiviimine kolmandasse tundus ebaõiglasena ja häiris mind väga, kuid vastuhakk oli mõttetu, valisin lohutuseks teise tee. Mul ei olnud kolmandas klassis õieti midagi teha, vaba aega oli rohkesti. Lõime koos sõpradega kamba ja kolasime linnas ringi. Sai tehtud igasuguseid vempe. Klassi lõpetasin raskusteta. Neljandas läks õppimine üldiselt rahuldavalt, kuid vene keelest sain kevadel järeleksami. See ei takistanud meid kambaga edasi tegutsemast. Mõnda aega olime laagris kõrges paekaldas olevas tunnelis, kus varem oli olnud maa-alune raudtee. Käik oli pime. Kahel pool kõrval olid mädanenud palgid, mis taskulampide valgu-

sel paistsid nagu mustad tondid. Oli erutav ja tore, aga mis peamine, siit ei teadnud meid keegi otsida. Siis läksime Harku järve äärde, kus kalastasime ja varastasime aedadest õunu. Osa kalu müüsime ära. Nii oli meil vajalikeks ostudeks ka veidi raha. Ühel õhtul panime tähele, et müügiputka jäi ööseks valveta. Kasutasime juhust. Kui pimenes, muukisime ukse lahti, võtsime kompvekke, suitsu ja viina ning sulgesime uuesti luku. Kuigi lootsime, et vargus jääb üldse tähele panemata, otsustasime siiski ettevaatuse mõttes vahetada asukohta. Peatusime Harku metsas. Seal suitsetasime, jõime ja panime purjuspäi metsa põlema. See tundus meile siis suure vägiteona, kuid lõppes halvasti. Meid tabati. Mind peeti peasüüdlaseks, hoiti mõnda aega laste vastuvõtu-jaotuspunktis ja saadeti siis kasvatuskolooniasse. Sealt vabanemisel suunati siia.

Kirjandeis ilmnes laste suur igatsus minna kooli, õppida. Kuid paljudel takerdus õppimine juba õige pea ning käitumine halvenes. Miks siis?

K o i d u kirjutab: „Läksin õpetajaga riidu . . . , ta ei küsinud enam nii nagu varem." M a i m o kirjutab: „Tuli uus . . . õpetaja ja mul tekkis temaga arusaamatusi."

Kui õpilase ja õpetaja vahel on tekkinud arusaamatusi, olgugi õpilase süü läbi, on õpetaja kui kasvataja kohuseks need hajutada, sest õpilane pole selleks võimeline.

Kirjandeis ei mainita, et õpetajad oleksid õpilasi järele aidanud, kui koolitöös tekkis raskusi. Ometi on see paljudel juhtudel väga vajalik. Kui Koidu ületulekul maalt linnakooli oleks aidatud tema teadmisi klassi teadmistega ühtlustada, poleks ta tõenäoliselt klassikursust kordama jäänud. M a i m o puudus koolist haiguse tõttu ja jäi teistest õppimises maha. Uuesti kooli tulnud, pingutas ta end kõigest väest ja jõudiski kõigis õppeainetes järele, peale vene keele, millest talle määrati järeleksam. Kui õpetaja oleks teda õigeaegselt abistanud, poleks olnud raske puudusi kõrvaldada.

Eriolukord oli M a i e l. Ema suri, isa abiellus uuesti. Kool hoidus sekkumast perekondlikesse vahekordadesse. Ometi oleksid kooli selgitavad seletused lepitanud lapse võõrasemaga kiiremini ning last rahustanud. Ja kui kool oleks aidanud tal kaotada lühiajaliste haigestumiste tõttu tekkinud lüngad, oleks tal osutunud võimalikuks lõpetada klass ja jääda endisse kooli.

R e i n u l oli matemaatikas mõningaid raskusi. Et poega abistada, lahendas tema kodused ülesanded ema, mille tõttu poeg jäi matemaatikas nõrgaks. Süüdi oli väär abistamine. Kuid süüdi olid ka õpetaja ja kool. Kui Reinu teadmiste kontroll ja

kooli kontakt koduga oleksid olnud küllaldased, oleks see abistamispraktika peagi avastatud ning kokkuleppel koduga lõpetatud. Kuid Reinu puudulikud teadmised matemaatikas avastati alles neljandas klassis, kus ta jäi seetõttu klassikursust kordama. Klassikursuse kordamine ei lahenda aga veel küsimust. Oleks olnud tarvis tekkinud lüngad välja selgitada ja Reinu teadmised teistega ühtlustada. Rein lõpetas küll neljanda klassi, kuid teadmised jäid lünklikeks. Selle tagajärjeks oli korduv klassikursuse kordamine viiendas.

Poiste õppimise ja käitumise tüüpilist allakäimist näitab P e t r i lugu. Petri isa elas perekonnast lahus ja poisi kodune kasvatus ning valve jäi emal nõrgaks. Oli vaja kooli abi. Esimeses klassis õppis Peter hästi, teises hakkas poistega ringi käima (õppimine läks halvemaks), kolmandas tundides mürama, sööma ja muid tempe tegema. (Aga mida tegi tema ohjeldamiseks õpetaja?) Neljandas hakkas Peter „poppi viskama". Talle meeldis rohkem palli mängida ja seigelda kui õppida ning poiss jäi klassikursust kordama. Siis suunati ta teise kooli. Siin koondus kogu tema huvi spordile, Peter õppis vähe ja jäi veel kord neljandasse klassi. Järgmisel aastal sai järeleksamiga viiendasse. Viiendas sportis, „viskas poppi". Koolist puudumist karistati, kuid üsna ebapedagoogiliselt. Järele õppima ei pandud, kuigi poisi lünklikud teadmised seda otse nõudnud oleksid. Ka viiendas klassis jäi ta kursust kordama. Kooli kasvatustöö lõppes poisist vabanemisega – Peter suunati Olevimäe kooli.

N o r i k ei teadnud oma isast midagi. Ema käis tööl. Kodune kasvatus oli puudulik. Neljandast klassist tagasiviimine kolmandasse tundus talle ebaõiglasena ja võõrutas teda koolist, andes ühtlasi tõuke tema suundumiseks tänavale. Kolmandas klassis, kus ta kaks aastat oli juba õppinud ja klassi lõpetanud, ei olnud tal midagi teha, vaba aega oli rohkesti. Ta lülitus kampa ja tegi tänaval ulakusi. Kool tema tegevuse kohta väljaspool koolitööd huvi ei tundnud. Kõik see viis ta pahelistele seiklustele, vargusele ja lõpuks metsa põletamisele.

Kooli vanemate klasside õpilastele, kes vanuselt oleksid pidanud õppima juba keskkooli kümnendas või üheteistkümnendas klassis, anti kodukirjand „Kuidas ma sattusin Olevimäe kooli".

MÕNED VÄLJAVÕTTED VANEMATE ÕPILASTE KODUKIRJANDEIST

Margit kirjutab:

Kord, kui tulin koolist, oli kodus erakordselt pidulik. Keegi võõras mees ja isa istusid diivanil ning suitsetasid, ema istus tugitoolis ja suitsetas samuti. Emaga juhtus see ainult siis, kui oli midagi harukordset.

„Margit, tule siia!" kutsus mind ema. „Saage tuttavaks: minu tütar Margit, minu koolivend Arnold Pärna. Kuidas koolis läks?" jätkas ema, pöördudes minu poole.

„Ei midagi, nagu ikka."

Ema oli pidulikult riietatud ja väga elevil. Ta pilk uitas ühelt esemelt teisele, peatudes vahetevahel võõral. See pidi olema väga haruldane võõras, mis tavaliselt rahuliku ema nii enesest välja viis. Ka võõras näis olevat kuidagi erutatud, kõneles mahedalt, naeratades. Isa oli tõsine, kõneles vähe, suitsetas tavalisest rohkem. Oleksin meelsasti läinud teise tuppa, kuid ema andis märku, et ma istuksin. Ma ei tea miks, aga mul oli millegipärast väga piinlik ja ma ei osanud millestki kõnelda.

„Ta mängib meil klaverit ja teeb suuri edusamme," rääkis ema. See suurendas mu piinlikkust veelgi.

Lõunasöök oli valmis ja lõunastamiseks oli oodatud mind. Nüüd siis toodi toidud lauale. Sõime tavaliselt lihtsalt ja odavalt, seekord aga oli lõunalaud harukordselt rikkalik. Ma abistasin laua katmisel ema. Käed värisesid ning olin hirmul, et pillan midagi maha. Miks, ei saanud ma isegi aru.

Lõunalauas jätkati vestlust. Jutust selgus, et võõras tahab Tallinna tööle tulla. Isa ja ema lubasid teda töökoha ja korteri leidmisel abistada. Ajutiselt pidi ta meile elama jääma.

Meil oli kahetoaline korter. Suurem tuba oli elutoaks, kus isa ja ema ühtlasi magasid. Mina õppisin ja magasin väikeses toas. Nüüd anti väike tuba võõra kasutusse ning mina kolisin oma asjadega suuremasse tuppa selleks eraldatud nurka. Ruumide kitsuse tõttu meil voodeid ei olnud, magasime diivaneil. Neid oli kolm, – kõige korralikum anti võõrale, minule väike diivan ja isale ning emale jäi lai kušett. See oli esimene mure, mille võõras meile tõi.

Ema luges oma kohuseks anda süüa ka võõrale, seda enam, et võõral kohasaamine venis ning vaevalt küll jätkus tal söömiseks raha. Kui isekeskis sõime väga tagasihoidlikult, siis nüüd oli toit alati korralik; isa ja ema peaaegu kogu palk kulus toiduks. Mõnda aega talus isa seda rahulikult, siis aga hakkas ta emaga pahandama, vanemate vahel tekkisid riiud. Kõigele sel-

lele tuli juurde toiduvalmistamise mure. Isa ja ema käisid mõlemad tööl. Sageli jäi toiduvalmistamine minu peale ja ma pidin koolist puuduma. Järgmisel päeval andis ema kooli kaasa vabanduskirja mõne väljamõeldud põhjusega. Koolis nõuti täpsemat seletust. Pidin valetamist jätkama. Et vale läbi paistis, hakati mind pidama petiseks ja üldse halvaks tüdrukuks. Õppetunnid jäid sageli ette valmistamata, jäin õppimises nõrgaks. Kevadeks olid mu teadmised niivõrd puudulikud, et mind jäeti klassikursust kordama. See mõjus seda halvemini, et olin ka eelmises klassis istuma jäänud, kuigi siis haiguse tõttu.

Viimaks sai võõras töökoha, ühes sellega tuli ta aga korterisse sisse kirjutada, sest muidu teda tööle ei võetud. Ta hakkas sööma väljaspool ja lubas toa võimalikult kiiresti vabastada; kuid korterit polnud lihtne leida ja nii jäi ta meile pikemaks ajaks. Suvel see erilisi raskusi ei sünnitanud, sügisel aga, kus elu kandus uuesti tuppa, jäid ruumid kitsaks. Isa hakkas võõralt nõudma toa vabastamist. Ema hoidis isa selles tagasi, hädaldas ja nuttis, et isa ei oska käituda, on viisakuseta ja robustne ning teeb temale koolivenna ees häbi.

Algas uus õppeaasta, mis kujunes mulle eriti raskeks. Isa ja ema tülitsesid. Pidin õppima samas toas, kuid ei suutnud kuidagi mõtteid koondada. Muutusin õppimises hooletuks. Tavalised noomimised koolis ja kodus tegid mu kõige vastu ükskõikseks. Klaverit polnud ma kaua enam mänginud.

Isa hakkas õhtuti kodunt ära käima, vabandades end töörohkusega ja koosolekutega. Mõnikord tuli koju alles hilja öösi. Raha majapidamiseks andis ta kord-korralt ikka vähem, põhjendades seda erakorraliste väljaminekutega ametialal. Ka sagenesid isa komandeeringud, mis kestsid mõnikord nädalapäevad. Alkoholi isa varem peaaegu ei tarvitanud, nüüd lõhnas ta sageli viina järele. Kord, puhastades isa riideid, leidsin ta kuuelt pika musta juuksekarva – ema juuksed olid valkjad. Ka lõhnasid ta riided eriliselt, mitte koduselt. See torkas mind valusasti. Ma jooksin ema juurde, kuid ... jätsin siiski emale rääkimata, kartes vanemate vahekorda veelgi halvendada.

Kord tulin koju tavalisest varem. Meil oli igaühel oma võti. Avasin ukse ja ... ema lamas kušetil, kušeti serval istus ta koolivend. Ema kargas istukile, võõras tõusis püsti ja läks oma tuppa. Kuigi see mind otse rabas, tegin näo, et ma midagi ei märganud ega millestki aru saanud. Õhtul, istudes raamatute taga, püüdsin õppida, kuid silmad ei püsinud ridadel. Kaalusin olukorda. Kas tõesti isa ja ema mõlemad? Või on see eksitus, põhjendamatu kahtlus? Otsustasin olukorda kontrollida ja kõigepealt isa.

Isa pidi sõitma otse töölt komandeeringusse. Palusin emalt luba minna klassiõe poole sünnipäevale, kust pidin koju jõudma hilja. Tegelikult läksin isa töökoha lähedusse ja jäin valvama, kuni ta majast väljub. Isa tuli koos noore daamiga. Nad sammusid jalutades Kadrioru poole. Ma järgnesin neile kaugelt. Nägin siiski, et daamil olid mustad juuksed. See sundis mind neid edasi jälitama. Jalutanud mõnda aega Kadriorus, suundusid nad pargi kõrval asuvasse majakesse. Süttis tuli. Valgustatud aknad olid pargist selgesti näha. Oli külm, lõdisesin, kuid see tuli ära kannatada, et saada selgust. Rong pidi väljuma kell 20, sõiduaeg jõudis kätte, kuid isa ei väljunud. Umbes tund hiljem kustus tuli. Isa jäi sinna. Oli selge, isal polnud mingit komandeeringut. Ta käis tööl, kuid ööbis meile teatatud komandeeringu päevadel siin, selle naise juures.

Läksin koju rõhutult ja ärevil. Tuba oli pime. Et mitte ema äratada, avasin vaikselt ukse. Tänavavalgustus tungis läbi akna tuppa. Kušetilt kostis hingamist ja nõrka norskamist. Astusin lähemale. Seal magasid ema ja ta koolivend. Väljusin niisama vaikselt, kui olin tulnud. Hulkusin sihitult tänavail ja parkides. Oli selge, et kodu laguneb ja et see on meile kõigile hukatuseks, kuid mõistsin ka, et olen jõuetu siin midagi muutma. Koju tulin alles hommikul; ütlesin, et jäin ööseks kooliõe juurde.

Loomulikult ei saanud ma nüüd enam õppimisele mõeldagi. Õppeedukus muutus ikka halvemaks ja halvemaks. Olin närviline, rääkisin õpetajaile vastu, jonnisin, – olin üks halvemaid tüdrukuid klassis. Vanemad kutsuti korduvalt kooli, klassijuhataja käis kodus, mind noomiti ja karistati. Mul ei olnud julgust olukorda lahendada. Koolis ei söandanud ma paljastada kodu, kodus tahtsin vanematele otse karjuda, mis ma neist tean ja et nemad on kõiges süüdi, kuid vaikisin. Ma kannatasin, närvitsesin, jonnisin, jättes kogu mure endale, ja tundsin halvast käitumisest, kannatustest, etteheidetest, karistustest lohutustki.

Aastavahetusel kujunes olukord nii halvaks, et mind taheti koolist välja heita. Et seda häbi ära hoida, võtsid vanemad mu koolist välja ja suunasid maale vanaema juurde. Klassi lõpetamist nagunii ei olnud loota. Nii möödusid talv ja suvi. Vanaema murelikust näost ja ohetest mõistsin, et on midagi halba, kuid mida, seda mulle ei räägitud.

Sügisel võeti mind uuesti kooli, kolmandaks aastaks samasse klassi. Vanaema tõi mu koju, Tallinna. Meie saabumisel kedagi kodus ei olnud. Minu võti oli mul ikka veel alles. Sisenedes leidsime kõik endiselt, ainult väike tuba oli minu jaoks ümber korraldatud. Olin väga rõõmus. Istusin klaveri ette ja mängisin, mängisin. Vanaema istus diivanil ja kuulas. Viimaks hak-

kas ta nuuksuma. Ma läksin ta juurde, et teda lohutada; ta ei öelnud midagi, vaid silus õrnalt mu pead. Siis tuli ema. Ta kallistas mind, kuid mitte nii soojalt kui alati.

„Margit," nimetas ta mind nimepidi – varem pöördus ta minu poole alati õrnemalt –, see võõrastas. „Margit, sa oled juba küllalt suur ja sinuga võib rääkida kui täiskasvanuga. Elu on keerukas ja loob sageli olukordi, mida pole võimalik ette näha, kuid millega tuleb leppida."

Ta toon oli jahe, isegi kalk.

„Isa läks meie juurest ära ja nüüd on sul uus isa, minu endine klassikaaslane Arnold Pärna."

Ma jäin algul keeletuks. Kui toibusin, karjusin kõigest jõust: „Ma ei taha, ei taha, ei taha! Ma tahan oma isa, oma isa!" Viskusin diivanile ja ulgusin valju häälega, kuni väsisin. Siis kargasin üles ja tormasin nutetud näoga tänavale.

„Kuhu sa, sõge, jooksed!" hüüdis ema mulle järele.

Ma ei kuulanud teda, tormasin edasi, jooksin Kadriorgu, majja, kuhu tol korral isa läks. Ukse avas seesama mustajuukseline naine.

„Ma pean oma isaga rääkima!" ütlesin. Ta ei kutsunud mind tuppagi, vaid ütles uksel:

„Laps, saa aru! Meie teed lähevad lahku! Sinul on nüüd uus isa, lepi sellega. Ära tule meie perekonnaelu rikkuma!" Nii ta ütles ja sulges ukse.

Ka sel aastal ei tulnud mul õppimisest midagi välja ja käitumine halvenes üha. Aastavahetusel suunati mind Olevimäe kooli.

Vaatamata kõigele armastan ma oma vanemaid ja kirjutan seda, mitte et neid hukka mõista ja end õigustada. Ma kirjutan, et oma muresid leevendada ja jagada raskusi, mida seni olen üksinda kandnud. Nüüd mõistate vast ka minu puudusi ja aitate mul neist vabaneda.

Terje kirjutab:

Meid on perekonnas kolm last: mina ja minust nooremad vend ja õde. Isa ja ema on töölised. Varem elasime kõik koos. Et vanemate töötasust piisas, elasime üldiselt hästi. Peale vanemate on meil veel vanaema, kes on pensionär ja elab meist eraldi. Kui me väikelapsed olime, oli vanaema terved päevad meil. Kui ta mõnikord ei tulnud, käisime tema pool, tihti kogu perega.

Meeldivaks ajaks minu elus olid esimesed aastad koolis. Kõik oli koolis uudne ja huvitav. Meil oli lahke ja armas õpe-

TRÜ raamatukogu

taja. Õpetamisel ei kurjustanud ta kunagi, küll aga mängis ja laulis meiega. See meeldis meile väga. Me armastasime teda, õppisime hästi ja täitsime meelsasti kõik tema korraldused.

Väike õde ja vend käisid lasteaias. Et mina olin suurem, aitasin neil hommikul end pesta ja riietada ning ühiselt tegime üles voodid. Sel ajal valmistas ema hommikusööki. Pärast sööki läks isa tööle, ema viis lapsed lasteaeda ja läks samuti tööle, mina läksin kooli veidi hiljem. Pärast kooli tulin koju esimesena ja lõunastasin – lõunasöök oli mulle juba hommikul valmis pandud. Siis läksin viiulitundi ja sealt tagasi jõudnult harjutasin viiulimängu. Seejärel puhkasin veidi ja siis õppisin. Kui ema tuli töölt, hakkas ta õhtusööki valmistama, isa aga tõi töölt tulles koju lapsed. Pärast õhtusööki pandi meid peagi magama, kuna isa ja ema jäid veel üles. Nii elasime, kui ma õppisin algklassides. See oli õnnelikem aeg minu elus.

Kui õppisin viiendas klassis, käisid vend ja õde esimeses. Kodune kord muutus, kujunes tõsisemaks, teadlikumaks. Oli tore käia koos koolis ja jagada endi vahel kooli rõõmusid ning väikesi muresid. Kuuendas klassis tulid raskused, ja sealt, kust neid üldse ei võinud oodata.

Isa suitsetas, ema mitte. Alkoholi tarvitati meil ainult suurte pühade puhul ja sünnipäevade ajal, ka siis vähe. Kui nüüd meie lähedal uus suur toiduainete kauplus avati, oli seal viinaosakond õige rikkalik. Paljud ostsid prooviks sealt üht-teist kaasa. Ka isa tõi koju pudeli veini. Isa ja ema jõid seda koos ja leidsid, et on tõepoolest hea. Siitpeale tuli isa sageli koju, pudel kaasas. Ema enam kaasa ei joonud ja hakkas isaga viina pärast riidlema, ning mida suuremaks joomine läks, seda rohkem. Viimaks isa viina enam ei toonud, kuid tuli sageli koju joobnuna, kord palgapäeval purujoobnuna ja rahata. Ta mäletas küll, et oli palju joonud, kuid kuhu raha jäi, seda ei mäletanud. Ema oli vihane.

„Millega ma nüüd peret toidan, minu palgast üksi ei jätku!"

Isa oli alandlik ja lubas raha kadumise välja selgitada. Mingit selgust ta ei saanud. Raha oli aga vaja ja ema läks isa töökohta asja selgitama. Selgus, et isa on sattunud joodikute kampa; kui raha lõppes, jõi joomakaaslaste arvel ja tasus palgapäeval võla. Seekord oli läinud võla katteks peaaegu kogu palk, ülejääk joodi üheskoos maha.

Õhtul oli kodus suur riid. Ema süüdistas isa joomises ja perekonna hooletusse jätmises, isa süüdistas ema tema häbistamises töökaaslaste ees. Tüli läks nii suureks, et joobnud isa lõi ema. Kui meie nutma hakkasime, vihastus isa:

„Olge vait, muidu saate teie kah!"

Et me edasi nutsime, võttis isa püksirihma ja hakkas meid peksma.

„Pai isa, ära peksa!" karjusid lapsed, kuid isa peksis edasi. Kui ema tuli vahele, hakkas ta uuesti ema peksma. Siis läks minema ega tulnud koju tervel nädalal. Viimaks tuli, riidles ja läks uuesti minema. Sellest ajast peale elab ta mujal. Vanemate riid ja lahkuminek vapustasid mind sedavõrd, et ma ei saanud enam rahulikult õppida. Lõpetasin kuuenda klassi alles järgmisel õppeaastal. Siis haigestusin ja olin aasta koolist ära.

Et ema palgast perekonna ülalpidamiseks ei jätkunud, võttis vanaema mu enda juurde. Ta koolitab mind ja, vaatamata oma väikesele pensionile, võimaldab mul viiulitunnis edasi käia. Ema juures käin ma tihti. Isa näen kodus harva. Kui ta tulebki, on purjus. Kõigepealt hakkab ema sõimama, seejärel lapsi. Kui saab vihaseks, tükib ema lööma. Raha ei too ta peaaegu kunagi ja kui toobki, siis käsib viina tuua. Mind ei toeta ta üldse.

Et kodune olukord mind häirib ja mõtlen ikka ja jälle kodule, siis mu õppimine lonkab ja teadmistes on tekkinud lüngad. Jäin ka seitsmendas klassis istuma. Halva edasijõudmise tõttu peeti mind saamatuks. See oligi põhjuseks, miks eelmine kool suunas mu Olevimäele. Käitumises pole mulle kunagi etteheiteid tehtud. Minu hea vanaema on kasvatanud mind armastuse ja hoolitsusega, viiul on lohutanud õnnetustes, seetõttu olengi jäänud korralikuks.

Kui nooremad õpilased hoidusid arvustamast kodu ja vanemaid, siis vanemad õpilased tõid esile ka kodudes valitsevaid pahesid. Peamisteks pahedeks olid perekondade lagunemine ja joomine. Eelnevatest kirjanditest võib näha, millist mõju avaldab v a n e m a t e l a h k u m i n e k lastele. Kui raske see kõik on, seda mõistavad vaid need, kes ise on säärast olukorda tunda saanud. Vanemad nagu kaotaksid järsku mõistuse, hülgavad kõik, mis seni oli armas, unustavad kohusetunde kodu ja laste vastu. Koolid, kus sääraste vanemate lapsed õpivad, on õigustatud ja kohustatud oma kasvandike heaolu nimel perekonna lagunemisele vahele astuma, kui selline fakt on koolile teada. Kooli hoolitsev võitlus laste eest paneb sageli vanemad mõtlema ja laste olukorda selgemini mõistma. Kui koolil ei õnnestugi perekondlikke vahekordi parandada, suudab ta ometi lastel aidata raskusi kergemini kanda, nende kannatusi leevendada. Vanemate lahkumineku korral jääb kooli tähtsaks ülesandeks lapsi vanematega lepi-

tada ja mõjustada mõlemaid vanemaid, vaatamata nende omavahelistele vastuoludele, edaspidigi hoolitsema laste heaolu eest.

Vähem halb pole perekonna lagunemine joomise tõttu. Terje kodusse tõi lahkhelid isa joomine. Kuigi isa elas oma joomahimu ja koduste tülide pärast perekonnast lahus, polnud tal side koduga veel täielikult katkenud. Siin oleks kool saanud perekonna lepitamiseks veel palju ära teha. Iga väiksemgi edu aga oleks Terjet rahustanud ja tema õppimisele hästi mõjunud.

Täiendavaid andmeid kooli tulnud õpilaste kohta andsid endise kooli klassijuhataja poolt uuele koolile antud iseloomustused.

MÕNED VÄLJAVÕTTED ÕPILASTE ISELOOMUSTUSTEST ENDISTE KLASSIJUHATAJATE POOLT

Viiu iseloomustus.

Jäänud klassikursust kordama, sattus Viiu minu juhatada olevasse klassi. Viiu oli vaikne, klassis silma ei paistnud. Seltsis vaid ühe tüdrukuga, kes oli klassikollektiivis samuti üksildane. Nad ei tegelnud ei spordi ega isetegevusega, õppisid halvasti.

Viienda klassi kursuse lõpetamisel sooritas klass kahepäevase matka. Hiljem kuulsin, et Viiu oli teinud ettepaneku võtta ekskursioonile kaasa veini. See siiski teoks ei saanud.

Sügisel sõbrunes Viiu veel ühe tüdrukuga, kes oli kaheteistkümneaastane, kuid pikakasvuline ja kehaliselt arenenud tütarlaps. Kõik kolm tundsid vähe huvi õppimise vastu, jutlesid tundides ja kirjutasid poistele kirju. Et teha lõpp kirjade kirjutamisele, andis tundi tulnud õppealajuhataja õpilastele korralduse kõik õppevahendid lauale panna ja hakkas kontrollima eelkõige Viiu vihikuid. Viiu krahmas ühest vihikust kinni ja püüdis seda jõuga õppealajuhataja käest ära kiskuda. Õppealajuhataja võttis tüdruku sõrmedest kinni ja vabastas vihiku. Vihik oli, nagu võis arvata, täis kirju poistele ning märkmeid õhtustest väljaskäimistest poistega. Pärast tundi läks Viiu haridusosakonda ja kaebas, et õppealajuhataja väänas tema kätt . . .

Kord ostis Viiu kaks pudelit veini. Ühe jõid tüdrukud ära Viiu aias, teine võeti kooli kaasa. Et koolis joomise võimalust ei olnud, kutsus Viiu mõned klassikaaslased enda poole, öeldes, et ema on poolpurjus ja isa pole kodus. Lapsi oli kokku

kümme, neist kaks tüdrukut. Veinipudel pandi lauale, teeklaas toodi kõrvale, siis lasti klaas veiniga ringi käia. Ema tõi ühtteist juurde. Lapsed vaatasid televiisorit ja jõid veini. Siis tõi ema suitsud: „Olete juba suured, proovige ka!" Muidugi prooviti. Veidi pärast ühtteist lahkuti. Lahkudes tõotati, et keegi sõnakestki ei räägi. Ka Viiu ema lubas kõik maha salata.

Asi tuli siiski ilmsiks ja Viiu koos emaga kutsuti direktori juurde. Viiu käitus ülbelt ja isekalt, ei allunud korraldustele, midagi omaks ei võtnud ja ajas kõik süü teistele. Ema toetas tütart.

Et Viiu avaldab väga halba mõju endast noorematele õpilastele, otsustas õppenõukogu suunata ta Olevimäe kooli.

Villu iseloomustus.

Villu on heade võimetega poiss, kuid taltsutamatu iseloomu tõttu on ta õppeedukus ja käitumine halvad. Klassis ei jälgi ta õpetaja seletusi, märatseb, sest ta ei ole võimeline allutama end distsipliinile, on rännanud koolist kooli. Iseloomult on jonnakas, kuid õiglane ja aus. Kõiges halvas on süüdi kodune kord, sest isa ja ema joovad. Villu näeb ja kuuleb kodus väga palju inetusi, mis ta on omaks võtnud. Sellest on tingitud ka tema halb õppimine. Tema kodu positiivseks küljeks on, et vanemad suhtuvad õpetajaisse ja koolisse lugupidamisega ja nõuavad seda ka pojalt.

Peedu iseloomustus.

Peedu ei allunud koolikorrale. Kui teda klassis küsiti, viivitas ta sihilikult püstitõusmisega. Sageli kolistas laua ja tooliga. Tülitas lähedal istuvaid kaasõpilasi. Mõnikord tõstis jalad lauale, vilistas, tõusis omavoliliselt püsti ja läks, kuhu soovis, kas tahvli juurde või seinalt pilte vaatama. Õpetajate keelu peale vastas häbematult. Õpetaja korraldust klassist lahkuda ei täitnud kohe. Mõnikord tuli tema klassist kõrvaldamiseks kutsuda kohale klassijuhataja või direktsiooni esindaja. Määrati õppima eraldi ruumi. Korduvalt tuli hommikul riietusruumi, kuid klassi või temale määratud ruumi ei tulnud ja kui tuli, lahkus omavoliliselt enne tundide lõppu. Suitsetas kooliruumides. Tarvitas roppe väljendeid kaasõpilaste ja kooliteenijate kohta, joonistas inetusi. Õpetajate vastu tarvitas ironiseerivat ja solvavat tooni. Päevikut õpetajale ei esitanud, õppeülesandeid täitis halvasti. Oli teist aastat klassis. Klassi lastevanemad nõudsid Peedu kõrvaldamist klassist.

Majavalitseja andmeil rikub Peedu korda ka oma elukohas. Peedu vanemaid on trahvitud miilitsaorganite poolt poja halva käitumise pärast ja täitevkomitee administratiivkomisjoni poolt poja koolist vabandava põhjuseta puudumise pärast.

Kõigis koolidest saadetud õpilaste iseloomustustes paistab silma ühine taotlus: näidata, et kool ei tule toime õpilase kasvatamisega ja püüd temast vabaneda. Selleks enese alahindamiseks pole alust; õige on, et antud õpilase kasvatamisel on tehtud ja tehakse vigu. Kui kool need vead välja selgitab ja koostöös koduga kõrvaldab, tuleb ta õpilase kasvatamisega hästi toime.

V i i u vanemad tarvitasid alkoholi ega keelanud seda ka Viiule. Tema suhteid poistega vanemad pigem soodustasid kui keelasid. Viiu vanemad polnud siiski ei joodikud ega ka kõlbeliselt langenud. Nad lihtsalt ei osanud last kasvatada. Siin oli vajalik tihe kasvatuslik koostöö kooli ja Viiu vanemate vahel, ent kool polnud suutnud seda sidet luua. Tõsi, Viiu vanematega oli tütre pahedest räägitud, kuid ainult süüdistavalt ja seetõttu tagajärjetult. See pole veel kodu ja kooli koostöö. Viiult võeti ära kirjavahetuse vihik, aga kuidas? Jõuga. Loodetud tulemust see ei andnud ega võinudki anda. Et Viiu eksimused olid koolile teada ja vihiku sisu võis juba ette arvata, oleks õigem olnud mõjustada tüdrukut individuaalses vestluses. Kui oleks loodud usalduslik vahekord, oleks tüdruk tunnistanud oma süüd ise ning vestlus poleks jäänud kasvatusliku mõjuta. Nüüd aga läks Viiu trotsi täis ja tõttas haridusosakonda kaebama.

V i l l u vanemad olid alkohoolikud. Poiss nägi ja kuulis kodus palju inetut. See oli Villu pahede peamiseks põhjuseks. Samal ajal oli Villu siiski õiglane ja aus. Mida oli teinud kool? Villu vanemad suhtusid õpetajaisse ja koolisse lugupidamisega ning nõudsid seda ka pojalt. See oleks Villu kasvatamisel võimaldanud kodu ja kooli tihedat koostööd. Kool oleks ühtlasi saanud vanemaid mõjustada nende joomise ja muude pahede pidurdamiseks, kuid iseloomustusest seda ei paista. Villu oli heade võimetega, kuid halva õppeedukusega poiss. Siit ei paista kooli eriti suurt hoolt panna poiss õppima. Villu oli rännanud koolist kooli, – see näitab mitte koolide pingutusi tema parandamiseks, vaid pigem püüdu vabaneda poisi kasvatamisest.

P e e d u on tõesti väga halb poiss. Aga kuidas ta selliseks muutus? Esimeses klassis ta kahtlemata niisugune ei olnud. Selliseks muutus ta koolis õppimise kestel puuduliku või väära kasvatuse mõjul. Süüdi on kodu, eriti aga kool kui õpilase kasvatamist juhtiv pool. Ja kui Peedu oli kord selliseks muutunud, kas siis kodu ja kool kasvatasid teda nüüd õigesti? Iseloomustusest nähtub, et poiss oli halb kodus, halb koolis, kuid kodu ja kooli koostööst pole midagi näha. Ilmselt oli see väga vähene. Mida aga tegi kool tema parandamiseks õppetööl? Peedu karistamiseks saadeti ta klassist välja. Poiss tahtis oma kangust näidata, viivitas või ei läinud üldse. Oli kujunenud olukord, kus kumbki pool leidis enesel õiguse olevat ning püüdis teist poolt lubatud ja lubamatute võtetega alla suruda. Õpetaja kutsus appi klassijuhataja või administratsiooni esindaja, kes sundis õpilast õpetaja korraldust täitma. Õpilase klassist väljasaatmine ei olnud siin kasvatuslikult kuigi sobiv. Klassijuhataja või direktsiooni esindaja selleks appikutsumine suurendas vastuolu veelgi. Õpilane oleks tulnud korrale kutsuda klassis, olgu siis klassijuhataja või administratsiooni esindaja toetusel. Ja kui appikutsutu omal algatusel oleks õpilasega vestlemiseks ta endaga kaasa viinud, oleks see mõjunud hoopis teisiti kui klassist väljasaatmine, mis tundub õpilasele alati häbistava väljaviskamisena ning äratab protesti. Veel sobimatum oli määrata laps õppima eraldi ruumi. Need abinõud ei parandanud, küll aga õhutasid õpilast veel halvemale käitumisele. Pole siis raske mõista, et Peedu püüdis häbistamist klassikaaslaste ees tasa teha sõnakuulmatuse ja vastuhakuga ning demonstreeris oma halva käitumisega üleolekut õpetajast ja kooli korrast. Nüüd, kus selline hoiak oli õpilasse juurdunud, oli muidugi raske last vaos hoida ja parandada. Õigeaegselt oleks see hoopis lihtsam olnud.

Esitatud üksikuist kirjandeist ja õpilaste iseloomustustest saab palju järeldada. Tutvudes järk-järgult andmetega kogu õpilaskonna kohta ning täiendades neid kogemustega tegelikus õppe- ja kasvatustöö käigus, kujunes Olevimäe koolil rida kasvatuslikke põhinõudeid, mis õpetajaskond võttis oma töö lähtekohaks. Nende põhinõuete kujunemist ja rakendamist kirjeldabki käesolev teos.

4. ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ. VÕITLUS KOOLIST PUUDUMISE VASTU. SUITSETAMISE JA ALKOHOLI TARVITAMISE VASTANE VÕITLUS

Laste mõtted ja tegevus kulgevad radu, mis lapsi lähendavad nende soovidele ja igatsustele, pakkudes neile rahuldust ja rõõmu, ka siis, kui selleni tuleb jõuda raskuste ja kannatustega. Ühtlasi hoiduvad nad kõigest, mis pakub ainult raskusi ja kannatusi, ilma et oleks lootust jõuda kunagi eesmärgile. Õppimises mahajäänud lastele oli selliseks lootusetuks eesmärgiks muutunud edasijõudmine õppetöös. Jäänud klassikursust kordama esimene kord, jäi veel lootus minna edasi järgmisel õppeaastal. Kui aga edasijõudmine kas samas või mõnes järgnevas klassis uuesti takerdus ja seejärel veel (ja veel), kadus paljudel kooli lõpetamiseks igasugune lootus. Et ebaedu oli ühtlasi seotud alanduse ja häbiga, siis sai taotluseks püüd rabelda sellest lootusetust ja alandavast olukorrast välja, vabaneda koolist ükskõik millisel teel. Siit siis korrarikkumised tundides, koolist eemalehoidumine, õppetöö eest põgenemine.

Olevimäe kooli esmaseks ülesandeks oli tõmmata siia suunatud õpilased uuesti õppeprotsessi, äratada neis huvi õppimise vastu, teha kool neile armsaks, kasvatada õpilastes usku oma võimetesse ja panna nad õppima. Peale antud klassis nõutavate teadmiste andmise oli õpetamise ülesandeks likvideerida eelmistest klassidest jäänud lüngad, kusjuures õpilaste taseme erinevus tingis selle töö puhul individuaalset lähenemist. Seetõttu nõudis õppetund põhjalikku ettevalmistust, tundide andmine aga suurt meisterlikkust. Ent meisterlikkust veel ei olnud.

Klassikursuse kordajad, kes olid tunnis käsitletavat ainet ning õpikuid tüütuseni kuulnud-näinud, ei hakanud õpetajat kuulamagi, vaid igaüks tegeles oma asjadega. Kogenud õpetajad ei lasknud end palju häirida, nõudsid korda ja jätkasid pingeliselt tööd, nooremad aga sattusid sageli segadusse, laskusid õpilastega poleemikasse ning tihti lõppes tund lärmika vastastikuse vaidlusega.

See sundis noori õpetajaid abistama. Igale algajale õpetajale määrati juhendajad sama õppeaine kogenud pedagoogide hulgast, kes kutsusid noori õpetajaid oma tundidesse ja külastasid ise nende tunde, andes neile vajalikke näpunäited. Sellele vaatamata kestsid raskused edasi. Tuli otsida uusi teid.

Edukaks õppimiseks peab olema mingi ajend, eesmärk, mille poole püüda. Kooli astudes on lapsel selliseks eesmärgiks

„õppida, osata, saada targaks". Kui õpilane suudab õpitavasse süveneda, muutub õppeaine talle kaasakiskuvaks, kütkestavaks ning annab ka konkreetse eesmärgi, mille poole püüda. Iga samm, mis viib eesmärgile lähemale, pakub siis rõõmu, suurendab püüdlikkust.

Ülekasvanud õpilastel oli õppimises puudunud edu ja seetõttu kadunud ka püüdlikkus.

Siit tuligi alustada. Kõigepealt tuli õpilane lepitada temale vastumeelseks muutunud koolitööga ning panna ta õppimise vastu uuesti huvi tundma. Kuigi iga õppeaine tähtsust oli õpilasele tema kooliskäimise kestel korduvalt selgitatud, tuli seda veel kord meenutada. Selgitamine ühenduses huvitavate näidetega või näited ja sellele järgnev seletus mõjusid oskuslikul rakendamisel kaasakiskuvalt ning äratasid õppimise vastu poolehoidu. Et poolehoid muutuks püüdlikkuseks, selleks tuli õpilast suunata, abistada ning julgustada, eelkõige aga sütitada, vaimustada.

Et lapsi õppima sütitada, peab õpetaja esitama tunniainet vaimustusega, sest õpetaja ükskõiksus sünnitab ükskõiksust ka õpilases, tema vaimustus aga vaimustust. Hea õpetaja õpetab alati teatud emotsionaalse pingega, mis kord tõuseb, kord langeb, avaldudes sõnastuses, õpetaja hoiakus, tema hääletoonis. Kunagi ei tüüta head õpetajat ei õpetatav aine ega selle pidev kordamine, sest õpilased on uued. Teda tiivustavad oma esitusoskuse pidev kasv, edu töös ja õpilaste tunnustav suhtumine ainesse. Nagu kunstnik kütkestab inimesi oma loominguga, kõneleja sütitava sõnaga, nii peab ka õpetaja kütkestama õpilasi, sest temagi loomingulises töös on, mille üle ise vaimustuda ning vaimustust edasi anda. Selle tegi iga õpetaja oma põhiliseks ülesandeks.

Kuid õpitava tähtsuse tunnetamiseni ei jõua õpilane otsekohe, vaid alles õppetöö käigus. Õppimise esialgseks stiimuliks on seetõttu kujunenud midagi lihtsamat. Need on hinded. Hea hinne tähendab kiitust, halb hinne laitust. Kiitus tõstab tööindu, laitusest aga püüab laps hoiduda või vabaneda. Teenitult saadud head hinded suurendavad niisiis püüdlikkust, halvad hinded mõjuvad hoiatavalt ja neid püütakse parandada. Selleks et hinded ei kaotaks oma mõju, peab hindamine olema õige, objektiivne.

Et õppimises mahajäänud lastel oli teadmisi vähe, täitusid hinnete märkmikud puudulike hinnetega. Oodatud paranemist aga ei tulnud, sest halbu hindeid püütakse parandada seni, kuni nende parandamiseks on lootust; kui halb hinne hakkab korduma, tekitab see õpilases jõuetustunnet ja lootusetust. Halb

hinne on signaaliks nii õpilasele kui ka õpetajale: õpilasele, et hakata hoolikamalt tööle, õpetajale aga, et asuda viivitamatult õpilase halva edasijõudmise põhjuste selgitamisele ja õpilase abistamisele. Hinde parandamine peab saama ülesandeks mõlemale. Kui õpetaja loodab ainult halva hinde virgutavale mõjule, jääb abistamine sageli hiljaks ja hooletusse jäetud õpilane peab klassikursust kordama, olgugi et ta oleks olnud võimeline klassi lõpetama.

Nii kujunes õppimise otseseks ajendiks õpitava teadlik omandamine ning sellele rajatud eesmärkide taotlemine, kaudseks ajendiks hinded. Mõlemal juhul määras õppimise edu õpilase püüdlikkus ja hool.

Õpetamisel tuleb pidevalt silmas pidada õpilase keeleoskuse taset. Oleme harjunud mõtlema, et igal sõnal on kindel tähendus, mida kõik mõistavad ühtmoodi. See ei ole aga kaugeltki nii. Sageli mõistab õpilane seda, mida räägib õpetaja, omamoodi või ei mõista üldse ja jätab meelde mehhaaniliselt. Niisugusest ebaselgusest tuleb hoiduda. See nõuab õpetajalt seletuse kõigiti arusaadavat sõnastamist ning selgitatava vajalikku näitlikustamist.

Olgugi et seletuse selgus ja näitlikustamine on vajalik igas koolis, oli see eriti tähtis õppimises mahajäänud laste õpetamisel. Õpilastele arusaadav seletus koos näitlikustamisega tegid õpitava kergemini mõistetavaks, äratasid aine vastu huvi ja jätsid selle paremini meelde. Kuid kool oli uus ning õppevahendeid veel vähe. Puuduvaid õppevahendeid tuli laenata teistelt koolidelt. Sageli võis näha õpetajaid kooli tulemas või sealt lahkumas, laenatud õppevahendid kaenlas. Lihtsamaid õppevahendeid valmistati ise, kaarte, pilte, tabeleid, diafilme, aparaate osteti, filme laenati. Olemasolevad õppevahendid olid viimase võimaluseni rakendatud. Õpetamist selgitavad tabelid, pildid, diaskoop, epidiaskoop ja kitsasfilmiaparaat rändasid klassist klassi, tunnist tundi. Ei saa jätta märkimata, et näitlikustamine on vajalik seal, kus see kergendab õpetatava mõistmist; näitlikustamine näitlikustamise enese pärast on mõttetu.

Suuri raskusi valmistasid õpikud. Klassi õpikud olid koostatud kolme aasta võrra noorematele lastele ega vastanud õpilaste eale. Ometi tuli neid tarvitada, sest õpilased nende sisu ei tundnud ja teistsuguseid õpikuid polnud kuskilt võtta. Seetõttu tuli õppetundides anda lisamaterjali, mis teeks aine huvitavamaks ning laste eale enam vastavaks. Ka püüti õpetamist võimalikult siduda tegelikkusega. Õpilasi viidi muuseumidesse ja näitustele; käidi klasside kaupa kinos, teatris või kontsertidel, kui seal esitati midagi õppetööga seoses olevat;

tutvustati linna ajaloolisi paiku ja ehitusi, vabrikuid ning tehaseid; soojal ajal korraldati matku linnalähedastesse kolhoosidesse ja sovhoosidesse, ekskursioone kirjanike elukohtadesse ja teoste sündmustikku kajastavaisse paikadesse, looduskaitsealadele, põhjarannikule, Lõuna-Eestisse, saartele ja mujale, mille nägemisest oli õpitu mõistmiseks abi.

Eriti kaasakiskuv oli õppematerjali täiendamine õpetaja isiklikest kogemustest. Sageli kasutasid seda moodust geograafia õpetajad, kes suvisel õppevaheajal, võttes osa ekskursioonidest või reisides omaette, kogusid rohkesti materjali õppetundide värskendamiseks. Selline õppeaine täiendamine nähtu ja juhtunuga sütitas õpilastes huvi. Kuulati hoolsasti ja kõik jäi hästi meelde.

Lühiekskursse vastavalt õppeaine sisule tegid tunni elavdamiseks ka bioloogia ja ajaloo õpetajad ning vastavalt võimalustele teised. Kuid alati polnudki tarvis midagi erakordset. Ka õpetaja lihtne omapoolne märkus õppetunnis käsitletavast, millega tal oli olnud kokkupuuteid või mille kohta tal oli täiendavaid ning huvitavaid andmeid, oli küllaldane tunnis elevuse tekitamiseks. Sealjuures ei tohtinud õpetamine muutuda mänguks. Harjutanud õpilased õppima, suurendati järk-järgult pinget ning lapse iseseisva töö hulka. Õppematerjal on küllalt ulatuslik ja selle omandamine nõuab õpilaselt tõsiseid pingutusi. Ka peab kool andma õpilasele mitte ainult teadmisi ja oskusi, vaid õpetama teda ühtlasi töötama, pingutama ning raskustest jagu saama.

Õppimise vastu huvi äratamine on vajalik, kuid sellest üksi ei piisa. Huvi peab muutuma püsivaks. Sellist huvi võib äratada õppeaine sisu. Mida sügavamale õpilane ainesse tungib, seda rohkem tekib küsimusi, seda pingsamaks muutub vastuste otsimine, seda suuremaks huvi. Nii kujuneb tõeline teaduslik otsimistahe. Neis otsinguis loob õpilane hüpoteese, püstitab teooriaidki. (Kas keskkoolis? Ärge imestage, isegi algkoolis!) Mõnikord on nad väärad, mõnikord õiged. Mis sellest, et õpilase poolt avastatu on juba varem avastatud. Avastaja kuulsus jääb saamata, kuid mõtlemisvõime areneb ja viib õpilast edasi. Kunagi võib-olla saabki temast õpetlane, igal juhul aga hea töötaja. Seesama kehtib kunstide ja igasuguste oskuste kohta. – Olevimäe kooli õpilased seisid sellisest huvist esialgu veel kaugel, kuid sinnapoole tuli püüda.

Lapsed on erinevad. Nad erinevad üksteisest temperamendilt, kalduvustelt, andekuselt, arenemiskäigult. Nad kuuluvad erinevatesse perekondadesse, elavad erinevates tingimustes, on

erineva iseloomuga. Õppeprogrammid on koostatud keskmiste võimetega õpilast arvestades. Kuid samas koolis ja samades klassides õpivad ka väga andekad ja vähe andekad lapsed. Et vältida väga andekate alakoormust, tuleb neile anda lisaülesandeid, vähe andekaid aga õigeaegselt abistada. Koormus peab olema pidevalt jõukohane, mida jälgida on õpetaja ülesanne.

Et last õppetöös edukalt rakendada ja õigesti kasvatada, peab teda põhjalikult tundma. Klassijuhatajal on tihe kontakt klassiga ning laste kodudega, mistõttu klassijuhataja tunneb oma klassi lapsi hästi. Kuid klassi õpilastega tegelevad ka teised õpetajad ning ärgem unustagem, et ka klassijuhataja on teistes klassides ainult õpetaja. Õpetajale, kel on tunde – sageli vähe tunde – paljudes klassides, kipub klass jääma homogeenseks kollektiiviks, kust paistavad välja väga head ja väga halvad, kõik teised aga võivad sulada ühenäoliseks massiks.

Klassi õpilaste edukaks õppe- ja kasvatustööks tuli klassijuhatajal pidada õpetajatega ja õpetajail klassijuhatajaga tihedat kontakti. See oli klassijuhatajale koormav, kuid vajalik ning seetõttu vältimatu.

Õppimine on töö, ja raske töö. Ta kestab kuni kuus tundi koolis ja hoolikal õpilasel küllalt kaua ka kodus. Lisaks koolisisesed ja koolivälised kohustused. Õpilased loevad kirjandust, võtavad osa pioneeritööst, õpilasringidest, spordivad, tegelevad enda korrastamise ja vanemate abistamisega. Õppida päevast päeva, nädalast nädalasse – see on väsitav ning nõuab tahte pingutamist, enese töölesundimist. See enesesundus ei kujune iseenesest, vaid tuleb sisse harjutada, kusjuures kujunenud harjumus vajab pidevat toetamist. Sääraseks õppimisele sundijaks ja tööle harjutajaks on õppeülesannete täitmise kontroll, algul lapsevanemate ja õpetajate, hiljem peamiselt õpetajate poolt. Et õppimine oleks järjekindel ja edukas, tuleb õpetajal pidevalt teostada kahesugust kontrolli: üleklassilist õppeülesannete täitmise kontrolli ja õpilaste teadmiste põhjalikumat kontrollimist. Kui kontroll on puudulik, jääb õppimine loiuks ja õpilase teadmistes tekivad lüngad.

Iga õppeaine õppimine toimub teatud kindlas järjestuses. Varasemas õppetöö käigus tekkinud lüngad muudavad materjali, mis põhineb endistel teadmistel, õpilasele arusaamatuks ning selle õppimine käib tal üle jõu. Tekkinud lüngad tuleb õigeaegselt avastada ja õpetaja organiseerimisel või järeleaitamisel kõrvaldada. Ainult nõudmisega ja halbade hinnete panemisega asja lahendada ei saa. On õpilane jäetud kord omapead, muutub järelejõudmine küsitavaks. Kui sellisel õpilasel on säilinud lootust jõuda teistele järele ning tahtmist õppida ja osata,

muutuvad talle mõned õppetunnid otse piinaks. Kartuses, et teda küsitakse ja ta ei oska, ootab ta kannatamatult tunni lõppu, mil kell vabastab ta närveerimisest. Mõnel raskemal päeval jääb ta kooli tulemata, otsides sobivat vabandust, või tuleb kodunt välja, hulgub kuni tundide lõpuni ringi ja läheb siis koju. Teadmised jäävad aga ikka nõrgemaks ja nõrgemaks. Kui edasijõudmise lootus on kaotatud, lakkab laps õppimast. Tal on ükspuha, kas teda küsitakse või mitte, nagunii teavad kõik, et ta midagi ei tea. Igavuse peletamiseks ja kaasõpilaste silmis oma autoriteedi tõstmiseks rikub ta tunnis korda ja mängib kometit, et näidata oma vahvust. Sellistele õpilastele ei paku kool midagi meeldivat, nad hakkavad õppetööst puuduma, otsides lõbustusi väljastpoolt kooli, ja jäävad lõpuks koolist hoopis eemale. Nende kooli tagasitoomine ja uuesti õppima panemine osutub väga raskeks.

Kui lüngad teadmistes on väga suured, ei saa neid kõrvaldada ainult õppetundides. Ei aita mahajäänut ka temale antavad kordamisülesanded ega kaasõpilaste abi. Ainsaks vahendiks jääb õpetajapoolne abistamine tundidest vabal ajal.

Olevimäe kooli tuli sellist abistamist vajavaid õpilasi rohkesti ning õpetamine väljaspool õppetunde kujunes siin otse tavaks. Samuti tuli võidelda õppeülesannete täitmata jätmise vastu kodus ja halva töötamise vastu koolis. Ka selles patustanud õpilastega tuli täiendavalt töötada väljaspool õppetunde. Ühed täitsid korralduse tõrkumatult, teised keeldusid järeltööle tulemast. Kes töö ära tegid, said vabaks, kui õpilane tööle ei hakanud, tuli tal istuda koolis niikaua, kuni vastupanu murdus. Järeltöö viis läbi iga aineõpetaja oma õpilastega, pani nad tööle ja juhendas nende järeleõppimist. Klassijuhatajad omalt poolt aitasid järeleõppimist organiseerida. Järeltöö oli õpetajaile koormav, kuid mõistes selle paratamatust, tegid nad seda meelsasti. Peagi ilmnesid tulemused: lüngad õpilaste teadmistes vähenesid, paljud järeleõppijaist said juba ise tööga hakkama, hooletud aga, veendunud, et ega tööst ikkagi pääse, hakkasid nii kodus kui ka tundides õppima. Kui õpilane ülesannet täita ei osanud, pöördus ta nüüd enamasti ise õpetaja poole, paludes seletust, või täitis ülesanded pärast tunde õpetaja juhendamisel. Ometi tuli jääda valvsaks ning pidevalt jälgida, et kõik õpilased igaks tunniks õpiksid ja tundides kaasa töötaksid. Tegemata töö tuli kohe järele teha.

Kõrvuti õppimisega tuli õpilastes kasvatada head käitumist, sisendada neisse häid harjumusi, eriti aga võidelda halva käitumise ja halbade harjumuste vastu. Vääralt kasvatatud lapsed, kes kord juba on korrarikkumiste ja ulakustega harjunud,

ei saa neist nii kergesti lahti. Tõhusaimaks vahendiks korrarikkumiste ja ulakuste pidurdamisel on nende alatine paljastamine.

Tunnis toimuva korrarikkumise peab paljastama õpetaja ise, mitte nõudma süüdlase teatamist kaasõpilaste poolt. Kui õpetaja suudab sellega toime tulla, kasvab tema autoriteet õpilaste silmis ja korrarikkumised tema tundides kaovad. Kõige rohkem lonkab kord õpetajail, kes takerduvad korrarikkumistes, ei suuda süüdlast tabada, süüdistavad valesti, nõuavad süüdlase väljaandmist kaasõpilastelt või lahkuvad klassist, oodates, et klass palub nad tagasi. Selline õpetaja abitus teeb õpilastele nalja ja korrarikkumised üha suurenevad. Kui õpetaja tundides esineb rohkearvulisi korrarikkumisi, tuleb tal põhjusi otsida mitte ainult klassist, vaid eelkõige endast, ja need likvideerida. Sellistel juhtudel võib osutuda paratamatuks õpetaja abistamine klassijuhataja ja kooli administratsiooni poolt, kuid mitte ainult klassi korralekutsumiseks, vaid ka õpetaja enda vigade leidmiseks ja nende kõrvaldamiseks.

Vahetundides ja õpetajate äraolekul peavad klassis korda klassikorrapidajad. Korrarikkumistest, mida nad ise ei suuda lahendada, samuti korrarikkumiste halbadest tagajärgedest on nad kohustatud õpetajale või klassijuhatajale teatama, kui süüdlased ise seda ei tee. Kuid esineb juhtumeid, kus klass avaldab korrapidajaile survet ega luba neil korrarikkujaid välja anda, isegi siis mitte, kui õpetaja seda nõuab. Korrarikkujate varjamine aga viib korratuste suurenemisele ja pidurdab kasvatustööd. Mõned koolid lahendavad selle küsimuse väga lihtsalt: nad peavad klassides salajasi informeerijaid õpilaste hulgas, kes jälgivad, mis klassis toimub, ning teatavad kõigest klassijuhatajale või administratsioonile. Pealtnäha kerge ja tõhus vahend, kuid pedagoogiliselt täiesti lubamatu. Eelkõige rikub see „usaldusalust" last. Laps eraldub hingeliselt klassikollektiivist, kuid teeskleb kollektiiviga ühtsust; kaasnevad salatsemine, petlikkus, reetmine, ülemuste suhtes aga lipitsemine. Kui luuramist märgatakse, ja seda märgatakse peaaegu alati, tabab last üldine hukkamõist ja põlgus. Veel suuremal määral tabab põlgus õppejõudu, kelle ülesandel laps tegutses. Teatud määral tekitab see umbusaldust ka kogu õpetajaskonna vastu. Ühtlasi hakkavad salateatajate puhul õpilased üksteist kahtlustama, mis loob õpilaste vahel usaldamatuse õhkkonna. Nii laostab salateatajate rakendamine kogu kooli kollektiivi. Vaatamata näiliselt heale korrale eemalduvad õpilased õpetajatest ja killustuvad ka omavahel. Hea kasvatustöö peab aga saavutama just vastupidist. Iseasi on õpilaste avalik väljaastu-

mine või halvast teost teatamine õigluse- ja kohusetunde ajendil või kaasõpilase halbadest kommetest teatamine tema parandamise eesmärgil. Kuid ka siin tuleb lapsi tagasi hoida tühiseid teateid andmast, et neil ei tekiks harjumust lahendada iga arusaamatust kaebuse esitamisega. See ei takista küsitlemast lapsi kui tunnistajaid, ent sel juhul vähimagi surveavalduseta.

Korrarikkumiste ja ulakuste selgitamisel peab õpetaja valima ausa, kuigi raskema tee, ilma salateatajateta, ilma õpilasi autule kaasabile provotseerimata. Kui küsitletav õpilane keeldub teateid andmast, ei tule teda selleks sundida. Surve mõjustab õpilast hädavalele, ja kui see vale õnnestub, hakkab ta ka edaspidi hädavalesid välja mõtlema, õppides sellega valetama. Tunnistamast keeldub õpilane ikkagi mingil põhjusel, tavaliselt emotsionaalsel. Õpilase tundmuste arvestamine loob temas austava suhtumise õpetajasse. Nähes, et ka ilma tema tunnistuseta jõutakse küsimuse selgitamiseni ja et süüteo avastamine pole süüdlasele kahjuks, vaid on vajalik tema parandamiseks, loobub õpilane edaspidi varjamisest ja hakkab ikka rohkem ning rohkem rääkima tõtt. Selline juurdluse tee lähendab õpilasi õpetajaile ja viib nad järk-järgult avameelsele ning ausale tunnistuse andmisele.

Kuid ei piisa juurdluse lõpuleviimisest, süüdlasele teatamisest ja tema karistamisest. Sellest on parandamiseks vähe. Õpetaja peab taotlema süüdlase enese ausat ülestunnistust ja seda veel enne, kui süü on tõestatud. Niikaugele jõuda pole muidugi lihtne. Sellepärast tuleb laps algul asetada olukorda, kus ta on sunnitud süüd tunnistama. Selleks tuleb juureldav küsimus, samuti ligikaudne juurdluse käik sedavõrd ette valmistada, et see võimaldaks valed seletused kõrvaldada ning juhtida süüdlane või süüdlased mõnedes punktides õigele seletusele. Kui õpetaja on õpilase seletusi mõne märkusega õigesti täiendanud, jutustatakse tavaliselt juba vastuvaidlematult kõik. Kui õpetaja aga ei suutnud last süüd üles tunnistama panna, tuleb juurdlus lõpule viia ning näidata sellega, et süü varjamine oli nagunii asjatu. Kui süü ülestunnistamine on tavaks saanud, tunnistavad lapsed oma süüd hõlpsasti ning mõjustavad ka üksteist üles tunnistama.

Direktorile teatati, et koolimaja vastas oleva hoone katuseakna klaasid on puruks pillutud. Hoone vastas asetses mitu klassi. Kes purustas klaasid?

Juurdluse viis läbi direktor. Ta käis kõigis arvesse tulevais klassides, selgitades, kust ja kuidas võidi klaasid purustada, ning peatus siis oletatavas süüdlasest klassis.

„Kes on korrapidajad?“ pöördus ta klassi poole.

Korrapidajad tõusid erutatult, kartes, et direktor küsib neilt süüdlaste nimesid. Kuid direktor, kes eelistas süüdlaste eneste ülestunnistamist, toimis teisiti.

„Tulge akna juurde!“ korraldas direktor. „Klassiorganisaator, tule ka sina! . . . Siis sina . . . ja sina!“ näitas direktor veel paarile õpilasele. Poisid tulid akna juurde.

„Klaasid on purustatud lumepallidega. Mis te arvate, kust need on visatud?“ jätkas direktor.

„Raske öelda,“ ütles üks poistest.

„Vaadake seda korstnat! Sinna on visatud palju palle. Pallijäljed on koolimaja vastas oleval korstnaküljel ja siinpoolsel küljel, samuti katuseaknal ja katusel. Eks?“

„Jah!“ vastasid poisid.

„Nii saab visata ainult siit aknast,“ arutas direktor. „Eks ole õige?“

„Õige!“ pidid tunnistama poisid.

„Istuge kohtadele! . . . Niisiis, pallid on visatud siit klassist, tähendab teie poolt. Kes viskas?“

Vaikus.

„Kardate süüd tunnistada! . . . Nüüd ma küsin nimestiku järjekorras. Vastake „jaa“ või „ei“.“

Direktor võttis õpilaste nimestiku.

„Asu, kas sina pildusid?“

„Jaa!“

„Sina!“ imestas direktor. „Nii korralik poiss!“

„Tõepoolest pildusin!“ kinnitas Asu.

„Siis edasi . . .“ Direktor luges õpilaste nimesid, vastati: „Jaa, jaa, ei, ei, ei, jaa . . .“

Juurdlus on lõppenud.

„Klassiorganisaator ja korrapidajad, minge pärast tunde vastasoleva hoone majahoidja juurde, paluge vabandust ja pange aknale ette uued klaasid,“ korraldas direktor. „Homme teatage korralduse täitmisest. Kulud süüdlaste vahel jaotage ise!“

Õppetöö lõpul on direktori kabineti ukse taga sagimist. Koputatakse. Siis avaneb uks ja lükatakse sisse poisijäss. Tema järel sulgub uks. Poiss vahib hädaliselt ringi.

„Oli sul midagi öelda?“ küsib direktor.

„Jah! Klassis ma salgasin, mina pildusin ka!“

*

Väga raske oli võitlus õpilaste koolist puudumise vastu. See oli kõigi õppejõudude ühiseks ülesandeks. Esimese tunni õpetajad märkisid puuduvate õpilaste nimed lehtedele ja andsid need pärast tundi direktorile. Direktor lähetas lehed pärast nendega

tutvumist klassijuhatajaile, kes veel samal päeval astusid kontakti lastevanematega. Kui lastevanemad ei saanud laste kooli suunamisega hakkama, käisid klassijuhatajad õpilastel kodus järel. Kõige tülikamad lapsed jäid direktori hoolde, keda asendas vajaduse korral õppealajuhataja. Järel käidi seni, kuni vanemad kas ise või töökoha ametiühingu abiga suutsid lapse kooli tuua või saata. Järelkäimine oli koolile suureks koormuseks, sest lapsed elasid laiali üle kogu linna, mõned väga kaugetes rajoonides. Seda aga oli tingimata tarvis teha, sest puudujad ei jää mitte ainult õppimises teistest maha, vaid veel suuremal määral ohustab koolist puudumine nende käitumist. Oli lapsi, kes puudumise korral õieti midagi halba ei teinud: tegelesid oma eriharrastustega, sportisid, uitasid linnas või lesisid voodis ja lugesid. Kuid oli ka teistsuguseid ja nimelt enamuses.

Arvo annab koolis aru oma puudumisest: „Käisin pärast tunde spordivõistlustel ja hommikul olin väga väsinud. Tundideks oli õppimata. Ema läks vara tööle ja mina jäin magama. Kui ma üles tõusin, kõndisin tänaval, kuid varsti hakkas igav. Läksin hoovipealse maja juurde, mille teisel korrusel elab Harri, ja koputasin vihmaveetorule. Harri avas akna ja ütles, et ema pani ta luku taha ning tema välja ei saa. Ta juhatas mulle redeli, mille panin seina najale. Ronisin aknast sisse. Vaatasime pilte. Siis aga leidsime pudeli šampust. Harri ütles, et ema tõi selle sünnipäevaks ja seda juua ei või. Mängisime Harriga kaarte. Varsti hakkas meil janu ja me jõime šampuse siiski ära. Ronisime aknast välja ja läksime linna. Harri leidis tänavalt kivi ja veeretas seda tükk aega peos. Ütlesin, et mis sa tast veeretad, viska minema. Harri viskas kivi ühte suurde aknasse, mis purunes. Tõmbusime küüru ja jooksime ära.

Järgmisel hommikul tuli Harri meile. Mina tahtsin kooli tulla, kuid Harri ütles, et temal kooli minna isu ei ole ja et ta saab ema käest tõendi. Me siis puudusimegi. Läksime Harri juurde. Harri ema oli kodunt ära ja me viisime jälle redeli akna alla. Kui olime toas, hakkas Harri lõhutud akna pärast kartma ja otsustas mõneks päevaks kodunt põgeneda. Ta pakkis asjad ja ma viisin ta ühe oma sõbra juurde. Õhtul läks minu ema Harri ema juurde juttu ajama ja võttis mu kaasa. Harri ema oli pudeliloo teada saanud ja kurjustas nüüd minu ja ema peale, et mina rikkuvat tema poja ära. Aga ema vaidles, et tema poeg rikub minu ära. Nad läksid tülli ja minu ema ähvardas teda malgaga. Siis hakkas Harri ema meie käest nõudma, kus Harri on. Ma ütlesin, et ei tea. Siis virutas ta mulle vastu

silmi. Ma kannatasin ära. Siis tuli minu ema vahele. Kui ema vahele tuli, hakkas Harri ema minu ema peale karjuma, et „teie varjate minu poega" ja haaras ema juustest kinni. Ema kutsus mu appi. Ma tõukasin Harri ema, kuid see ei aidanud. Võtsin siis pliidilt poti soojade kapsastega ja tõmbasin selle Harri emale pähe. Siis laskis ta ema lahti.

Samal õhtul vilistas Harri koos teise poisiga minu akna all ja ma kutsusin nad alla koridori. Kuid tuli minu vend ja poisid pistsid jooksu. Vend sai Harri ikkagi kätte ja viis ta miilitsasse. Mina tulin siis järgmisel päeval kooli."

R u u d i jutustab: „Hakkasime Velloga käima. Tahtsime jalgratast ja läksime kodadesse otsima. Otsisime tükk aega, enne kui saime ratta. Siis läksime Gogoli tänavale, panime ratta seina äärde ja läksime ühte suurde majja. Majas nägime lifti, sõitsime üles. Kui lift peatus ja me väljusime, küsis meilt keegi mees, mis meil vaja on. Vello ütles, et läheme ühe poisi juurde. Siis läks mees tuppa. Läksime pööningule ja tõime alla jalgratta „Turist". Vello pani keti peale. Tänav oli libe ja sõita oli raske. Peatusime turu juures, kus panime jalgrattad plangu najale ja läksime turule, et minna õunavargile. Saime ainult teine teise õuna. Kui tagasi läksime, siis rattaid plangu najal enam ei olnud. Tänaval lõi Vello akna sisse, siis lõi akna sisse ühel pooleli ehitusel. Siis läksime koju.

Järgmisel päeval läksime uuesti käima. Vello võttis kodunt isa nahkkindad, mina sain 20 kopikat. Gastronoomi juures müüs Vello kindad ühele mehele 3 rubla 40 kopika eest. Peale selle oli tal veel rubla, mille oli saanud müüdud pudelite eest. Läksime Viru tänava sööklasse ja tarvitasime rubla ära. Siis ostsime pudeli punast desserti, mille jõime kahe peale ära.

Pärast joomist läksime Velloga turu poole. Ühe uue ehituse juures kohtasime poisse, kes klappisid raha. Vello andis omalt poolt ka. Osteti pudel veini ja joodi ehitusel ära. Seepeale läksime ühte suurde majja ja helistasime võõrasse korterisse. Keegi ust avama ei tulnud. Helistasime veel mitu korda ja muukisime siis ukse lahti. Arvasime, et pererahvas on tööl. Käisime korteri läbi, köögikapist leidsime juustu ja sõime selle ära. Olime väga väsinud. Vello võttis kingad jalast ja heitis sohvale pikali, mina heitsin laua alla, et hetke puhata, kuid olime magama jäänud. Kui kaua me magasime, ei tea. Tundsin läbi une, et keegi sikutab mind varrukast. Ajasin silmad lahti, kuid ei taibanud korraga, kus ma olen. Varrukast tõmbas mind keegi tundmatu mees. Keegi noor naine seisis keset tuba. Siis taipasin, et pererahvas tuli koju ja leidis meid korteris magamas.

Ronisin laua alt välja ja vabandasin. Minu vabanduse peale hakkas naine naerma, kuid muutus kohe jälle tõsiseks. Vello istus sohval ja pani kingi jalga. Küsimuse peale, kus me õpime, ütlesime, et mina õpin Olevimäe koolis ja et Vello enam ei õpi. Küsisid veel meie aadressid ja lubasid kõike kontrollida. Ütlesime ka, et sõime juustu ära, kuid muud puutunud ei ole. Seepeale lasksid nad meid minema. Nüüd ma siis tulin kooli."

Selliseid lühiajalisi puudumisi tuli vältida ja puudumiste põhjusi tihedalt kontrollida (mõistagi ka süüdlased korrale kutsuda), kuid eriti suuri raskusi see koolile ei sünnitanud. Oli ka lapsi, kes üldiselt käisid korralikult koolis, kuid olid teinekord mingil põhjusel kooli ilmumata jäänud. Teades, et koolis seisab ees seletuse andmine ja tundides on õppimata jätmise tõttu riskantne olla, lükkasid nad koolimineku päev-päevalt edasi. Kui selline laps kas vanemate või klassijuhataja mõjustusel uuesti kooli saadi, hakkas ta edaspidi jälle korralikult käima. Raske oli nende kooli suunatud lastega, kes kestva õppetööst eemaloleku tõttu olid koolist võõrdunud. Selliseid lapsi kooli tuua ja neid uuesti õppima panna nõudis Olevimäe pedagoogidelt väga palju vaeva. Esines ka koduseid põhjusi, mis olukorda veelgi komplitseerisid ja mille lahtiharutamine osutus sageli eriti raskeks.

Igal hommikul, eriti kooli tegevuse algperioodil, suundusid klassijuhatajad ja direktor õppetööst kõrvalehoidvate õpilaste järele mitu tundi enne õppetöö algust, et jõuda koos lastega õppetöö alguseks kooli. Üldiselt pidi jõudma õpilase kodusse selleks ajaks, kui vanemad olid veel kodus ja õpilane võimalikult veel voodis. Siis sai õpilase kindlasti kätte ja käik ei osutunud asjatuks. Oli õpilane juba väljunud, osutus tema tabamine raskeks. Õpetaja võis teda tänaval isegi näha ja hüüda, ent kui õpilane oli küllalt kaugel, teeskles ta, nagu ei kuulekski ja läks oma teed. Õpetaja mõjuvõim algas siis, kui ta jõudis õpilasele lähemale. Siis jäi õpilane seisma ja allus vastuvaidlematult õpetaja korraldustele. Oli neil ühine tee juba jalge all, ei põgenenud õpilane õpetaja käest kunagi. Kuid omapead õpilast jätta ka ei võinud, siis võis tekkida kiusatus.

Õpetajad Helene Velt ja Pruul käisid kordamööda R a u l i kooli toomas. Vahetevahel käis Raulil järel direktor.

Raul oli ema ainuke poeg ja ema armastas teda meeletult.

„Pai pojuke!" pöördus ta tavaliselt poja poole, „Kukununnu!", „Palun, Raulike!" Teistele seletas: „Ma ei suuda ära imetleda, kui osav ja tark ta on!"

Kui koolist tuldi Raulile järele, vabandas poiss end haigusega. Olid kõik lahkunud, läks ta koos sõbraga mootorrattal sõitma. Et arst tunnistas Rauli terveks, viisid õpetaja või direktor ta nüüd igal hommikul kooli.

„Raul, kas sul häbi ei ole! Iga päev käiakse sul järel, kas sa ise kooli ei saa!" häbistasid teda õpilased.

Mõne aja pärast sai tema kooli toomisega hakkama juba ema ja viimaks hakkas ta ise koolis käima.

V i i r a võeti Olevimäe kooli nimekirja, kuid kooli ta ei tulnud. Klassijuhataja käis tal järel, aga see jäi tagajärjetuks. Siis läks direktor. Tuba oli aparaate täis, poiss meisterdas nende juures.

Viira polnud rumal poiss, ka mitte halb. Ta armastas ja austas oma ema ning täitis kõiges muus ta soove, kuid kirg meisterdada käis üle kõige. Poiss ei tahtnud kuidagi katkestada raadio ja magnetofoni valmistamist. Nüüd arutas direktor ema ja poisiga, mis edasi saab. Viimaks lepiti kokku, et poiss toob oma tehnikavärgid kooli ja meisterdab seal õpetajate juhendamisel edasi, käib aga korralikult tundides ja õpib. Nii tehtigi. Raadio ja magnetofon paigutati füüsika kabinetti, kus poiss sai loa töötada. Meisterdama hakkas ka Viira klassikaaslane Käär. Poistele anti kabineti võti ja nii said nad sinna igal ajal, kui soovisid ja kui ruum vaba oli. Tööd juhendasid õpetajad Land ja Kõrge. Poisid käisid korralikult koolis, olid alati tundides ja õppisid.

Viimaks said raadio ja magnetofon valmis. Vabariiklikul õpilaste käsitööde ja omaloomingu näitusel tulid need tööd esimeste hulka ja poisse premeeriti. Klassi lõpetasid poisid edukalt.

Õpetaja Merel oli palju tegemist K u s t a g a. Kusta meisterdas puuesemeid ja käis neid müümas. Ema oli sellega väga rahul ega saanud kuidagi aru, mis kahju sellest on, kui poeg paar päeva koolist puudub, ta teenib ju raha!

Õpetaja Tammik käis kooli toomas P ä r t i, kes elas Laagris. Isa püüdis poja puudumist vabandada, kuid tema seletused polnud kuigi veenvad. Kord leidis õpetaja poisi diivanil lamamas.

„Kas poeg on haige?" küsis õpetaja isalt.

„Ei, ta puhkab."

Pärast vestlust õpetajaga küsis isa pojalt:

„Noh, poju, kuidas sa arvad, kas lähed kooli?"

Poeg ühmas midagi, kuid lamas edasi. Isa poega korrale ei kutsunud.

„Pärt, kuidas sa käitud!“ ütles õpetaja kindlalt. „Tõuse kohe ja läheme kooli!“

Poiss tõusis vastu rääkimata, võttis portfelli ja läks koos õpetajaga kooli. – Isa oli liigse pehmusega kaotanud poja silmis autoriteedi. Poja parandamiseks tulnuks kõigepealt taastada isa autoriteet.

H e n d r i k u l, kes elas Kivimäel, käis järel direktor. Hendrik oli sattunud naabruses elava suurema poisi mõju alla, kes oli sageli kodunt jooksus ning meelitas, kui vaid sai, jooksu ka Hendriku. Mõnd aega edenes koolitoomine viperusteta. Ühel hommikul, kui direktor tuli tavalisel ajal Hendriku järele, kostis majast valju kõnelust. Direktor seisatas. Korraga purustati aken, aknast hüppas välja võõras poiss ja tema järel Hendrik. „Pidage kinni, pidage kinni!“ kostis ema hädaldav hüüd. Direktor jooksis poistele järele. Hendrik põikas üle tänava männisalusse, võõras poiss sööstis risttänavale. Nähes, et suurem poiss oli läinud oma teed ja direktor kannul, kaotas Hendrik hoo ning jäi sörkima. „Seisa!“ hõikas direktor ja jäi seisma. Ka poiss jäi seisma. „Nüüd läheme koju!“ ütles direktor. Nad läksid vaikides kõrvuti. Kodus seletasid vanemad, et võõras poiss oli Hendriku välja kutsunud, kavatsedes ta „jooksu“ viia, kuid vanemad pidasid poisid kinni ja viisid tuppa. Sealt nad siis akna kaudu põgenesidki.

„Võta raamatud ja läheme kooli,“ ütles direktor, ilma et oleks hakanud poissi noomima.

Nad läksid koos raudteejaama. Rongis läbis poiss vaguni ja peatus ukse kõrval. Direktor jäi vaguni teise otsa. Lõppjaamas väljus poiss esimesena, direktor viimaste hulgas. Ta leidis poisi väljas ootamas. Kooli jõudnud, ütles direktor:

„Nüüd ma sulle järele enam ei tule, nüüd hakkad ise koolis käima!“

Hendrik ootas, millal direktor ta jutule kutsub, kuid jutt ja noomitus jäid ära. See pani poisi, kes oli harjunud alatiste noomimistega, mõtlema. Õpetajad esitasid talle tundides mõned küsimused ja imelikul kombel oskas ta neile vastata. See julgustas teda ja ta märkis järgmiseks päevaks ülesantu päevikusse.

Pärast lõunat läks Hendrik sõpra vaatama. Ta vilistas akna all, vilistas veel ja veel, kuid sõpra ei tulnud. „Tähendab, ei oodanud, võttis teised kaasa!“ torkas teda valus mõte. Ta läks koju tagasi ja otsis meelelahutust lugemises. Oli küll huvitav

jutt, kuid siiski ainult jutt, sõbrad seiklevad aga tegelikkuses. Ta sulges raamatu ja väljus. „Kus nad võiksid olla?" Ta läks endisesse seikluspaika. Seal poisse ei olnud. Käis veel mitmes arvatavas kohas, kuid ei leidnud neid kuskilt. Siis hulkus niisama ringi ja tuli alles õhtul koju. Vanemad olid juba töölt tagasi.

„Hendrik, kus sina siis nii kaua olid?" küsis ema.

„Käisin niisama jalutamas."

Lõhnas meeldivalt toidu järele, polnud mõtet ema pahandada. Hendrik istus laua taha ja vaatas õppetükid läbi. Siis tegi kirjalikud ülesanded. Viimaks oli söök valmis ja maitses hästi. Hiljem oli mõnus heita sooja ja pehmesse voodisse. „Aga nemad, kus on nüüd nemad? Lubasid oodata, aga petsid! Ja direktor, mis see tema asi oli mulle järele joosta! . . ." Ta mõtles ja mõtles, kuni viimaks uinus.

„Hendrik, tõuse! Kell on juba kuus, varsti tuleb direktor!" äratas teda ema.

Hendrik tõmbas teki ülespoole ja käänas teise külje.

„Direktor enam ei tule," ütles ta siis.

„Enam ei tulegi? Mis siis saab!" ehmus ema.

Ema murelik hääl nagu salvas Hendrikut. Ta kõhkles hetke, viskas siis teki pealt ja tõusis.

„Mis saab? . . . Nüüd hakkan ise koolis käima!"

Teda tuli küll ka pärastpoole kooliskäimises toetada, kuid murrang oli toimunud.

Palju raskusi oli K a j a g a. Kaja käis mõnd aega koolis, kuid siis enam ei tulnud. Klassijuhataja Samsik käis tal kodus, vestles ema ja tütrega, kuid Kajast kooliskäijat ei saanud. Nüüd hakkas klassijuhataja tüdrukul järel käima. Kaja aga jooksis enne klassijuhataja tulekut kodunt ära või, kui ta oli üksi kodus, sulges ukse ega lasknud kedagi sisse, ka klassijuhatajat mitte.

Direktor läks olukorda selgitama. Kaja elas koos ema ja vend Leoga Lasnamäel hoovipealses majas. Ema oli majahoidja, vend käis koolis. Direktori tulekul olid Kaja ja ema kodus. Kuigi oli varajane hommik, tuli ema suust viinalehka. Istuti ja arutati. Jõuti kokkuleppele, et Kaja hakkab nüüd korralikult koolis käima ja läheb praegu kohe direktoriga kaasa. Kaja läks tagatuppa ümber riietuma ja tuli siis eesruumi pesema.

„Näete, kuidasmoodi ma elan. Ega minust enam midagi saa, kuid tahaksin, et tütrest kasvaks korralik inimene," jätkas ema juttu.

„Te olete veel noor, küll seate ka oma elu korda. Eelkõige peame aga tütre kooli saama."

„Ega Kaja nii halb olegi, aga teda veavad kaasa suured tüdrukud; nii kui saab, lippab aga muudkui nende juurde."

Vestlusega möödus minutit kümme.

„Noh, kuhu ta nüüd jääb?" Ema astus eesruumi. „Näe, ongi läinud!"

Direktor ruttas välja.

„Kas te juhtusite nägema paljajalu tütarlast?" küsis ta lund rookivatelt naistelt.

„Ah Kaja või? Siit ta jooksis teise tänavasse. Vaadake maja number kolm, keskmine uks, korteri uks jääb paremale! . . . Vaata, kus tüdruk, ei saa sellest ka keegi jagu!"

Helistamise peale avas ukse täiskasvanud tütarlaps. Ta palus direktorit sisse astuda.

Tuba oli puhas, äsja remonditud, nägusa moodsa mööbliga, laual raamatuid ja ajakirju. Lai sirm jagas toa kaheks. Suured tüdrukud, neid oli kaks, olid maitsekalt riietatud.

„Vabandage, et tülitan! Ma olen koolist, tulin Kaja järele!"

„Kaja järele?" Tüdruk tegi imestunud näo, kuid mõistes, et tulija ilmselt teab Kaja siinviibimisest, jättis teesklemise ja kutsus Kaja sirmi tagant välja.

„Kaja, läheme nüüd kooli!" kutsus direktor. Siis pöördus tüdrukute poole: „Palun, kas saaks Kajale midagi jalga, ta on paljajalu."

„Ei ole midagi, ma jooksen kiiresti," vaidles Kaja vastu ja lippas toast välja.

Direktor järgnes talle aeglaselt. Kui ta Kaja kodusse jõudis, oli Kaja juba riides ja ootas direktorit. Peagi olid nad koolis.

Mõnd aega käis Kaja koolis korralikult, siis aga juhtus lugu, mis ta uuesti rööpast välja viis.

Kooli tuli S a n d r i ema ja palus aidata otsida poega, kes oli kadunud.

„On ta varem ka kodunt ära olnud?" küsis direktor.

„Jaa on. Kus ta käib, seda ta ei räägi. Palun, ehk aitate mulle selle välja selgitada!"

„Kes on ta lähimad sõbrad?"

„Tema on rohkem omaette. Käib kord ühe, kord teisega."

„Kuidas oli eelmises koolis?"

„Eelmisest koolist on mul küll midagi meeles, kuid vaevalt on sel mingit tähtsust."

„Rääkige siiski."

„See oli õige mitu aastat tagasi. Sander oli mulle alati kõik ära rääkinud, teadsin kõiki ta sõpru. Siis toimus temas järsk murrang. Ta muutus tõsiseks, tõmbus endasse ega arutanud minuga enam midagi. Olin tema pärast mures. Minu korduvate pärimiste peale rääkis ta mulle viimaks: „Meile tuli uus klassijuhataja, kes pani igasse pinki segapaarid. Ka minu kõrvale pani ta tüdruku. Sellest peale kadus mul rahu. Kui ma selle tüdruku kõrval istun, olen nii erutatud, et ei saa õpetajat kuulata. Öösel näen teda unes, ärkan ja mõtlen ainult temale." Ütlesin, et see läheb mööda, kuid tema kinnitas mulle vastupidist. Läksin poja teadmata klassijuhataja jutule ja rääkisin talle poja jutu edasi. See naine naeris aga klassi ees poja välja. Poiss oli häbistatud ja solvunud. Et näidata end täismehena, hakkas ta korda rikkuma ja ulakusi tegema ning sellest on talle tänini jäljed jäänud."

„Kas te tüdruku nime teate?"

„Sellest on mitu aastat, ei mäleta enam. Tean ainult, et pärast seda juhtumit viisid vanemad tüdruku teise kooli."

Direktor küsis õpilastelt, kas keegi Sandrit on näinud. Üks õpilastest teatas, et eelmisel õhtul läinud ta Kaja venna ja ühe teise poisiga Lasnamäest üles.

Asi oli selge, ilmselt läks ta Leo poole. Sinna suundusidki direktor ja Sandri ema.

Ukse avas Leo. Direktori küsimuse peale, kus on Sander ja ta kaaslane, vastas Leo, et tema ei tea.

„Aga nad olid ju öösel sinu juures!"

„Ei olnud."

„Kuidas nii? Te tulite õhtul ühes siia!"

Poiss lõi kõhklema.

„Tulime küll, aga nad magasid kuuris ja eeskojas trepi all."

„Ole hea, näita meile kuuri."

Kuuri nurgas oli veidi põhku ja vana kasukas.

„Siin hakkas neil külm," seletas Leo, „siis tulid eeskotta trepi alla."

„Kas see kasukas on ammu siin?"

„Ei, Kaja tõi."

„Kaja?" küsis Sandri ema.

„Jah, Kaja! Tema on minu õde."

„Nüüd näita trepialust," soovis direktor.

Trepialune oli kitsas ja madal. Läbi uksepragude puhus sisse külma tuult.

„Kas nad sageli siin käivad?"

„Sander kaunis tihti, ta on Kaja tuttav, tema kaaslane oli esmakordselt."

„Ja kunas nad ära läksid?“

„Umbes poole tunni eest. Majarahvas ajas nad minema.“

Direktor ja Sandri ema lahkusid.

„Jah, Kaja oli ta nimi, seesama Kaja!“ seletas ema. „Nüüd mäletan hästi.“

Nii emale kui ka direktorile sai paljugi selgeks.

Koju jõudnud, leidis ema Sandri eest. Järgmisel päeval tuli Sander kooli. Kaja jäi kooli tulemata.

Kui Kaja ka ülejärgmisel päeval kooli ei ilmunud, läks klassijuhataja Kaja tooma, kuid tuli tagasi ilma temata. Selgus, et Kaja ema ja vend olid sõitnud maale, Kaja aga lukustanud enda tuppa ega laskvat kedagi sisse. Majarahvas kutsunud välja miilitsamehe, kuid Kaja polevat ka teda sisse lasknud.

Nüüd läks kohale direktor. Ta kloppis uksele, hüüdis Kaja nimepidi, kuid kõik jäi vaikseks. Ukse juurde kogunes majarahvast.

„Ei tea, kas ongi sees!“ kahtles üks vanem naine.

„Sees, sees! Hommikul oli käimist kuulda, nii kella kuue ajal. Kuhu ta ikka jäi!“ õiendas keegi vanamees.

„Aga võib-olla juhtus midagi!“ räägiti vahele.

„Võib-olla on haige ja vajab abi!“

„Ega midagi, uks tuleb lahti murda. Nii see asi ka ei lähe!“ ütles üks noorem mees ja raputas ust. Uks läks lahti ja direktor läks sisse.

Tuba oli tühi ja koristamata, põrandal vedeles tühje viinapudeleid. Ka tagatoas ei olnud kedagi. Direktor katsus riidekapi ust, see tuli lahti ja kapis seisis ähmis Kaja.

Ta astus välja ja teretas.

„Noh, Kaja, miks nii isemoodi!“ ütles direktor teda vastu tervitades. „Miks sa end lukustad ja peidad?“

Kaja ei osanud midagi öelda.

„Mis nüüd edasi saab? Kas hakkad jälle koolis käima?“

„Mul on häbi kooli tulla!“

„Miks häbi?“

„Sandri pärast!“

„Sellest saab üle. Sander on juba koolis.“

„Ma olen teistest palju maha jäänud, kas saan enam hakkama?“

„Sa oled tark tüdruk, jõuad peagi järele.“

„Majarahvas tõi miilitsa, ma ei lasknud sisse.“

„Ka sellest saab üle . . . Kaja, korrasta nüüd kiiresti toad ja sea end kooliminekuks valmis. Läheme koos, nii saad oma kõhklusest kergemini üle.“

Kaja hakkas ruume korrastama. Ta tundis, et keerdsõlm, millesse ta oli enda mässinud ja millest ta ei osanud enam vabaneda, hakkas hargnema. Töö rahustas. Kui kõik oli korras ja ta direktoriga koos kooli poole sammus, oli tal tunne, nagu pöörduks ta ellu tagasi.

Hirmutas ainult veel klassimineku hetk. Kuid keegi teda ei küsitlenud ega suhtunud halvasti, kuigi mitmed tema seiklustest teadsid. Olevimäe koolis, kus iga laps oli elus küllaltki kannatanud, polnud kombeks üksteist õnnetustes hukka mõista või solvata. Kaja oli isegi rõõmus, et kõik lõppes nii hästi, ja ta tõotas endamisi mitte enam koolist puududa.

Nii käisid õpilasi kooli toomas kõik Olevimäe kooli õpetajad. Kooli toodavatest lastest hakkasid mõned peagi ise käima, mõnega oli palju tegemist, kuid tulemus oli üks: iga laps, keda pidevalt kooli toodi, hakkas lõpuks ise käima.

Laste korraliku kooliskäimise eest peavad hoolitsema eelkõige lastevanemad. Kui laps hakkab puuduma ning lapsevanemad suhtuvad sellesse hoolimatult, ei saa kool viivitada, vaid peab kiires korras vahele astuma. Lapse koolist võõrdumise korral ei suuda lapsevanemad üksi enam hakkama saada ja lapse kooli toomise pearaskus langeb koolile. Kui laps on kooliskäimisega mõnevõrra juba harjunud, kannab kool edasise hoolitsemise selle eest uuesti vanemate õlgadele, kuid järk-järgult. Et siingi võidakse kiirustamise tõttu valesti talitada, seda näitab juhtum Subiga.

S u b i oli juhtivatel kohtadel töötavate haritud vanemate poeg. Ta oli mitut puhku klassikursust korranud ja halva käitumisega. Vanemad palusid poisi üleviimist Olevimäe kooli. Subi oli aga vastu ja keeldus kooli tulemast. Perekond elas Pääskülas. Sealt käis poissi mõnda aega kooli toomas õppealajuhataja Sinimi, poiss ise koolis käima ei hakanud. Siis läks õppealajuhatajaga kaasa ka direktor, et tutvuda poisi koduse olukorraga. Subid elasid uues individuaalelamus, midagi halba ei märgatud. Seekord tuldi kooli viiekesi: direktor, õppealajuhataja, Subi ja tema vanemad. Teatud aja käis poiss koolis, kuid lakkas siis taas käimast. Et vanemad olid noored, töötasid kooli läheduses ja nende tööaeg algas samal ajal kui õppetöö koolis, lepiti kokku, et vanemad hakkavad nüüd poissi ise kooli tooma. Mõned korrad tõigi isa poisi kooli, siis aga teatas:

„Poiss peksis mul sääred siniseks, mina teda enam tooma ei hakka!“

Õppealajuhatajale poiss vastu hakata ei söandanud, küll aga isale, sest see oli talle oma inimene. Poiss küll austas ja armastaski oma isa, kuid tal oli häbi, et tema, tarkade ja tähtsate vanemate poeg, on koolis nii saamatu ning rumal. Kui isa tahtis teda vägisi kooli viia, peksis ta jalgadega vastu.

Siin oleks koolil tulnud kõigepealt harjutada poissi õppima ja aidata hajutada häbitunnet klassikaaslaste ees, alles siis oleks teda võinud üksnes vanemate hoolde jätta.

*

Hoopis raske oli võitlus suitsetamise ja alkoholi tarvitamise vastu, sest nende pahede väljajuurimine saab edukas olla üksnes siis, kui sellest võtab osa mitte ainult kool, vaid kogu ühiskond, eelkõige lastevanemad.

Väga levinud ühiskondlikuks paheks on suitsetamine. Lapsed õpivad suitsetama täiskasvanuid matkides. Laps tahab juba uudishimust proovida, mis mõnu on suitsetamisel. Midagi meeldivat ta selles veel ei leia. Sellest hoolimata hakkavad paljud poisid suitsetama, sest „mehed ju suitsetavad". Naised, välja arvatud vähesed, ei suitseta, seetõttu ei suitseta tavaliselt ka tüdrukud. Suitsetajad mehed on hakanud suitsetama peamiselt poisikestena või noorukieas, suitsetajad naised enamasti neiueas. Tekib paheline ring: täiskasvanud suitsetavad peamiselt seetõttu, et nad on hakanud suitsetama lapse- või noorukieas ja pole sellest harjumusest tahtnud või suutnud vabaneda, lapsed ja noorukid seetõttu, et soovivad täiskasvanutega sarnaneda.

Arvestades, et suitsetamine algab peamiselt koolieas, lasub suitsetamise vastu võitlemine esmajoones koolil. Olevimäe kooli suunatud poistest suitsetasid kooli tulles peaaegu kõik, tüdrukud mitte. Kui juba suitsetamisharjumuse tekkimise vastu on võitlus raske, siis seda raskem oli likvideerida juurdunud harjumust.

Võitlus algas, nagu kõikjal, suitsetamise keelamise ja suitsetamisvõimaluste kaotamisega koolis. Seda kontrollis korrapidajate brigaad ja jälgisid kõik õpetajad. Kuid ainult keelamise ja karistamisega on suitsetamist raske pidurdada.

Asuti selgitama suitsetamise kahjustavat mõju tervisele: hingamiselundeile, seedeelundeile, vereringesüsteemile, närvisüsteemile ja muule. Selgitusi valgustati piltide, filmide ja statistiliste andmetega, mis näitasid suitsetamisest tekkinud haigusi: kopsuvähki, tuberkuloosi, moondunud siseelundeid jm. Palju aitas kaasa suitsetamisvastaste filmide vaatamine kinos. Kollektiivsetele selgitustele klasside viisi järgnesid individuaalsed.

Suitsetamisvastasele võitlusele koolis oli tarvis saada toetust kodudest. Siin tulid uued raskused. Mõned lapsevanemad, kes ise suitsetasid, leidsid, et suitsetamist tuleb pidurdada ainult lapseeas. Kui poiss on juba suurem, lubatakse tal kodus suitsetada. Leidub ka lapsevanemaid, kes arvavad, et vanemate klasside õpilastel tuleks kooliski lubada suitsetada.

Kooli oli kutsutud õpilase S a v i n i ema.

„Te kutsusite mind poja pärast?" alustas ta.

„Jaa! Teie poeg suitsetab," teatas direktor.

„Tean, ma ei leia selles midagi imelikku."

„Õpilastel on suitsetamine keelatud."

„Aga ta on ülekasvanu!"

„Ülekasvanu küll, kuid tema eas on suitsetamine väga kahjulik. Ka täiskasvanutele pole see hea."

„Mina töötan ajalehe juures," jätkas ema, „samaaegselt täiendan end instituudis, käin eksameil, minul pole poja jaoks aega." Ta peatus. „Teate, ma ise ostan talle suitsu. Varem ostsin paki päevas, nüüd paki nelja päeva peale. Muidu hakkab konisid suitsetama," õigustas ta oma tegevust.

Direktor seletas, et tema teguviis pole õige.

„Aga teistes koolides? Teistes koolides ju suitsetatakse!"

„Suitsetatakse kõrgemates õppeasutustes ja täiskasvanute õhtukoolides ning seegi pole hea."

„Ah, formalistid!" ütles ta pahaselt. „Milleks suurtele inimestele suitsetamist keelata!"

Tuli asuda ka lastevanematele selgitustööd tegema. Pärast ühistele seisukohtadele jõudmist algas kodu ja kooli vahel tihe koostöö. Klassijuhatajad teatasid kooli poolt avastatud suitsetamisjuhtudest lastevanematele, lastevanemad kodus avastatud juhtudest koolile. See tõhustas suitsetamisvastast võitlust, kuid ei suutnud suitsetamist päriselt kaotada.

Kuid: „Verba docent, exempla trahunt" [1]. Sõnadest ei piisa, kuidas on eeskujudega? Kodus suitsetavad vanemad, koolis suuremad poisid ja, mis peamine, ka õpetajad. Mida rohkem õpilased austavad õpetajat, seda enam püüavad nad olla temasarnased. Ja kui selline üldiselt lugupeetud õpetaja suitsetab, kisub ta vägisi õpilasi end matkima.

Mida teha? Küsimust arutati administratsioonis, klassijuhatajate nõupidamisel, õppenõukogus. Lõppes sellega, et õpetajad

[1] Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa.

suitsetamast loobusid, ja mitte ainult koolis, vaid üldse. Selgitus ühenduses isikliku eeskujuga andis hoopis paremaid tulemusi. Kui kooli tulles suitsetasid peaaegu kõik poisid, siis kooli lõpetamisel ainult üksikud.

Teiseks raskeks ühiskondlikuks paheks on alkoholi tarvitamine. Mõnel algab see juba koolieas, paljudel pärast kooli lõpetamist. Kuigi alkoholi tarvitamine koolieas eriti levinud pole, ei saa koolis piirduda ainult alkoholi tarvitanud õpilaste noomimise ja karistamisega, vaid tuleb propageerida karskust ka laiemalt. On ju kool koht, kus veenva selgitusega alkoholi tarvitamise kahjustavast mõjust ja tagajärgedest saab luua aluse võitlusele joomise vastu.

Alkoholi tarvitamine algab enamasti seoses joomakommetega. Sünnipäevade, pulmade, juubelite ja teiste perekondlike suursündmuste puhul korraldatavatel pidusöökidel on kombeks „tervisejoomine". Peetakse kõnesid, tõstetakse ja lüüakse kokku klaase, kõlavad „Proosit!", „Terviseks!", „Elagu!". Klaasid kõlisevad, vein või viin helgib meeldivalt. See on pidulik, meeltülendav. Kuidas saab see jätta lapsele mõju avaldamata, ka siis, kui laps ise kaasa ei joo! Kuid üsna sageli valatakse ka lapsele midagi klaasi, et ta saaks kaasa juua. Õnnestunud ürituste puhul juuakse „liiku", esimesel palgapäeval „tehakse välja" töökaaslastele ja sõpradele. Siit harjutakse napsitama igal palgapäeval, mõnikord ka ilma mingi erilise sündmuseta ja viimaks ei suuda mõnedki nõrga enesevalitsusega isikud enam joomisele piiri panna.

Alkoholivastase hoiaku kujundamiseks lastes on tähtis rõhutada laostavat mõju, mida toob alkohol selle tarvitajale endale, tema perekonnale ja ühiskonnale. Peatume mõnedel põhilistel momentidel, millele tuleb juhtida tähelepanu.

Alkohol mõjub kahjustavalt eelkõige kõrgemale närvitalitlusele. Tähelepanu nõrgeneb, tõuseb psüühiline erutus, kaob mõõdutunne, kriitika oma tegude ja takt teiste suhtes, langeb vastutustunne. Kasvatusest ja elukogemustest omandatud humaansed iseloomujooned ja enesevalitsemine nõrgenevad, paljastuvad instinktid. Moraalne tase langeb, mis seoses alkoholiku vastutustundetuse, ebakindluse ja pillava eluviisiga viib kergesti kuritegevusele. Töövõime kahaneb, tekivad tööõnnetused ja avariid. Perekonnaelu laostub, abielud purunevad, lapsed jäetakse hooletusse. Ka paljud väga andekad ning võimekad inimesed ei suuda taltsutada oma kihu alkohoolse joobe järele. Kuid alkoholi kestev tarvitamine põhjustab ka raskeid haigusi ning mõjub üldse tervist kahjustavalt.

Neid selgitusi tuleb siduda lapsi mõjustavate näidetega. On mõjusam, kui näited tõstatavad küsimusi, kuid jätavad need lõplikult lahendamata. See paneb lapsi otsima vastuseid, teadlikumalt jälgima tegelikkust ning sügavamalt mõistma alkoholi tarvitamise pahelisust.

Laste hulgas pole joomine levinud, kuid ei saa öelda, et seda üldse ei esineks. Juuakse mitmekesi koos, kas kodus, kui vanemad on tööl, tuttavate juures, kes elavad omaette, või ka väljas vähekäidavates kohtades.

Õpilaste joomakommete väljajuurimine on efektiivne kodu ja kooli koostöös. Kui vanematel on kooliga usalduslik vahekord, nii et nad alati koolile teatavad, kui laps on alkoholi tarvitanud, saab selle pahe kõrvaldada ilma eriliste raskusteta. Kui varjatakse, on lugu halvem. Alkoholi tarvitamine on harilikult seotud koolist puudumisega. Tiheda kontrolliga on võimalik joomakohti ja -seltskonda välja selgitada. Olevimäe koolis koosnesid sellised seltskonnad enamasti mitme kooli õpilastest ning mõnikord ka tööle läinud endistest koolikaaslastest, mistõttu siin tuli nende pahede vastu võidelda enamasti koos teiste koolide ja töökohtadega.

Alkoholivastases võitluses tegeldi mitte ainult nende lastega, kes tarvitasid alkoholi (neid ei olnud palju), vaid profülaktika mõttes jagati seletusi kõigile õpilastele, sest jooma hakatakse peamiselt pärast kooli. Kirjeldati ka selliseid haiguslikke nähtusi, nagu alkoholism, joomatõbi ehk dipsomaania, joomahullus ehk joomadeliirium, patoloogiline joove. Õpilased olid küllalt täiskasvanud nende mõistmiseks. Säärase töö eesmärgiks oli teha igale õpilasele selgeks alkoholi tarvitamisest tingitud pahed ja muuta alkohol sedavõrd eemaletõukavaks ning vastumeelseks, et tema kuritarvitamist ei pruugiks ka edaspidi karta.

Koolid võitlevad suitsetamise ja alkoholi tarvitamise vastu ja saavutavad ka edu. Kuid kooli lõpetanud ja tööle läinud õpilased, ka päris korralikud, unustavad sageli vestlused, pildid ja statistika ning hakkavad koos kaastöötajatega ikkagi suitsetama ja jooma. Niisiis tuleb võitlust jätkata ka pärast kooli. Alles siis, kui suitsetamise ja alkoholi tarvitamise vastane võitlus on kujunenud üldrahvalikuks, on sel täielik edu.

*

Selline mitmekülgne töö mahajäänud ja raskesti kasvatatavate lastega nõudis õpetajailt tihedat omavahelist kontakti. Aineõpetajate töö kooskõlastamiseks ja üksteise abistamiseks

moodustati koolisisesed ainekomisjonid. Õpetajad käisid üksteise tundides ning arutasid õppetöö tõhustamise võimalusi. Klassijuhatajate töö ühtlustamiseks ja kogemuste tundmaõppimiseks peeti direktori juures õppealajuhataja osavõtul klassijuhatajate koosolekuid. Ka arutati siin klasside viisi, tavaliselt paralleelklasside juhatajad koos, õpilaste edasijõudmist ja käitumist.

Kõik õppe- ja kasvatustöö küsimused koondusid direktori juurde. See oli vajalik mitte ainult õppe- ja kasvatustöö juhendamiseks. Olevimäe koolis võis igal momendil tarvis minna direktori otsest lülitumist õppe- ja kasvatustöö üksikasjusse. Direktor pidi hästi tundma iga õpetaja võimeid ning olema igal ajal valmis teda abistama ülesannetes, mis osutusid õpetajale üle jõu käivaiks. Samuti pidi direktor hästi tundma õpilasi, looma eeldused nendega usalduslikuks suhtlemiseks ja oskama igaüht mõjustada. Õpetajad olid koormatud ja võisid väsida või mis peamine – kaotada usu edusse ja ka endasse. Selle vältimiseks võttis direktor kõige raskemad ülesanded endale. Niisugune abistamine hoogustas võitlust esinevate raskuste vastu ja näitas, et ka väga rasked ülesanded on lahendatavad.

Olevimäe koolis puudus bürokraatia. Direktor pidas õpetajatega kontakti isiklikult, mitte käskkirjadega. Siin oli direktor *primus inter pares* [1]. See ei vähendanud sugugi direktori autoriteeti, vastupidi, korraldusi täideti nurisemata, ka siis, kui need õpetajaid tugevasti koormasid, sest mõisteti, et seda on tarvis. Ja kui see nii poleks olnud, kes teab, kas siis olekski suudetud raskusi kanda.

5. KLASSIVÄLINE TÖÖ

KEVADPIDU JA SELLE JÄRELKAJAD

Kuigi õppetöö on koolis põhiline, tuleb lastele anda veel midagi, mis tõstaks nende aktiivsust, rahuldaks erihuvisid ja arendaks võimeid. Selleks võetakse õpilasi vastu noorteorganisatsioonidesse, rajatakse õpilasringe.

Olevimäe koolis oli rohkesti pioneerialisi lapsi, kuid olles endistes koolides organisatsioonilisest tööst eemale jäänud, tärkas neis huvi pioneeritöö vastu aeglaselt. Esimestena astusid pioneerideks endised panterlased, kes otsisid tegevust väljas-

[1] Esimene võrdsete hulgas.

pool õppetunde ja keda tõmbas vanempioneerijuhi huvitav töökava, seejärel tuli teisi aktiivsemaid poisse ja tüdrukuid. Viimaks võimaldas pioneeride arv moodustada maleva, rühmad ja salgad ning neid juhtivad organid.

Vaatamata sellele, et kooli pioneeriorganisatsioon oli veel väike, andis see tänu liikmete aktiivsusele koolile tõhusat abi. Vastavalt kooli esmasele ülesandele tõmmata õppetööst võõrdunud õpilased kooli, panna mahajäänud lapsed õppima ja luua väga erinevast ning vastuolulisest õpilaste massist distsiplineeritud koolikollektiiv, tegi pioneeriorganisatsioon oma peamiseks ülesandeks aidata kaasa kooli õppe- ja kasvatustöö parendamisele ning kooli korra ja distsipliini tõstmisele. Õpilaste äratõmbamiseks tänavalt korraldasid pioneerid huvitavaid üritusi. Pioneeride teadetetahvlile ilmus peaaegu iga päev midagi uut ja huvipakkuvat. Aktiivsemateks pioneerideks olid poistest Pant, Tiik ja Hüljes, tütarlastest Katrin ja Reet (tütarlapsi nimetati väljaspool koolitunde ja ametlikke esinemisi eesnime järgi). Kogu selle töö suunajaks ja hingeks oli vanempioneerijuht. Teda abistasid klassijuhatajad.

Ülekooliliseks suuremaks pioneeride üritusteks oli klassidevahelise korra ja puhtuse võistluse korraldamine, millele anti võimalikult lihtne kuju. See ei koormanud kedagi, küll aga sidus kõiki: õpilasi, õpetajaid, klassijuhatajaid ja vanempioneerijuhti ning sundis igaüht pidevalt jälgima võistluse käiku. Võistluse korra kohaselt hindas iga õpetaja oma tunni korda ja klassi puhtust, kandes hinde klassi korravihikusse. Klassijuhataja pani õpetajate tunnihinnete alusel, võttes arvesse ka käitumist vahetundides, klassi päevahinde. Vanempioneerijuhi abiga kandsid pioneerid klasside päevahinded ruudustatud koondtabelisse, värvides päevaruudu puuduliku hinde korral mustaks, rahuldava korral kollaseks, hea korral roheliseks, väga hea korral punaseks. Iga nädala, õppeveerandi ja õppeaasta lõpul võtsid pioneerid punktid kokku (kokkuvõte koosnes päevahinnete numbrite kogusummast) ja märkisid klasside paremusjärjestuse. Võistlusgraafik asus pidevalt seinal õpilastele vaatamiseks, selle kõrval pioneeride poolt võistluse ergutamiseks väljaantav „Välkleht", mis ilmus igal nädalal, otsustavatel perioodidel ka sagedamini. „Välklehe" julgustavad lühiartiklid, ergutavad teravmeelsused ja tabavad karikatuurid mõjusid väga kasvatuslikult ning arendasid lehe koostajate taibukust ja kunstimaitset.

Esimeseks preemiaks oli telkmatk, siis maalid, mis jäid võitja klassi kasutada kuni selle lahkumiseni koolist, jm. Algul võisteldi preemiate pärast, aja jooksul aga kaotasid preemiad oma

tähtsuse, sest nad tiivustasid ainult kõige paremaid klasse, jättes halvemad ükskõikseks. Hiljem võisteldi koha pärast graafikus või mõne teise klassiga. See ergutas kõiki, ka kõige viimaseid. Korra ja puhtuse võistlus kestis kogu kooli kestel ega kaotanud aktuaalsust.

Suure tõuke võistluse hoogustamiseks andis järgmine juhtum. Kõik korrarikkumised ja puudused märgiti klassi korravihikusse. Klassijuhatajad arutasid neid õpilastega igal sobival võimalusel või klassijuhatajatundides. V-c poisteklassis, kus oli eriti rohkesti märkusi, jättis klassijuhataja Kõrge õpilased laupäeval pärast tunde kooli, et nende käitumist põhjalikult arutada ja vajaduse korral ka karistused määrata.

„Aga kui me edaspidi käitume väga hästi, kas siis jäävad karistused ära?" küsisid poisid.

Klassijuhataja mõtles veidi ja ütles:

„Kui järgmisel nädalal on kõik klassi korra ja puhtuse päevahinded väga head, jäävad karistused ära."

Klass jäi vait. „Kõik korra ja puhtuse päevahinded väga head", seda polnud olnud üheski klassis, ka kõige paremas mitte. Nende klassil aga olid päevahinded sageli puudulikud, võistlustabelis päevaruudud mustad.

Klassijuhataja sulges korravihiku:

„Täna jääb korra arutamine ära," ütles ta siis ja lahkus.

Poisid jäid omasoodu.

„Aga mis siis, kui proovime?" võtsid sõna kõige korratumad, sest neil oli võita kõige rohkem.

Asja arutati, kuid laiali mindi midagi otsustamata.

Järgmisel nädalal hoolitsesid korra ja puhtuse eest eriti need, kes tavaliselt olid suurimad korrarikkujad. Päev päeva järel tulid hinded „väga hea" ning võistlustabelisse punased ruudud. Karistused jäid ära. Sellele järgneval nädalal ei olnud kord enam „väga hea", ent kokkuvõttes siiski „hea".

V-c poisteklassi kõrval asus V-b poisteklass, kelle juhatajaks oli õpetaja Tammik. Kas omal algatusel või klassijuhataja õhutusel astus V-b klass nüüd V-c klassiga võistlusse ja ületas selle. Seepeale tõusis V-c klassi tase uuesti. Nüüd oli nädala kokkuvõttes esikohal kord V-b, kord V-c. Siit levis korra ja puhtuse paranemine ka teistesse klassidesse ja sellest võitis üldine kord koolis märgatavalt.

Tähtsat ülesannet kasvatustöös täitsid õpilasringid, mis kasvasid järk-järgult välja õppetööst.

Et õpilaste vaimse töö tegemise aluseks on nende füüsiline seisund, pöörati koolis suurt tähelepanu kehalisele kasvatusele.

Kehalise kasvatuse tundidest arenesid huvialarühmitused. Ülekoolilised üritused ergutasid ja nii kujunes kehakultuurikollektiiv, mis õpetajate Landi ja Tuka juhtimisel koondas oma ridadesse peaaegu kogu kooli. Korraldati sportlikke harjutusi, klassisiseseid ja klassidevahelisi mänge ja võistlusi, matkati, talvel suusatati ja uisutati. Õpetaja Kalda, kes ise oli iluvõimleja, asutas iluvõimlemise ringi, õpetaja Tammik akrobaatikaringi, õpetaja Laid harrastas tugevamate poistega tõstesporti. Sportliku tegevuse eesmärgiks oli arendada igakülgselt õpilaste keha, muuta nad rühikaiks ja tugevdada nende tervist.

Tööõpetuse tundidest kasvasid välja käsitööringid: õpetaja Kõrge asutas puidutööringi, õpetaja Oja metallitööringi, õpetaja Halla tütarlaste käsitööringi. Puidu- ja metallitööringis valmistati vajalikke käsitööriistu, tarbeesemeid ja õppevahendeid koolile ning huvialaseid esemeid õpilastele endile; korrastati töökodade seadmeid, paigutati masinaid kohale, toodi vabrikutest juurde vanu ja seati need töökorda, abistati teisi ringe. Tütarlaste käsitööringis valmistati pesu, kleite ja muid riietusesemeid, samuti näidendite kostüüme ja riidevarustust lava tarvis. Ülelinnalistel ja vabariiklikel koolide käsitöönäitustel premeeriti õpilasi, õpetajaid ja kooli korduvalt. Käsitööringides omandatud oskused võimaldasid õpilastel rahuldada oma vajadused ja pärast kooli lõpetamist leida õpitud aladel tööd.

Väärib märkimist puutöökoja korrastamisel tehtud avastus. Puutöökoja paksu seina otsustati nimelt ehitada seinakapp. Selleks raiuti seina auku. Korraga sattus puur tühja ruumi.

„Seest tühi!" jahmusid poisid.

Sein lõhuti lahti ja selles avastati trepp. Niisiis, hoone paksudes seintes olid salatrepid.

Käsitööringidest kasvasid välja uued, neid täiendavad ringid: õpetaja Kõrge asutas tehnikaringi, õpetaja Oja auto-motoringi ja fotoringi. Filmide näitamisel õpetajaid abistavad õpilased koondusid kinoringi, neid juhendasid õpetajad Jaanis, Kõrge ja Land.

Maalikunstnik Korst avastas joonistamise tundides andekaid joonistajaid. Ta asutas nende edasiarendamiseks kunstiringi. Tema tööd jätkasid maalikunstnik Põldro ja õpetaja Saare. Ringist oli ka praktiline kasu: kunstiring varustas joonistega kooli ajakirja ja välklehte, kaunistas kooliruume, valmistas esinemisteks dekoratsioone, esines töödega koolinäitustel. Mõnestki kunstiringi liikmest sai hiljem isetegevuslik kunstnik.

Õpetaja Kaasik moodustas loodusteaduse tundides silmapaistnud loodusehuvilistest noorte naturalistide ringi. Siin süvendati loodusteadusealaseid teadmisi, töötati aias, tegeldi loo-

duskaitsega, valmistati õppevahendeid. Looduskaitsealastel tähtpäevadel korraldati ülekoolilisi üritusi.

Eriti suure kasvatusliku tähtsusega olid kirjandus- ja näitering ning muusikaring. Kirjandus- ja näiteringi moodustas kirjandushuvilistest ja näitlemiskalduvustega õpilastest õpetaja Mere. Teda abistas õpetaja Kalda. Ring korraldas kirjandus- ja vestlusõhtuid, organiseeris jutustuste ja luuletuste kirjutamist, andis välja kooli seinalehte „Meie Sõna", valmistas koolipidudeks ette deklamatsioone ja kõnekooride esitusi, korraldas näidendiõhtuid. Muusikaringi moodustas muusikahuvilistest õpilastest õpetaja Sarm. Ring korraldas puhkeõhtuid, sisustas koolipidusid muusikaliste ettekannetega ning abistas teisi ringe nende esinemisel. Aja jooksul kujunes muusikaring tähtsaimaks õpilasringiks.

Kirjandus- ja näitering ning muusikaring töötasid enamasti teineteist abistades. Nende esinemisel toetasid neid ka teised ringid. Esimeseks kirjandus- ja näiteringi ning muusikaringi suuremaks esinemiseks oli muusikalise näidendi „Põial-Liisi" ettekanne. Kostüümid valmistas tütarlaste käsitööring, dekoratsioonid kunstiring. Linna õpilasolümpiaadil tuli näidend esimesele kohale.

Palju elevust tekitas koolis kirjandus- ja näiteringi poolt esitatud O. Lutsu „Kevade". Ettekanne õnnestus hästi, kuid tõi kooli mitmed „Tootsid". Ühel päeval olid riietusruumis kõigilt kingadelt paelad ära võetud (koolis kandsid õpilased susse). Paelad olid aknal, kuid läks enne tükk aega, kuni igaüks leidis omad ja minema sai. Süüdlast leida ei õnnestunud. Mõni päev hiljem olid igal mantlil mõned nööbid ära lõigatud ning aknale pandud. Seekord süüdlased avastati. Nad ei saanud kuidagi aru, miks nende nalju ei mõisteta, Tootsi nalju aga naeravad kõik. Eks olnud need samuti üleannetused. Kui klassijuhataja seletas, et nende naljad on Tootsile järeletegemine, et neis pole midagi teravmeelset ja need on lihtsalt ulakused, leidsid poisid, et laste ulakused ongi teravmeelsed naljad, et õpilased mõistavad seda, aga õpetajad ei mõista, nagu Tootsigi nalju koolis ei mõistetud. Klassijuhataja aga ütles: „Toots on Toots, ja teie olete teie," ning lõpetas jutu.

Siis kerkis esikohale muusikaring. Õpetaja Sarm, kes juhendas muusikaringi, töötas igal koolipäeval muusikahuvilistega kas üksikult või rühmade viisi ning tema kiindumus muusikasse köitis ka lapsi. Muusika tungis ikka enam ja enam õpilaste südameisse. Kujunesid solistid, ansamblid, ringi laulukoor, hiljem ka orkester. Laste esinemised vaimustasid neid endid ja kuulajaid. Siis mindi üle suurematele üritustele. Muu-

sikaringi tellimusena kirjutas Ivalo Randalu lasteooperi „Kullaketrajad". Asuti selle õppimisele. Kõik esinejad olid lapsed: esimeseks õeks oli Mare, nõiaks Hiie, kuningapojaks Kalle, kuningaks Arnold. Ooperi lavastas õpetaja Sarm, kostüümid valmistas tütarlaste käsitööring, dekoratsioonid poiste käsitööring ja kunstiring, tantse õpetas õpetaja Kalda. Ooper tuli vabariiklikul õpilaste isetegevuslikul ülevaatusel esikohale ja kooli premeeriti. Esimesele lasteooperile järgnesid teised.

Muusikaringi algatusel sai koolis traditsiooniks huvitav üritus. See oli ühislaul. Õppinud laulud selgeks klasside kaupa, lauldi neid vahetundides kogu kooliga. See laulmine sai nii omaseks, et tarvitses ainult õpetajal istuda klaveri ette, kui jalutavad õpilased jäid seisma ja algas ühine laul. Laulsid eranditult kõik, ka õpetajad. Et kõiki õpilasi laulma panna, peavad laulud olema viisirikkad ja haaravate sõnadega. Hästi valitud laulude kasvatuslik mõju on väga suur.

Esteetiliselt hästi mõjusid sisukad puhkeõhtud, millest aja jooksul kasvasid välja kunstiõhtud. Kunstiõhtuid korraldasid õpilased klasside viisi või paralleelklassid koos, samuti õpilasringid. Mõnel kunstiõhtul esines kogu kool korraga. Need olid nimelt ühislaulude õhtud. Hiljem korraldati ka külalisõhtuid, kus esinesid külalissolistid. Klassidel oli lubatud pidada ka klassipidu, kas omaette või mitu klassi koos, kuid ainult siis, kui olid olemas korralikud ettekanded. Tantsupeod ilma ettekanneteta polnud lubatud, sest peod ei tohi pakkuda üksnes kerget meelelahutust, vaid peavad ühtlasi kasvatama õpilaste esteetilist maitset.

Palju aitas kasvatustöös kaasa ilukirjanduslike ja populaarteaduslike raamatute laenutamine õpilastele. Raamatud jagati kooli raamatukogust välja vajalike selgitustega ning võeti vastu mõnesõnalise vestlusega raamatu sisust.

Õpilased töötasid ka kooli majapidamistöödel: vedasid kütet, saagisid ja lõhkusid puid, remontisid inventari, korrastasid ja remontisid kooliruume.

Klassiväline töö lähendas õpetajaid ja õpilasi. Nendevaheline barjäär hajus. Õpetajad ei olnud õpilastele enam neid õpetama pandud ametnikud, vaid nende eest hoolitsejad ja sõbrad, keda hakati ikka enam mõistma ja austama.

Ringitöö on õpetajale vabatahtlik, keegi ei saa teda selleks sundida. Ka ei tule pealesunnitud ringitööst midagi välja, sest siis teeb õpetaja seda formaalselt, huvitult ning enamasti ei lähegi tal korda ringi moodustada. Võtta enda peale ringi organiseerimine ja ringitööd juhtida nõuab õpetajalt palju taht-mist, aega, oskust ja vaeva ning mitte iga õpetaja ei saa sellega

hakkama. Need, kes seda teevad ja kel on ringitöös edu, väärivad suurt lugupidamist ja austust. Olevimäe koolis oli selliseid õpetajaid rohkesti.

Õpilased huvituvad ringitööst kiiresti ja võtavad sellest meelsasti osa. Tavalises õppetöös on õpilaste soovide arvestamine piiratud. Iseasi on ringitöö. Siin on võimalik valida ala, mis õpilasele meeldib, on võimalik rakendada õpilastepoolseid algatusi, mõnedes ringides isegi korraldada tööd iga õpilase isikliku soovi kohaselt. Ringitöös on ka alasid, mis ametlikus õppetöös puuduvad või seda täiendavad, on palju iseseisvust. Siit kujuneb soov olla „meie ise". Kuid ilma oskusliku juhendajata on ringitöö edutu ja ring laguneb peagi. „Meie ise" tähendab ainult soovide, ettevõtmiste, ideede iseseisvust, juhendaja peab jääma.

Sageli öeldakse: „Õpilastel ei ole huvi, õpilased ei soovi." See tähendab vaid, et ringi juhendatakse oskamatult. Õpilastel jätkub alati ringitööks huvi, kui juhendaja ise on ringitööst huvitatud, püüab õpilasi ringi koondada ja nendega töötada ning tõepoolest oskab neid juhendada.

Kooli seisukohalt on tähtis, et ringitöö oleks tasakaalustatud, et igas ringis oleks osavõtjaid vastavalt selle tähtsusele. Kuid ringitöö ei tohi sedavõrd hoogu minna, et see hakkab õppetööd kahjustama, mida mõnikord paraku juhtub. Seepärast piiravadki koolid õpilaste osavõttu ringitööst, nii et tavaliselt võib õpilane kuuluda kõige rohkem kahte ringi.

On veel midagi, mida laps teinekord vajab. Ühe internaatkooli trepil seisis õhtul tütarlaps, kes vaatas pimedusse. Tema poole pöördus kooli külastav reporter:

„Kas teil siis muud teha ei ole, kui trepil seista ja pimedusse vahtida?"

Kas õpilane tõesti peab ainult rahmeldama ja rassima? Kas ei ole hetki, kus tal on tarve tunda end vabana, vaadata pimedusse ja mõelda?

*

Oli korraldatud juba kirjandusõhtuid, viktoriine ja mitu puhkeõhtut. Naistepäeval saatsid kõik õpilased kirjandusringi organiseerimisel oma emadele või võõrasemadele, vanaemadele ja kasvatajaile õnnitlusi. Ei unustatud ka perekonnast lahus elavaid emasid. Naisklassijuhatajaile ja naisõpetajaile, samuti naisteenistujaile anti koolis lilli. Toimus aktus. See oli tunnetekküllane ja meeltülendav päev, mis tugevdas perekondlikke sidemeid ja lähendas lapsi koolile.

Valmistati ette suurt kevadpidu, mis pidi toimuma esimesel mail. Ettevalmistusega olid seotud paljud ringid. Peo korraldamiseks moodustati õpilastest ja õpetajaist komisjon.

Koolil oli komplekt viiuleid. Neil mängisid õpilased, kes varem olid viiulimängu õppinud. Orkestrit veel ei olnud. Et muusikaringi juhataja oli tegevuses laulude õpetamisega, ei saadud viiulimängijaile küllaldast tähelepanu pöörata. Appi tuli noor orkestrijuht Vambola Luik, kes moodustas orkestri ja õpetas peoks mõned palad orkestrile ja solistidele. Klaveril saatis õpilane Margit.

Saabus esimene mai, kauaoodatud pidupäev. Hommikul toimus rongkäik, kus Olevimäe kool, lilled rinnas ja käes ning kooli embleem ees, sammus esmakordselt koos teiste koolidega rivis. Õhtul toimus koolis kevadpidu.

Juba varakult sumises kool pidulikult riietatud õpilastest. Vesteldi vaikselt, käituti pidupäevakohaselt. Saalis tõttasid lavale ja tagasi tegelased, viies lõpule viimaseid ettevalmistusi, ärevil neile suunatud pilkudest ning peatselt algavast esinemisest.

Lõpuks avanes eesriie. Laval oli kõnekoor, selle ees Katrin. Teadustajaks oli Pant. Pidu algas Anna Haava luuletusega „Meie", mille esitasid Katrin ja kõnekoor.

„Meie ei taha olla, ei ole
Vaikiv, ununev lehekülg
Aegade-raamatus:
M e i e o t s a e t t e o n k i r j u t a t u d
E l u s õ n a!
Meie silmades säravad sädemed,
Meie põues lainetab julgus ja jõud,
Hoovab elu!"

Ja koos kõnekooriga kostsid sõnad:

„Me ulatame käed pilvede poole!
Meie sammume suure sihi poole:
M e i e t a h a m e e l a d a j a k i r j u t a d a
A e g a d e - r a a m a t u s s e . . ."

„Ka meie!" mõtles igaüks. Hardumuse katkestas tormiline plaksutamine, nõuti kordamist, kuid luuletust ei korratud, – ei võinud korrata.

Järgnes muusikalisi ettekandeid vaheldumisi deklamatsioonidega ja kõnekoori esinemisega: Merikese soololaulud, Sirje ja Inge duett, ettekanded tütarlaste ja poiste ansamblilt, Terje ja

Krista viiulisoolod, Margiti klaverisoolo, orkestripalad. Suurt mõju avaldas muusikalise pildina esitatud „Mustlased", mida lauldi mustlasriietuses, imiteeritud laagritule juures. Sooloosad esitasid Merike ja Inge, esitantsijaks oli Anne-Marie. Palju kiitust jagati Aedale tema omaloominguliste luuletuste esitamise järel.

Üllatuseks oli orkestrijuht Luige esinemine viiulil. Klaveril saatis Margit. Mängule järgnes tormiline ovatsioon, mis ei tahtnud ega tahtnud lõppeda.

Ettekanded lõppesid rahvatantsu, tütarlaste võimlemise ja poiste püramiididega. Esinejaile ja korraldajaile annetati lilli.

Järgnes tants klaveri ja magnetofoni saatel. Ka mängiti ringmänge ja seltskondlikke mänge. Tantsumuusika eest hoolitsesid muusikaring ja tehnikaring, tantsude ja mängude eest kehakultuurikollektiiv. Määratud kellaajal katkes muusika ja lõppes pidu, õpilaste arvates vara, ent siiski heas korras ja ülevas meeleolus.

Järellood ei jäänud tulemata. Füüsika kabinetis, kus hoiti ka viiuleid ja noote, leiti nootide kapist tühi veinipudel ja šokolaadikarp ning neli pesemata veiniklaasi. Teises sahtlis olid puhtad toidunõud: kaks kohvitassi, kahed taldrikud, kaks paari nuge-kahvleid ja elektrikeedukann. Selgus, et orkestrijuht Luik ja solistid Margit, Terje ja Krista olid lahkunud peolt enne selle lõppu. Oli selge, et orkestrijuht oli neid füüsika kabinetis veini ja šokolaadiga kostitanud. Kahed toidunõud tähendasid midagi rohkemat: ühed olid orkestrijuhi enda jaoks, aga kes oli kaaslane? Üks tüdrukutest, kuid kes nimelt? Alustada küsitlust tüdrukutest ei olnud sobiv, orkestriharjutused aga olid lõppenud ja mees ise kooli ei ilmunud.

Peagi hakkasid niidid hargnema. Selgus, et orkestrijuht sõbrustab kellegi tüdrukuga, käib temaga koos jalutamas ja äärelinna restoranides tantsimas. Olevat lubanud tüdrukuga abielluda. Selleks tüdrukuks osutus Margit.

Direktor kutsus orkestrijuhi kooli.

„Teie kutsusite mind?" alustas ta direktoriga vestlust.

„Jaa! Kõigepealt tänan teid koolile osutatud suure abi eest. Teie ja lapsed esinesite suurepäraselt. Kuid on ka midagi, mis heidab kõigele sellele varju."

„Teie mõtlete lugu Margitiga?"

„Margitiga eriti ja ka teistega."

„Ma mõistan. Tol korral olin ma nii õnnelik, tahtsin jagada oma rõõmu solistidega."

„Ja Margit?"

„Jah! Seda on raske seletada. Proovid orkestri ja solistidega toimusid õhtuti. Kui õpilased olid lahkunud, harjutasin oma pala. Meil oli tarvis Margitiga kokku mängida, õpitavasse sisse elada. Värskendamiseks jõime vahepeal kohvi. Kord tõin kaasa pudeli konjakit. Jõin seda kohvi juurde ja pakkusin ka Margitile. Margit ei võtnud. Jõin siis üksinda ja rohkesti. Olin tööst ja konjakist väsinud ning Margit tuli mind käe alt toetades koju saatma. Tornide väljakul peatusime ja istusime puhkama. Istusime kaua, rääkisime kevadest, armastusest ja nii see algaski."

„Lubasite temaga abielluda?"

„Lubasin purjuspäi, kuid mul on perekond, ma ei saa."

„Olete talle seda öelnud?"

„Kardan öelda. Ta on väga armunud."

„On teil ka varem midagi säärast juhtunud?"

„Tõtt öelda on, kuid see on kujunenud lihtsalt seikluseks ja lõppenud iseenesest. Siin aga on asi muutunud tõsiseks."

„Asi on väga tõsine. On tegemist tüdruku eluõnnega. Olukord tuleb lahendada."

Lugu lahenes siiski kiiremini, kui võis arvata. Margit, kes nägi, et Luik hoidub tema seltsis rahvarohketesse kohtadesse minemast, hakkas mõistma, et Luik teda petab. Kuuldes, et ta on seigelnud ka varem ja mitmega, otsustas Margit vahekorda selgitada. Ta püüdis Luigega kohtuda, kuid Luik hoidus eemale. Ootamatult kohtas ta Luike Viru tänaval jalutamas kellegi naisega. Margitil kihvatas hinges. Suutmata end taltsutada, astus ta jalutajatele otse ette.

„Petis!" ütles ta Luigele ja andis talle kõrvakiilu. Siis kadus rahva hulka . . .

Siin oli süüdi ka kool, sest ta võttis Luige ringitööd abistama, ilma et oleks teda varem tundma õppinud. Samuti poleks tohtinud seitsmeteistkümneaastast Margitit ja ainult mõni aasta vanemat orkestrijuhti jätta omapead õhtuti kooli harjutama. Ka hiljem kasutas kool ringitöös võõrast abi, kuid siis juba suure ettevaatuse ning kontrolliga.

6. NII TEKIVAD TÄNAVASALGAD

Õpilane Kingu oli lõhkunud klaveriklahvi. Võõrasisa kutsuti kooli. Küsimust arutati direktori juures.

„Kuidas sa klahvi lõhkusid?" küsitles Kingut direktor.

„Lõin katki."

„Millega?"

„Jalaga."

„Lõid klaverit jalaga," hämmastus direktor. „Miks?"

Poiss ei vastanud.

„Vasta, kui sinult küsitakse!" ägestus võõrasisa ja lõi poega.

Poiss kahvatas ega rääkinud enam midagi.

„Kui lubate, ma võtan ta endaga kaasa. Toon esmaspäeval ise kooli," sõnas võõrasisa.

Oli laupäev ja tunnid juba lõppemas, keelata polnud põhjust.

Esmaspäeval võõrasisa ei ilmunud, ta tuli alles nädala keskel ja ilma poisita.

„Poeg jooksis kojuviimisel minema. Käisin teda otsimas tädide ja tuttavate pool, kuid tagajärjetult. Tulin koolilt abi paluma."

„Olite liiga äge. Poiss kardab koju tulla."

„Juhtus nii. Ägestun vahel rohkem kui vaja. Poisi peaks siiski leidma, ei tea, kuhu läheb või mis teeb!"

„Püüame teda otsida. Kui teil endal midagi selgub, teatage kohe kooli."

Samal päeval telefoneeris Raldo ema, et poeg on kadunud. Seejärel kadus Västrik, siis Palgi, siis veel kaksikud Praksid, hüüdnimedega Riks ja Raks.

Poiste kadumine tekitas koolis ärevust. Olevimäe kooli poisid olid tänavasalkadest eemale jäänud, kuid kas mitte seetõttu, et oli talv? Nüüd aga oli saabunud kevad, ahvatlesid lõbud ja seiklused. Kas ei looda uuesti sidemeid tänavasalkadega?

Mis oli siis juhtunud?

Kingu oli kindel, et kodus ootab teda nahatäis, ja ta otsis võimalust sellest pääsemiseks. Võõrasisa kõndis morni näoga, tema lepitamiseks polnud mingit väljavaadet. Kui ema oleks kodus! Kuid ema on tööl ja tuleb hilisõhtul. Võõrasisa pidi ka kusagile minema, seega ema ta ootama ei jää ja karistab teda üksinda. Seda kartis Kingu eriti. Mida ligemale ta kodule jõudis, seda rohkem takerdusid jalad. Juba paistis kodutrepp. Veel mõni samm ja . . . Ta pööras ümber ning pani jooksma. Mõne minuti pärast jäi ta käima ja vaatas tagasi. Keegi teda taga ei ajanud. Poiss lonkis edasi ja suundus kooli poole. Sealt tuli vastu õppetöölt vabanenud õpilasi.

„Hei, Kingu! Kuhu nüüd?" Teda hõikas Raldo, kes läks koos Palgiga koju.

Kingu seletas, et on jooksus ja pole kusagile minna.

„Tule meile!" tegi Palgi ettepaneku. „Meil on talli peal heinu, maga seal."

„Mina tulen kah!“ ütles Raldo. „Teeme vägeva seikluse!“

„Tule, meil on ruumi küllalt,“ nõustus Palgi.

„Aga varustus? Kingu, hiili koju ja võta kaasa toitu ning muud vajalikku, ka raha, kui on,“ õpetas Raldo. „Mina lähen samuti end varustama. Kohtume õhtul Palgi kodu juures jõe sillal.“

Nii lepitigi kokku ja poisid läksid lahku.

Õhtul oli Kingu varakult sillal. Peagi tuli ka Raldo. Varustamine oli õnnestunud, portfellid ja taskud kraami täis. Seljakotte polnud võimalik kasutada, – see oleks paistnud silma. Siit mindi koos Palgi juurde.

Palgi elas väikeses hoovipealses puumajas. Elumaja vastas asus hobusetall, selle otsas ait, teises otsas puukuur. Hoovis ootas neid Palgi.

„Noh, jõudsitegi kohale. Viin teid kohe lakka, varsti tuleb ema.“

Ta juhtis poisid puukuuri, kust redel viis lakka. Palgi ees, teised järel, ronisid poisid redelipulkade nagisedes läbi lahtise luugi lakka. Lakk oli heinu täis.

„Eespool on aasaheinad, tagapool ristikheinad,“ seletas Palgi. „Kõige taga on aasaheinu magamiseks. Viime veel juurde, siis on mõnusam magada.“

Poisid viisid eest heinu juurde, tegid asemed valmis ja viskusid pikali.

„Küll on mõnus!“ rõõmustas Kingu.

„Eriti pärast saunast pääsemist!“ naljatas Raldo. „Aga miks sa õige klaverile laksasid? See pole ju sinu moodi!“

Kingu vaikis.

„Kui sa vaikid, siis on tüdrukud mängus. Ja kes muu kui Margit. Sa olid ta mängust ju väga sisse võetud!“ sõnas nüüd Palgi.

„Jätke loba!“ pahandas Kingu.

„Ega see päris loba olegi, plaksutasid endal käed villi.“

„Mängib muidugi hästi, aga mis ta jookseb selle hilpharaka orkestrijuhi järel!“

„Ah-ah-haa!“ naersid poisid valjusti.

„Nüüd ütles välja!“ lisas Palgi. „Aga pärast selle frakis orkestrijuhi mängu oleks küll iga tüdruk ta järel jooksnud. Nägid, kuidas nad temast otse põlesid.“

„Mina seda tüdrukute liperdamist ei salli. Tüdrukut lüüa ei sobi, andsin siis käraka klaverile. Küllap saab aru, et see oli määratud temale. Ja oleksin ma teadnud, et orkestrijuht on selline naisteküti, oleksin ta välja vilistanud.“

„Aga asjal on veel teine külg," arutles Palgi, „tema ju ikkagi lõi orkestri, õpetas solistid välja ja tema enda mäng oli tõesti ilus! Vilistada siiski poleks võinud."

„Ega ma ei vaidle vastu, ta tegi palju ära ja mäng oli ka ilus, kuid pidagu tegudes piiri!"

Hoovist oli kuulda sissesõitva vankri kolinat. „Ptruu!" peatas keegi hobust.

„Hobune tuli!" ütles Palgi. Avas laes oleva luugi ja viskas sületäie ristikheinu alla. „Lähen talitama."

Mõne aja pärast tuli ta tagasi.

„Poisid, suitsetada siin ei või. Kui keegi tahab välja, mingu läbi kuuri, kuid nii, et keegi ei märkaks. Mina magan toas, et ema ei hakkaks kahtlustama. Head ööd, poisid, pean minema!"

„Head ööd!"

„Õige võte!" ütles asjatundlikult Raldo. „See on õige!"

„Mis suitsetamisse puutub, siis mina üldse enam ei suitseta," ütles Kingu.

„Mina ka mitte," ühines Raldo.

Mõnd aega nad vaikisid.

„Siin on tõesti hea varjupaik," alustas Kingu uuesti vestlust.

„Väga hea! Kuid kauaks siia jääda pole mõtet, siin ei ole võimalik tegutseda!" arvas Raldo.

„Millist tegutsemist sa mõtled?"

„Eks ikka seiklusi, mis siis muud. Kuid meid peaks olema rohkem. Tuleb uusi juurde tõmmata."

Kingule oli see kavatsus võõrastav ja ta oleks meelsasti koju läinud. Kuid nüüd oli see veel võimatum kui ennist. Kingul kippusid tulema muremõtted, Raldo aga unistas tulevastest seiklustest. Aeg veeres, jutud vaibusid ja viimaks jäid väsinud poisid magama.

Kingu magas rahutult, küljelt küljele viskudes ning sageli ärgates. Unes nägi ta, et põgeneb hirmuäratavate koerapeadega olendite eest . . . Ehmunult kargas ta istukile.

Esmalt ei saanud poiss aru, kus ta viibib. Käega ringi kobades ja heinu kombates meenus talle, et nad on Palgi lakas. Ta laskus selili ja vahtis pimedusse. Äkitselt märkas ta nurgas heinavirnal kaht põlevat silma ning kuulis häälitsusi: „Rõnks, rõnks, rõnks . . ." Ta äratas Raldo.

„Mis on?" küsis see kohkunult.

„Vaata nurka, üles!"

„Ah see? See on kass. Kõtt, kõtt!" hirmutas ta siis kassi minema. „Ma ehmusin, arvasin, et keegi tuleb." Ta uinus uuesti.

Rõnksud kostsid edasi ja vaheldusid puristamisega. See oli hobune, kes tallis heinu näris.

Kingul oli häbi oma kartuse ja ka unenäo pärast. Ta mõtiskles veel kaua. Midagi polnud võimalik muuta. Tuli alustatud teed edasi minna, kuni kodu rahuneb.

Ta puges sügavamalt heintesse. Maamiljöö, äärelinna vaikus ja õhus hõljuv kevadehõng rahustas ja uinutas ning peagi magas Kingu rahulikku ja sügavat und.

„Poisid, tõuske, päike juba kõrgel!" hõikas Palgi. „Tõin sooja kohvi."

Raldo ja Kingu võtsid toidu ja topsid välja ning einetamine algas.

„Nüüd lähme kalale," tegi Palgi ettepaneku. „Mul on õnged valmis pandud. Paja võtame ka kaasa."

„Ära unusta soola! Viimane kord tuli süüa magedalt," meenutas Raldo. „Ja mõni kartul ka!"

„Kõik on kaasas."

Kuuris jaotati kandamid. Palgi kontrollis, et õhk oleks puhas, ja reis algas. Retke juhiks oli Palgi kui õngemees ja varjupaiga organiseerija. Poisid suundusid kaugelt paistva metsa poole. Sealt pöördusid nad jõe äärde. Jõekäär oli lootust äratav: parajalt sügav hauakoht, ümbritsetud veetaimedest ja kõrkjapuhmaist.

„Kõige paremini võtavad vihmaussidega," seletas Palgi. „Võtke siit karbist ja pange kaas jälle peale, muidu poevad välja."

Kingu kohmerdas oskamatult, pannes ussi õnge otsa. Raldo tuli talle abiks.

Õnged visati vette ja jäädi ootama. Varsti hakkasid korgid hüplema.

„Näkivad, näkivad!" rõõmutsesid poisid.

Kingu kork hakkas tugevasti liikuma. Ta tõmbas õnge veest, selle otsas rabeles suur kala.

„Näkkas!" hüüdsid poisid. Kuid rõõm oli varajane. Kala vabanes õngest ja lendas kaarega vette tagasi.

„Ära läks, sunnik!" kahetses Kingu.

„Vara tõmbasid! Tuleb oodata, kuni viib korgi vee alla," juhatas Palgi.

„Ja ära tõmba nii järsku!" täiendas Raldo. „Tõmbad tal suu lõhki ja ongi läinud!"

Kingu pani õnge otsa uue ussi, sülitas sellele ja püük jätkus. Mõne aja pärast hakkas kork uuesti hüplema ja liikus siis kindlalt vee alla. Kingu tõmbas ja sai seekord kala kätte.

„Ahven!“ ütles ta heal meelel, vabastades kala õnge otsast. Hakkas näkkama ka teistel.

„Mul on särg!“ hüüdis Palgi kala välja tõmmates.

„Mis pagana loom see siis on?“ mõistatas õnge otsas rabelevat kala Raldo. „Latikas!“ ütles ta siis. „On siin ka igasuguseid kalu!“

Meeleolu oli ülev, aeg lendas ruttu. Õhtu eel koguti metsast kuivi oksi ja tehti jõekaldale tuli. Kaks haralist toorest leppa torgati maasse kummalegi poole tuld, kolmas pandi risti peale ning sellele pada sangapidi tule kohale rippu. Kuni vesi hakkas keema, puhastati kalu ja kooriti kartuleid. Pannud kalad ja kartulid korraga patta ning silma järgi ka soola, oodati kannatamatult supi valmimist. Ega läinudki pikka aega.

Suppi söödi lusikaga otse pajast.

„No küll on maitsev!“ kiitis Kingu.

„Verivärske kala, sellepärast. Kus sa kodus sellist saad!“ ütles Raldo.

„Küllap suits annab ka maitset juurde!“ arvas Palgi.

Tuli kustutatud ja katel ning söögiriistad pestud, suunduti koju. Teel lepiti kokku, et Palgi käib petteks mõne päeva veel koolis ja toob poisse juurde. Koju jõudnud, lipsasid Raldo ja Kingu märkamatult lakka. Palgi läks aga järelejäänud kaladega tuppa. Ema oli rohkest saagist üllatatud ega tulnud selle pealegi, et püüdjaid oli kolm. Nagu tavaliselt, talitas Palgi hobust ja valmistus kuidagimoodi ette järgmise päeva tundideks.

Mitmel päeval käisid Raldo ja Kingu kalal kahekesi. Nad uitasid metsas ja selle ümbruses ning avastasid metsa taga heinamaal küüni. Selle väravad olid suletud, kuid väravate kohal üleval seisis luuk kinni ainult pööraga. Küün oli heinu poolenisti täis. Suurepärane koht pelgupaigaks!

Ühel õhtul tõi Palgi kaasa Västriku. Kuid neljast poisist oli salgaks vähe. Tuli veel kedagi komplekteerida. Järgmisel päeval läksid Raldo, Kingu ja Västrik kalale, Palgi aga uuesti kooli. Ta sai kokkuleppele Riksi ja Raksiga, kes lubasid salgaga ühineda ning tulla järgmisel õhtul otse heinamaal asuvasse küüni. Västriku ema oli koolis olnud, rääkinud klassijuhataja ja direktoriga. Näis, et algab hulgaline otsimine.

Siis Palgi enam kooli ei läinud. See aga tähendas, et otsijad tulevad ka Palgi juurde. Oli viimane aeg küüni kolida. Kui ema kodunt lahkus, läks askelduseks lahti. Jagati kandamid. Kõigepealt läks välja Raldo, kümneminutilise vaheaja järel Kingu, siis Västrik ja lõpuks Palgi.

Kohtumine küünis oli nagu samm edasi millegi tähtsa, salapärase ja huvitava poole. Küüni tagakülge õõnestati heintesse auk, mis allpool vähehaaval avardus, kujundades hoiuruumi ning ohu puhuks varjupaiga. Arvestades siiski heinte kokkulangemise võimalust, tehti lamamiseks ja magamiseks mugavad asemed heinte peale. Teekonnast ja tööst väsinult viskuti pikali.

„Poisid, aga kui tooks paar õlut?" tegi Västrik ettepaneku.

„Täitsa õige!" olid kõik nõus.

Klapiti raha, et osta õlut, värsket leiba ja vorsti. Ostma läks Västrik kui mõtte algataja.

Kauplus oli kaugel ja oodata tuli kaua. Viimaks jõudis kaup kohale. Asuti einetama: leiba vorstiga ja õlut topsist peale.

Õhtu veedeti väljas. Pimenes. Heideti ümber tule. Kuivad oksad pragisesid ja särtsusid. Suits ja sädemed tungisid kõrgele, ülal helkivate tähtede poole. Ümberringi pimedus, teadmatus. Oli mugav ja põnev. Metsast kostis öölindude kisa. See tekitas õudust, tugevdades veelgi igatsetud põnevust.

Kuid kevadine maapind oli veel külm ja niiske. Kustutati tuli ja mindi küüni magama.

Päike oli juba kõrgel, kui poisid ärkasid. Mõnuldes lesiti edasi. Äkki kostis väljas samme ja koera haukumist. Siis oli kuulda, kuidas keegi ust mööda üles ronis. Poisid kargasid püsti ja libistasid end üksteise järel heintesse õõnestatud varjupaika. Kuuldus kerget sibamist heintes ja otse augu serval hakkas haukuma koer.

„Kus nad siis on? Pole kedagi!" rääkis keegi küünis.

„Vaata, mida see Reks seal haugub!" käskis teine.

Poisid tundsid rääkijad häälest ära. Need olid Riks ja Raks.

„Need oleme meie! Hoidke koer kinni!" hüüdsid poisid alt.

Riks võttis koeral kaelast kinni ja poisid ronisid üles.

„Asjata võtsite koera kaasa, ta võib meid haukumisega ära anda!" manitses Raldo.

„Tuli järele, polnud midagi teha!" vabandas Raks.

Olukorraga tuli leppida.

„Nüüd oleme kõik koos," ütles Palgi. „Minu ülesanded on sellega täidetud. Salk on olemas, tuleb valida juht."

See oli raske küsimus, sest salgajuhiks pidi olema kõige vapram ja kogenum. Valik langes Raldole, kes oli varem juba salgas olnud ning kel oli seetõttu kogemusi. Abiks valiti Palgi, arvestades tema suuri teeneid salga moodustamisel.

Seejärel mindi jõe äärde õngitsema. Kõik kuus poissi olid ametis. Kala näkkas hästi ja varsti oli supp keemas. Korraga

hakkas Reks urisema, jooksis siis mõned sammud edasi ja vaatas teraselt metsa poole. Sealt lähenesid kaks suuremat ja kolm väikest poissi. Neid jälgiti uudishimu ja ärevusega.

„Kes sealt tulevad?" küsis Kingu.

„Esimene on salgajuht, hüüdnimega Kõõrkael, teine tema abi, hüüdnimega Lonkur. Kanged poisid, olin kunagi nende salga liige," seletas Raldo. „Kolm nooremat on alles õpipoisid."

„Tervist!" ütles Kõõrkael, jõudnud jõe äärde. „No kuidas läheb?"

„Pole viga, läheb kah!" vastas Raldo.

„Ah siin sa siis oledki, Raldo! Oled neile juhiks või?"

„Sedamoodi küll!"

„Väga kena, et oled edasi jõudnud, tuleb sind õnnitleda! Aga mõni asi mulle ei meeldi. Sa lahkusid meie salgast loata, selle eest on ette nähtud ränk karistus. Teiseks, sa oled siin meie piirkonnas, seda ei saa me lubada. Et sa aga salgas tubli poiss olid, võimaldan ma sulle valiku: kas tuled kogu oma salgaga meie salka üle ja ma pakun sulle salgajuhi teise abi koha, või kui mitte, tuleb salkade vahel võitlus elu ja surma peale."

„Väga meelitav pakkumine," vastas Raldo, „aga meie salk on alles asutamisel ja poistel vandetõotus andmata. Seetõttu pole mul võimalik teiste kohta otsust anda. Kui ma sinu salka aga üksi tuleksin, laguneks meie salk koost ja plaanid läheksid nurja. Sellepärast ei saa ma su pakkumist vastu võtta. Mis puutub võitlusse, siis olen ma valmis oma õigusi kaitsma, olgu praegu või ükskõik mis ajal."

„Nagu näha, oled sa tõesti vahepeal midagi õppinud, vähemalt sõnades. Kuidas asi tegudes on, selle proovime kohe järele. Me võitleme teiega ausalt. Meid on viis, teid kuus, meil on suurem vilumus, teil suurem arv. Seega peaks võitlus olema tasavägine. Kui võtate võitluse vastu, astuge lagedale."

„Mina lähen, kes julgeb, tulgu kaasa," ütles Raldo ja astus lagedale. Teised poisid, vaimustatud Raldo julgusest, järgnesid talle.

Loeti kolmeni ja võitlus algas. Ägedas heitluses kaldus võit varsti Raldo poiste poole. Kõõrkael, nähes, et kaotus on paratamatu, libistas käe märkamatult selja taha ja tõmbas tupest pussi. Riks haaras tal käest kinni, kuid ei jõudnud pussi käest välja väänata. „Reks, appi, nuga!" hüüdis ta koerale. Mõne hüppega oli koer kohal ja hammustas Kõõrkaela kätt. Kõõrkael karjatas ja laskis pussi kukkuda, koer haaras selle ham-

maste vahele ja viis tule äärde. Sellega said võidu Raldo poisid. Võidetud lasti vabaks.

Kõõrkael ja Lonkur punetasid väsimusest ja vihast.

„Seda võitu ma ei tunnista, sest võitlus polnud aus," ütles Kõõrkael vihaselt. „Võitlus pidi toimuma poiste vahel, teie aga võtsite appi ka koera. Selle eest te veel saate! Ka koer saab koera palga. Nägemiseni!"

„Nägemiseni!" sõnasid ka Raldo poisid.

„Aga nuga!" meenus Raldole.

„Ah jaa, andke tagasi!" ütles Kõõrkael.

Raldo tõi tule äärest pussi ja andis selle ära. Kõõrkaela salk lahkus.

Poisid istusid tule äärde tagasi. Varsti oli supp uuesti soe ja asuti sööma. Ka Reks sai oma teenitud portsjoni.

Kui suur nälg kustutatud, asuti olukorda selgitama.

„Ma kardan, et ta tapab koera, ta oli nii vihane," arvas Palgi. „Minu arvates tuleks koer ära viia ja veel täna."

Olukord arutati igakülgselt läbi ja otsustati, et Riks ja Raks viivad koera õhtul koju, hoidudes kodustega kokku puutumast. Ööbimisvõimalus pidi poistel kuuldavasti olema. Et on oodata uut kokkupõrget Kõõrkaela salgaga, tuleb salga koosseisu suurendada. Homme varahommikul läheb Västrik otseteed kooli ja püüab salka juurde tõmmata endised tänavasalkade liikmed Partsi, Kolgi, Männiku ja Lutsu. Kõik salgaliikmed selgitavad välja aja, mil kedagi kodus ei ole, varustavad end kodus toidu ja rahaga ning võtavad kaasa kõik vajaliku, kindlasti aga olemasolevad nukid, noa ja, kel on, ka muud relvad. Kogunemine on linnas Raldo korteris kell 18. Siseneda üksikult, helistamata, uks on lahti. Raldo ema vabaneb töölt kell 22, salk väljub kaks tundi varem, seega kell 20. Kui kellelgi tuleb ette mingeid takistusi, tulgu kolmanda päeva õhtul Palgi lakka, sinna tullakse neile järele.

See oli salga üldkoosoleku otsus.

Nüüd koostati tegevusplaan ja tutvuti ümbrusega laiemalt. Õhtul läksid Riks ja Raks Reksi ära viima, teised küüni, kus vesteldi ja lõbutseti kuni videvikuni.

„Poisid, kas kuulete?" hüüdis Palgi.

Metsa poolt kostis naeru ja kisa. Läbi seinapragude oli näha suurt poistesalka tulemas. Neid oli seal vähemalt kümmekond poissi, kõige ees Kõõrkael ja Lonkur. Kõõrkaelal oli käsi valges mähises, Lonkur liipas märgatavalt vasakut jalga. Oli selge, et nad tulevad Raldo salgale kätte maksma.

„Ruttu varjupaika!" korraldas Raldo.

Poisid laskusid alla ja toppisid sissekäigu heintega kinni. Siis oli kääni uksel kuulda ronimist.

„Siin pole kedagi!“ kostis hääl.

„Lasksid jalga.“

„Aga nad on siin olnud. Magamisasemed on selgesti näha.“

„Õngeridvad õngedega. Pada ka. Tähendab, et nad tulevad tagasi.“

„Poisid, vaikust!“ Häälest oli kuulda, et kõneleb Kõõrkael. „Kindlasti tulevad nad siia magama. Puhkame seni. Üks jääb valvesse. Valvejärjekord on paremalt vasakule, vahetus iga poole tunni järel. Nüüd aga pikali ja vaikselt!“

Oli kuulda heinasahinat ja siis jäi üleval kõik vaikseks. Vaikne oli ka heintealuses varjupaigas. Aga siin oli kitsas ja raske puhkama heita. Tuli lamada kössakil, pooleldi istudes. Vaatamata ebamugavale asendile, võttis väsimus peagi võimust ja poisid uinusid.

Esimese valgusega poisid ärkasid. Västrikul tuli kooli minna, kuid üleval võis olla Kõõrkael oma salgaga ja mujalt väljapääsu ei olnud. Asuti olukorda uurima. Kingu toetus vastu heinavirna ja Västrik ronis Raldo ning Palgi toetusel Kingu õlgadele.

„Poisid, tulge! Küünis pole kedagi!“ hüüdis ta alla.

Poisid ronisid üles. Söödi, siis korrastati Västrikku ning saadeti ta kooli. Raldo, Palgi ja Kingu sirutasid end nüüd heintel vabalt välja ja jäid uuesti magama.

Mõne aja pärast ärgati ja algas linnaminek. Portfellid võeti kaasa, pada ja õnged jäeti kuni tagasitulekuni küüni.

Kingul oli hirm kodu ees juba kadunud ja ta oleks söandanud kojugi minna, kuid erutavad seiklused paelusid. Ta vaatas ringi. Alles nüüd märkas ta haljendavat loodust ja õisi, haistis taimede, mulla ja vee uimastavat lõhna ning kuulis lindude kütkestavat sädistamist puudel ja õhus; milline taevas ja päike! Ei, siia tuleb ta kindlasti tagasi!

Koolis selgitati vahepeal õpilaste kadumise üksikasju ja otsiti nende jälgi. Selgus, et iga poiss oli võtnud põgenemisel kaasa matkavarustust ja nädalapäevadeks toitu. Ühesugune varustamine laskis oletada, et juhendid on antud ühest keskusest ja et poisid on koos. Järk-järgulisest kadumisest võis aga järeldada, et poisse komplekteeritakse koolis ja suunatakse siit mingisse kogumispunkti, kust minnakse edasi, kui komplekteerimine on lõpetatud. Selgitati, kes võiks olla organiseerija, ning otsiti kogumispunkti, kuid tulemusteta. Palgi kadumise järel selgusid esimesed jäljed. Tema kodu lakas avastati

kolm magamiskohta, kodus puudusid õnged, oli kadunud vana pada. Seega oli kogumispunkt olnud siin. Nähtavasti suunduti edasi kuhugi veekogu lähedusse ja ööbiti mingis linnaäärses heinaküünis.

Täiesti ootamatult tuli kooli Västrik. Direktor tegi õpetajaile korralduse teda mitte küsida ega muul viisil häirida, küll aga tähele panna, kellega ta seltsib. Ühtlasi kutsus direktor telefoni teel kooli Västriku ema.

Üllatuseks oli ka kaksikvendade Prakside kooli ilmumine. Nad olid läinud õhtul kinosse, pugenud ekraani taha ja jäänud magama. Hommikul leiti nad sealt ja toodi kooli. Ka Prakside ema kutsuti kooli.

Västriku ema tuli kooli koos Kingu emaga. Direktor palus nad kabinetti ja läks ise Västriku järele. Västrik istus klassis oma kohal. Lauasahtlist paistis kokkupandud mantel.

„Västrik, mul on vaja sinuga rääkida. Tule üles kabinetti," teatas direktor.

Västrik tõusis ja hakkas tulema.

„Võta mantel kaasa."

„Riidehoid on kinni," vabandas Västrik.

„Sul on mantel sahtlis."

„Ah jaa!" Västrik võttis mantli ja tuli.

Nähes direktori kabinetis oma ema ja Kingu ema, ehmus ta, kuid kogus end ja tervitas.

„Riputa mantel varna," andis direktor korralduse.

Västrik tegi nagu kästud ja astus direktori laua juurde.

„Kas sa tulid täna kodunt kooli? "küsitles direktor.

„Ei!"

„Kust siis? Kaaslaste juurest?"

„Jaa!"

„Jutusta nüüd järjekorras, kuidas sa põgenesid ja kus olid."

Västrik vaikis.

„Ma aitan meelde tuletada. Kuhu sa läksid, kui koolist lahkusid?"

„Läksin koju. Võtsin sealt kaasa toitu ja muud vajalikku."

„Ja kuhu läksid seejärel?"

Poiss vaikis.

„Läksid Palgi juurde. Kes seal veel olid?"

Poiss ei vastanud.

„Ma aitan. Seal olid Raldo ja Kingu ning muidugi ka Palgi ise. Kus te seal olite?"

„Olime lakas."

„Lakas oli kolm aset. Kes neil magasid?"

„Raldo, Kingu ja mina. Palgi magas toas."

„Ja kuhu te seejärel läksite?"

„Läksime linnast välja jõe äärde, magasime heinaküünis."

Uksele koputati. Tuli kaksikvendade Prakside ema.

„Ma kuulsin, et minu poisid on käes!" rõõmustas ema.

„Pojad on koolis! Ma tulen kaasa ja annan nad teile üle. Homme saatke nad kooli."

Mõne minuti pärast tuli direktor tagasi.

„Jätkame vestlust," pöördus ta Västriku poole. „Sa tulid salgale koolist uusi kaaslasi juurde tõmbama. Me jälgisime, kellega sa nõu pidasid. Need olid endised tänavasalkade liikmed, – võiksime nimetada nende nimed. Olid nad nõus tulema?"

„Ei! Nad ütlesid, et klass tuleb lõpetada, pole aega mängida."

„Õigesti öeldud. Kuhu te kavatsesite koguneda?"

Västrik, kel senisest vestlusest jäi mulje, et kõik on nagunii teada, lakkas tõrkumast.

„Raldo juures."

„Ja millal?"

„Kell 18."

„Nüüd teete seiklusele lõpu, olete juba küllalt mänginud. Sina lähed koos emaga koju ja homme tuled kooli. Kaaslastega kohtumisele enam ei lähe, saad nendega kokku koolis."

„Ma viin su lõunastama ja siis isa juurde," ütles ema. „Jääd teda abistama kuni töö lõpuni. Siis tulete koos koju ja valmistad õppeülesanded. Saad sa õhtul õppimisega veel hakkama?"

„Küllap saan."

„Kuidas siis minu pojaga jääb?" küsis Kingu ema, kui Västrik koos emaga oli lahkunud.

„Poja peaksime kätte saama kogunemiselt. Kui vajate, tulen kaasa."

„Peaksin ise hakkama saama. Mul on tuttav militsionäär, palun tema eraviisiliselt kaasa."

„Hästi! Homme saatke poeg kooli."

Õhtul olid Kingu ema ja tema tuttav poiste kogunemist jälgimas Raldo hoovist. Kell 18 olid Raldo, Palgi ja Kingu kohal. Oli teada, et rohkem enam kedagi ei tule, kuid poistele järele minna ei võinud, siis oleksid need saanud tagaukse kaudu põgenema. Oodati kannatlikult poiste väljumist. Viimaks nad tulid. Niipea kui poisid väljusid, astus vormiriietuses militsionäär neile vastu ning viis nad tuppa tagasi.

Käsutanud poisid rivisse, selgitas militsionäär neile, millega sellised seiklused võivad lõppeda.

Näis, et salk on likvideeritud. Kingu ema sai poja tagasi, Palgi pidi minema koju ning Raldo jäi oma ema ootama. Nii lihtsalt asi siiski ei lõppenud. Kohe, kui militsionäär, Kingu ema ja Kingu olid lahkunud, ruttas Raldo Palgile järele. Ta sai Palgi teel kätte. Olukord oli katastroofiline: salgast olid järele jäänud ainult nemad kahekesi, salgajuht ja abi. Kuid veel oli lootust, sest kolmandal päeval pidi olema kogunemine Palgi lakka. Salk tuleb iga hinna eest päästa. Otsustati, et Raldo jääb juba nüüd lakka. Koju minna ei või ta mingil juhul, sest ema võib ta väljapääsemist takistada. Palgi seevastu peab minema tuppa, sest muidu käiks lakast hobusele heinu andmas ema ja ta võiks avastada Raldo pelgupaiga. Homme otsivad nad uue laagrikoha ja viivad asjad endisest laagrist üle, nii on kindlam. Seejärel läheb Raldo kooli, et kõiki kindlasti kohale tuua, Palgi jääb aga koju, teeseldes haigust. Raldo on küllalt osav ja kõik peaks õnnestuma. Kui temaga siiski midagi juhtub, võtab salgaliikmed vastu Palgi ja viib nad veel samal päeval uude laagrisse, sest suurema salgaga lakas peatuda oleks ohtlik. Raldo tuleb siis hiljem järele. Nii oli kokkulepe ja nii ka tehti.

Järgmisel päeval olid Västrik, Kingu ja kaksikvennad Praksid koolis. Raldo ja Palgi puudusid. Päev hiljem tuli Raldo.

Kokkuleppe kohaselt helistas direktor Raldo emale:

„Poeg on koolis."

„Koolis? Aga kodus teda pole olnud. Kardan, et tal on jälle midagi teoksil!" vastas Raldo ema.

„Ärge muretsege, ma toon ta pärast õppetööd ise koju."

Kui tunnid olid lõppenud, teatas direktor Raldole, et ta tuleb temaga kaasa.

„Kus sa elad?" küsis direktor.

„Nõmme tänavas, maja number 48," vastas poiss.

Sõideti algul rongiga Lilleküla jaama ja sealt mindi jalgsi Nõmme tänavasse. Et poiss oli teejuhiks, siis direktor majanumbreid ei jälginud. Juhuslikult peatus ta pilk majanumbreil, – nad olid majast number 48 ammu möödunud. Oli selge, et poiss teda koju viia ei taha ning juhib ta meelega kodust kaugemale. Direktor ei öelnud midagi ja hakkas poissi jälgima. Poiss läks kuni tänava lõpuni ja käänas siis vasakule. Veel mõnikümmend sammu ja käik aeglustus, poiss mõtles, mis teha. Siis sammus ta uuesti kindlalt edasi.

„Kuhu nüüd?" küsis direktor.

„Tondi jaama," vastas Raldo kindlalt.

„Aga me pidime ju teile minema!"

„Me oleme sellest juba möödas."

„Pole viga, pöörame ümber."

Jõuti maja number 48 juurde.

„Aga ema ei ole kodus."

„Eks korterit näeme ikka."

„Mul ei ole võtit," ütles poiss väikese viivituse järel.

Direktor katsus aiaväravat, see oli lukus. Ta vaatas ringi, kuidas sisse saada. Lähenes keegi naine.

„Ma ei ela siin, ma elan vaat selles majas," ütles nüüd Raldo rutakalt ja näitas mõni maja tagasi.

Mindi osutatud maja juurde. Direktor helistas. Ukse avas vanem naisterahvas.

„Palun, kas siin elab kodanik Raldo?" küsis direktor.

„Raldo? Ei, Raldot siin küll ei ela!"

Direktor tänas ja nad lahkusid.

„Kus sa siis elad?" küsis direktor tänaval.

Poiss ei vastanud.

„Läheme siis edasi!"

Raldo ei liikunud paigast . . .

„Direktor, ma petsin teid," ütles ta viimaks. „Ma ei ela siin, ma elan hoopis teisel pool raudteed."

Sammuti tuldud teed tagasi, Lilleküla jaama juurest üle raudtee veel pisut mäad ja jõutigi Raldo kodusse.

Raldo elas väikeses, kuid puhtas toas. Tal oli õppimiseks omaette laud ja kõik õpilasele vajalik. Ema ei olnud kodus, kuid direktor ootas ta ära.

Poissi nähes oli ema ühtaegu rõõmus ja vihane.

„On selle poisiga küll häda! Ei tea, mis peale hakata, vägisi läheb raisku," ahastas ema.

Arutati poisi õppimist ja käitumist ning veendi teda jätma sellised mängud ja seiklemine. Poiss lubas end parandada.

Kooli tulemata jäi veel Palgi. Ka tema juurde läks direktor.

Palgi elas vanas puumajas. Majapidamishoone ees oli vanker hobuseriistadega. Õues kohtas direktor kaht naist. Need olid Palgi ema ja vanaema.

„Koolist?" küsis ema.

„Jah, koolist. Ma tulin poja pärast."

„Emake, otsi Endel üles," ütles Palgi ema, pöördudes vanaema poole. Direktori palus tuppa.

„Kuidas siis Endliga on?" küsis ema toas juttu alustades.

„Kui ta end kokku võtab, lõpetab klassi, koolist puudumise korral jääb klassikursust kordama."

„Küll on kole!" ohkas ema.

Avanes uks ja pikk poisivibalik pistis pea ukse vahelt sisse.

„Kus „loru" on?" küsis ta lõõtsutades. Nähes, et toas on võõras, jooksis jälle minema.

„Niisugustega jookseb ta ringi, kuidagi takistada ei saa. Oleme emaga mõlemad tööl, poisi järele valvet ei ole. Vahel ei näe teda päevade viisi. Sõna enam ei kuula, vägisi läheb käest hukka!"

„Kas olete selgitanud, kus ta käib ja mida teeb?"

„Ei saa öelda, et ta just paha peal käib. Enamasti kalal. Vahel tuleb koju, hulk kalu kotis. Kuid püügikirg on nii suur, et poiss ei pea enam piiri, unustab kõik muu. Töö peale on agar. Kui mees veel elas, oli neil kahekesi tegemist küll. Eks ta nüüdki talitab hobust, puhastab ja kammib. Hobust armastab ta üle kõige. Aga õppimine, see ei lähe, ei taha kohe raamatut kätte võtta! . . . Milles Endel eriti nõrk on?" küsis siis ema ja tõi välja poisi raamatud.

Vaadati koos ja selgitati, mida pidada eriti tähtsaks.

Vanaema tuli tagasi poissi leidmata. Peeti veel nõu ja lepiti kokku, et ema toob poja ise kooli.

Järgmisel päeval tõigi ema poja kooli, siis mõned korrad veel ja seejärel hakkas poiss ise koolis käima.

Salga tekkimise oht oli möödas ning uusi katseid enam ei esinenud. Kuid meenutagem: algas ju kõik klaveri klahvist ja isa löögist.

7. UUSI PROBLEEME. ÕPPEAASTA LÕPP

Olevimäe kool polnud enam õpilastele pealesunnitud, võõras kool, kuhu nad olid suunatud vastu tahtmist, vaid juba „meie oma kool", kus käidi meelsasti. Siin ei olnud seda toredust, mis endistes koolides, kuid kõik oli siin kodune, omane. See oli kool, kuhu neid heal meelel oodati ja kus õpilaste ja õpetajate ning kooli ja kodu vahel valitses lähedane ning usalduslik vahekord.

Tunnid toimusid juba rahulikult, õpilasringide tööst võeti rohkearvuliselt osa, pioneeritöö elavnes. Õpilased olid korralikult riietatud, kuigi mitte kõik veel ühtlases vormiriietuses, käitumine oli üldiselt viisakas. Koolis käis palju külastajaid, teiste hulgas õpetajaid ja ajakirjanikke Lätist ja Leedust. Lapsed kohtlesid külalisi korrektselt ning jätsid endast hea mulje. Kuid viisakus oli paljudel rajatud alles teadlikule enesevalit-

semisele, mitte harjumuseks saanud, ning mõnedel võis iga hetk välja paiskuda sisseharjunud pidurdamatus ja kontrollimatus. Samuti võis juhtuda arusaamatusi üksikutes kodudes.

Õppeaasta viimastel nädalatel valitses koolis vaikne ja rahulik meeleolu. Aga ikkagi võis midagi juhtuda. Ja juhtuski.

Õppetöö oli lõppenud, koolimaja tühi. Direktor valmistus juba lahkuma, kui kabinetti astus üks klassijuhatajaist.

„S i l v i on kodunt välja aetud," teatas ta direktorile. „Mis temaga teha?"

„Kodunt välja aetud? Silvi?"

„Ma käisin ema, siis vanaema juures, kumbki teda enda juurde ei võta."

„Kus ta on?"

„Istub klassis. Kuhugi pole minna."

Silvi oli korralik tüdruk. Pärast Silvi isa surma abiellus ema uuesti. Mõne aja pärast sündis emal veel tütar. Esialgu läks kõik hästi, hoiti ja armastati mõlemat last. Siis aga tekkisid perekonnas lahkhelid, eriti viimasel ajal. Nende sagedaseks põhjuseks oli Silvi. Oma nooresse mehesse kiindunud ema ajas kodurahu säilitamiseks tütre korduvalt kodunt välja. Silvi elas siis vahel vanaema, vahel võõraste juures. Kohtu korraldusel oli ema sunnitud Silvi enda juurde tagasi võtma. Nüüd ajas ta tema siis uuesti välja.

Direktor võttis tüdruku kaasa ja läks olukorda lahendama. Kõigepealt suundusid nad vanaema juurde. Vanaema keeldus Silvit enda juurde võtmast:

„Tal on vanemad, viige nende juurde!"

„Aga teie olete vanaema!"

„Ma ei või. Praegu ma näpistan oma pensionist talle mõne riidehilbu. Kui ta aga minu juurde jääb, kulub kõik söögiks, ma ei saa talle siis enam midagi anda."

Siit mindi ema koju.

Võõrasisa näis üsna noorena. Ema, juba vananev, kuid hästi säilinud naine, korrastas lakitud küüsi ega katkestanud seda tegevust ka direktoriga vestlemise ajal. Väike õde istus laua ääres ja sõi. Silvi jäi seisma ukse kõrvale.

Korter oli avar, nägusa mööbliga.

Direktor selgitas oma tuleku eesmärki.

„Ma ei saa Silvit koju võtta. Me läheme teatrisse ja omapead ma teda koju ei jäta!" ütles ema.

„Ta on ju teie laps! Kuhu ta peab siis minema?"

„Mingu, kus ta varemgi on olnud. Küll ta endale koha leiab!"

Direktor seletas, et saata kuueteistkümneaastane tütar tänavale on kuritegu, et ema peab oma last armastama ja tema eest hoolitsema.

Lõpuks andis ema järele. Silvi läks koolimajja raamatute järele ning väike õde pidi ta sisse laskma.

Järgmisel päeval selgus, et Silvit siiski koju sisse ei lastud ja seetõttu tuli tal ööbida kooliõe juures.

Nüüd tuli ema kooli. Ta seletas, et armastab oma last väga, kuid ei saa teda enda juurde võtta, ja palus, et kool otsiks lapsele elamisvõimaluse või paigutaks ta lastekodusse. Vajaduse korral lubas ta kanda tütre ülalpidamiskulud. Oli see sellepärast, et mees võõrastütart ei sallinud, või hoopis armukadetses ema oma noore mehe pärast tütart, kuid kooli soovitus ja veenmine siin ei aidanud.

Koolil õnnestus paigutada Silvi lastekodusse. Lõpuaktusel tuli ema tütart õnnitlema ja kui Silvi astus tehnikumi edasi õppima, võttis ema ta enda juurde tagasi. Võimalik, et kodus oli olukord muutunud.

Juhtus teistsuguseidki lugusid.

Juta elas koos vanematega individuaalelamus, mida ümbritses kaunis puuvilja- ja iluaed. Tal oli oma tuba, mida ta sisustas ja korrastas oma maitse kohaselt, oma raamatukogu. Vanematel oli auto. Väljasõitudele võeti Juta sageli kaasa. Ta armastas oma vanemaid ja vanemad teda.

Õppimisega oli Jutal kunagi olnud raskusi. Ka praegu polnud õppimine kerge, kuid pingutuse peale sai ta õppetööga hakkama. Juta käitus hästi, oli elav, seltsiv, alati heatujuline.

Ühel laupäeval sõitsid vanemad Pärnumaale. Jäänud üksinda koju, hakkas Juta ruume kraamima.

Helises uksekell, Juta laskis võõra sisse. Tulijaks oli naabrinaine, kes küsis ema.

„Isa ja ema sõitsid Pärnumaale," ütles Juta.

„Sind kaasa ei võtnud?"

„Seekord ei."

„Ma arvan, nad sõitsid siis sinu ema juurde."

„Minu ema juurde? Isa ja ema sõitsid minu ema juurde? Mida see tähendab?"

„Kas sa siis ei tea, et sa oled siin kasulaps? Sinu pärisema elab Pärnu lähedal endises Kure talus. Ta nõudis sind tagasi. Seda nad siis õiendama läksid."

See sõnum oli Jutale põrutav. Saatnud võõra ära, jooksis ta oma tuppa. Mõtted keerlesid ohjeldamatult, süda peksles. Ta viskus diivanile ja hakkas nutma.

„Kasulaps, ainult kasulaps!“ Ta tundis, kuidas tema armastus kasuvanemate vastu kahaneb ja kustub, oma ema vastu aga süttib ning kasvab.

Vähehaaval kerkis mõte põgeneda kasuvanemate juurest, kes vastu ema tahtmist teda enda juures hoiavad, minna oma ema juurde.

Juta avas oma hoiukarbi. Raha sõiduks jätkus, jäi ülegi. Pikemalt kaalutlemata läks Juta omnibussile. Õhtuks oli ta kohal.

Ema elas vanas talumajas. Uksed olid kinni, aknad pimedad. Kloppimise peale avati välisuks.

„Helde taevas, Juta! Kust sina siia said?“

Juta polnud kunagi ema näinud, kuid vaistlikult tundis ta, et see on ema.

„Ema! Armas, kallis!“

Ema surus tütre enda vastu.

„Lähme sisse!“ ütles ta siis.

Nad läbisid mitu ruumi ja peatusid viimases. Toas olid laud, mõni tool, kapp ja kaks laia voodit. Seinapoolses voodis magasid kaks Jutast nooremat tüdrukut, esimeses voodis väike poiss.

„Võta mantel ära ja istu. Ma otsin sulle midagi süüa.“

Ema võttis ahjust panni praekartulite ja lihaga, andis juurde kannika leiba ja topsiga teed. Juta oli näljane. Ta sõi kuumi kartuleid otse pannilt, lõigates palakaupa liha juurde. Murdis siis tükikaupa leiba, kastis pannile kuuma rasva sisse ja sõi seda, rüübates teed peale. Küll maitses hea!

„Läheme kööki rääkima, muidu ärkavad lapsed üles,“ ütles ema, kui Juta oli söönud.

Nad läksid kööki.

„Kuidas sa siia sattusid? Kas oli pahandusi?“ küsis ema.

„Ei, ema. Ma sain teada, et minu vanemad on ainult kasuvanemad ja et sina nõudsid mind endale tagasi. Põgenesin siis sinu juurde.“

„Kallis laps, see on eksitus. Olen küll korduvalt käinud sinu teadmata sind vaatamas, kuid tagasi pole ma sind kunagi nõudnud.“

„Ema, sa ei taha siis mind?“

„Mitte seda, et ei taha. Kuid sinu heaolu on mulle tähtsam. Ma olin väga suures hädas ... See on keeruline küsimus, ma ei tea, kas saad sellest aru. On inimesi, kes lapsi ihkavad, kuid kel neid pole ja kes võtavad võõra lapse omaks, kasvatavad, hoiavad ja armastavad teda.“

„Kas mina olen selline laps?“

„Mul on valus sellest rääkida, kuid ma olin üksik, ma ei suutnud sind kasvatada."

„Aga nüüd olen ma küllalt suur, lähen tööle ja aitan sind."

„Sa oled alles laps, pead veel õppima. Ja kas see on tänu kasuvanematele sinu kasvatamise eest? Sul tuleb nende juurde tagasi minna."

Jutal oli tagasimineku mõttega raske leppida.

„Enne tahan ma näha ka oma isa," ütles ta siis.

„Sul ei ole isa. Sa oled vallaslaps."

„Ka vallaslapsel on isa. Kes ta on? Ma pean teda nägema!"

„Ta on abielus." Ema viivitas. „Elab rahvamajas, bussipeatuse ligidal. Kui lähed, küsi rahvamaja juhatajat . . . Aga nüüd läheme magama. Heida sina õdede kõrvale, mina magan poisi kõrval."

Juta oli väsinud, kuid uni ei tulnud. Ta mõtles isale. Isa on abielus, kuid ta on siiski tema isa. Miks jättis ta ema maha? Oleksid nad koos, elaks ta vanematega nagu praegu kasuvanematega, ja kõik oleks hästi. Aga õekesed ja vennake, kes on nende isa? Ema ei rääkinud sellest midagi ja ta ei söanda seda temalt ka küsida. Ema, tema hea ema! . . . Ka kasuvanemad olid head, nad armastasid teda ja tema neid ning ema oli õnnelik tema heaolu pärast. Nüüd on kõik läbi, kõik on õnnetud. Võib-olla oleks ta pidanud teadma seda kõike juba väiksest peale, siis poleks see nii järsult tulnud, või üldse mitte teadma . . . või olgu siis täiskasvanuna. Ta tundis, kuidas hing lõheneb. Kas öelda lastele, et ta on nende õde, või vaikida, kuni kõik on suured . . . Ta võttis magava õe ümbert kinni, rahunes vähehaaval ning uinus.

Hommikul tundis ta end erksana ja tasakaalukana. Õed ja vend algul võõrastasid teda, kuid Juta käekotist leitud küpsised ja kompvekid tegid neist talle kiiresti sõbrad.

Ema tõi lauale õhtused soojendatud praekartulid lihaga, leiba ja teed ning jaotas need igale taldrikule võrdselt, võttes endale kõige vähem. Toitu oli ilmselt napilt ning Juta tundis, et tema suu on siin liigne. Ta otsustas lahkuda.

Õed jäid venda hoidma, ema läks tööle. Juta kallistas õdesid ja venda ning väljus koos emaga. Nad sammusid teineteise kõrval. Oleks olnud palju rääkida, kuid nad sammusid vaikides, võideldes oma tunnetega. Enne rahvamaja läksid nende teed lahku.

„Kallis ema, ela hästi!" ütles Juta, emale käsi sirutades.

„Ole hea laps, tütreke!" Nad kallistasid teineteist ja lahkusid.

Rahvamaja õuel askeldas perekond: mees lõikas hekki, naine korjas kokku mahalõigatud oksi ja kaks poissi kandsid neid hunnikusse. Murul mängis väike tütarlaps palliga.

„Ma tahaksin rääkida rahvamaja juhatajaga," pöördus Juta mehe poole.

„Mina see olen," ütles mees, pannes käest hekikäärid. „Eks lähme sisse." Ta palus Jutat istuda.

Juta mõistis, et õuel oli tema isa pere. See rõhus teda. Ta tundis nende vastu kadedust ja vaenu. Mõtted olid segamini, oli raske jutuga alustada.

„Ma olen sinu tütar ja tahtsin sind näha, isa," alustas ta siis.

„Kas Juta? Juba nii suur ja kena!" Isa võttis Juta kätest kinni ja pigistas neid õrnalt.

See tuli Jutale ootamatult. Ta oli kartnud salgamist ja tõrjumist.

„Miks sa meid emaga maha jätsid?" küsis Juta kibedusega. Kurgus pigistas, nutt kippus peale, kuid ta valitses end.

„Tütreke, see on väga keerukas lugu. Ei oska kohe seletada. Algas nagu ikka: tutvusime sinu emaga, saime sõpradeks ja armusime. Me armastasime teineteist südamest ja valmistusime abielluma. Olin siis meremees. Meie laev suunati kaugesse põhja. Seal haigestusin raskesti, mind saadeti maale ja paigutati haiglasse. Oli vähe lootust minu tervenemiseks. Laev tuli tagasi ilma minuta. Pärast minu lahkumist sündisid sina, ja ema, jäänud üksinda, oli suurtes raskustes sinu kasvatamisega. Siis pöördus tema poole emale tuntud ja korralik perekond, kel ei olnud lapsi, paludes sind endale kasulapseks. Ema nägi, et seal saad parema kasvatuse, kui tema suudab sulle anda, ja nõustus sinu pärast. Nii sattusid sa praeguste kasuvanemate juurde. Sulle sellest ei räägitud, et sind mitme perekonna vahel mitte lõhestada. Pidi teatatama hiljem, kui oled juba täiskasvanu. Ema ootas mind, kuid et minust polnud mingeid teateid, arvas ta, et ma pole enam elus. Viimaks ta abiellus. Ma tervenesin siiski ja sõitsin koju. Et ema oli abielus, abiellusin mõne aja pärast ka mina. Ema abielu lõppes õnnetult, mees sõitis minema ja jättis ta maha. Nüüd kasvatab ema üksinda oma lapsi ja ootab ning loodab, et mees pöördub kunagi ta juurde tagasi."

Sisenesid isa naine ja lapsed. Isa kutsus nad enda juurde.

„Siin on Juta, kellest ma sulle rääkisin," ütles isa naisele.

Juta tõusis ja tervitas. Naine ulatas Jutale käe. See naine oli siis tema võõrasema. Jutal oli imelik, kuid mitte hea tunne, – seda ema pärast. Talle tutvustati ka lapsi. Need olid

tema õde ja vennad isa poolt, kuid sellest ei räägitud lastele midagi ja nii oligi õigem.

Isa tuli Jutat saatma. Ta pani Juta bussile, mis sõitis otse Tallinna, ostes tütrele ka pileti. Selleks poleks Jutal raha jätkunudki. Nad lahkusid südamlikult.

See oli kiirbuss, mugav ja pehme. Juta istus akna juures ja vaatas huviga ümbrust. Talle meenusid autosõidud kasuvanematega. Ka siis vaatas ta loodust ja maju. Kuid nüüd tungis mõte ka elamute sisse, inimesteni, nende keerukate vahekordadeni.

Juta püüdis selgusele jõuda oma praeguse seisukorra üle. Nüüd teadis ta palju, kuid kõik oli segane, kaootiline. Ta oli kasuvanemate juurest põgenenud ja sõidab nüüd nende juurde tagasi, kuid kas on ta neile veel endine Juta? Kuidas nimetada kasuvanemaid: ema, isa? Kuid see pole enam see, mis enne. Ütled ema, isa, aga mõtled ka oma pärisemale, pärisisale, nende hädadele ja muredele. Ja mida ütlevad kasuvanemad? Kas nad andestavad talle ta põgenemise? Kuigi ehk andestavad, meelde jääb see ikka. – Mida rohkem ta mõtles, seda raskemaks muutus süda.

Kasuvanemad olid koju jõudnult leidnud, et Juta on kadunud. Nähes, et hoiukarp on tühi, ning kuulnud naabrinaiselt ta vestlusest Jutaga, oli selge, et Juta on sõitnud ema juurde. Nad sõitsid talle järele, kuid Juta oli juba ema juurest lahkunud. Koju Juta ei tulnud. Kodu ja kooli esialgsed otsimised ei andnud mingeid tulemusi. Alles nädalaid kestnud otsimise järel leidsid kasuvanemad Juta Tallinna lähedalt rohimas ühe vanakese aeda, kelle juurde ta oli elama asunud.

Juta sai uuesti koju, aeg tasandas vahekorrad, kuid endist lapselikku armastust jäid tumestama muremõtted.

Keerukas lugu juhtus L e a g a. Ema tuli kooli ja teatas, et Lea on kadunud.

„Te olete ise nii noor, kuidas on võimalik, et teil on nii suur tütar?"

„Ta on mul kasutütar."

„Teab ta seda?"

„Teab. Ta oli juba koolialine, kui ma ta lapsendasin."

„Kuidas on teie vahekord tütrega?"

„Väga hea. Meil pole kunagi olnud arusaamatusi."

„Kellega ta kõige enam sõbrustas?"

„Eriti suurt sõprust ei ole ma märganud kellegagi. Mõnikord olen näinud teda Ehaga, tema endise kooliõega, kes elab Kosel."

„Kas ta käis õhtuti väljas ja kus?"

„Kinos, teatris ja üldse korralikes kohtades. Mõnel korral ka suveaias tantsimas."

„Millal ta kadus?"

„Eile õhtul läks kinosse „Rahu" ja tagasi enam ei tulnud."

Kinos „Rahu" oli sel õhtul ka teisi õpilasi. Nende seletuse kohaselt oli Lea olnud koos Ehaga ja kõnelnud kahe madrusega.

Direktor sõitis Kosele. Ka Eha oli jäänud kinost tagasi tulemata. Lepiti Eha emaga kokku, et kui Eha koju jõuab, siis helistab ema kohe direktorile. Seda ei tulnud kaua oodata.

Saanud teate Eha kojujõudmisest, sõitis direktor Kosele.

„Olime Leaga kinos," jutustas Eha. „Meiega tulid rääkima kaks madrust, üks oli pikk, vurrudega, teine lühem, vurrudeta. Pikemaga oli Lea tutvunud suveaias. Madrused olid demobiliseeritud ja sõitsid Moskvasse. Nad kutsusid meid saatma ning lubasid vastutuleva rongiga tagasi saata. Ütlesid, et sõidupiletid on meie jaoks olemas. Läksimegi siis neid saatma.

Rongis selgus, et piletid olid meie jaoks kuni Moskvani. Kutsusid meid sõitma Moskvani. Vaidlesime algul vastu, kuid lõpuks nõustusime. Moskvas kutsusid nad meid linna. Mina ei läinud ja sõitsin järgmise rongiga tagasi. Madrus tõi pileti. Lea istus vurrudega madrusega taksosse ja nad sõitsid linna. See on kõik, mis ma tean."

Direktor teatas olukorrast Lea emale. Tänu madruse vurrudele ja elukohale Moskvas olid sõjaväevõimud suutelised andma tema koduse aadressi. Ema sõitis lennukil Moskvasse ja sai tütre kätte.

Kuid olukord oli veelgi keerukam. Noormees, endine madrus, ja Lea olid jõudnud teineteisesse armuda ning kavatsesid abielluda. Noormehe ema ja õed võtsid Lea kui poja ja venna pruudi lahkesti vastu ning plaanitseti juba pulmi. Lea ema arvas aga, et Lea on abiellumiseks veel noor ja et noorte armastus tuleb panna proovile – oodaku kooli lõpetamiseni; kui armastus püsib ja noored ikka veel teineteist soovivad, ei ole tema abiellumise vastu. Seekord aga lahkuti ning ema tõi tütre Tallinna tagasi.

Need juhtumid tõstatasid koolis mitmed probleemid: laste ja vanemate vahekord ühe lapsevanema uuesti abiellumisel, vallaslapse ja kasulapse küsimus, noorukite varajaste seksuaalsete vahekordade tekkimine ja seksuaalne kasvatus üldse.

Eriti tähtis oli noorukite seksuaalsete vahekordade küsimus, sest kuna selleealised noored õpivad koolis, tuleb nende seksuaalseid vahekordi lahendada samuti koolis. Selle küsimuse võttis Olevimäe kool nüüd üheks oma lähemaks uurimisobjektiks.

*

Õppeaasta oli lõppemas. Tehti kokkuvõtteid senisest tööst. Kuigi õppeedukus ei olnud sajaprotsendiline ja mitmelgi õpilasel jäi suvetöid, oli siiski mõnekuise tööga saavutatud märkimisväärset edu, eriti kasvatuse alal.

Korra ja puhtuse võistlus andis üllatavaid tulemusi: seinale väljapandud võistlustabelis muutus igal nädalal klasside paremusjärjekord, välklehed õhutasid, klassijuhatajad julgustasid ja, mis peamine, õpilastes tekkis ja tugevnes püüd parema poole. Kõige rohkem üllatas kolmas poisteklass. Ta oli algul kõige distsiplineerimatum ja viimasel kohal, hakkas siis tungima ülespoole ja saavutas kevadeks esimese koha. Neile korraldasid klassijuhataja ja vanempioneerijuht preemiaks telkmatka linnast välja. Magamine telkides, mängud metsas ja lagendikul, kalapüük ja paadisõidud, toidukeetmine ja söömine väljas jõe ääres – kõik see vastas poiste eale ja meeldis neile väga.

Õppeaasta lõpul korraldati koolinäitus. Iga õpilase töödest pandi midagi välja. Oli rohkesti poiste puidu- ja metallitöid, töökodade jaoks valmistatud tööriistu; tütarlaste käsitöid: kleite, linu, linikuid, pesu, kootud ja heegeldatud esemeid, vaipu; jooniseid, fotosid, albumeid; õpilaste poolt valmistatud õppevahendeid, lavaseadmeid; võistlustabeleid, välklehti, seinalehti ja muud, mis peegeldas õppe- ning kasvatustööd.

Õpilased olid näitusest väga huvitatud, võrdlesid endi poolt valmistatud esemeid teiste omadega ja loomulikult tekkis igal soov jõuda parimaile edaspidi järele. Näitust külastasid lastevanemad ja võõrad, teiste koolide õpilased ja õpetajad. See oli avatud pikemat aega.

Kevadel tegi iga klass oma klassiruumis sanitaarremondi ja parandas tööõpetuse õpetajate toetusel klassi inventari. Teisi ruume remontisid õpilased ja õpetajad ühiselt, kaasa arvatud direktor ja õppealajuhataja. Õpetajate osavõtt oli õpilastele eeskujuks ning tõstis tehtava töö väärtust nende silmis. Samaaegselt remondiga veeti kohale küttepuud, saeti ja lõhuti. Puud laoti suveks hoovile riita kuivama, kust nad sügisel puukuuri asetati. Kõiki neid töid tegid õpilased meelsasti. Suvisele õppetöövaheajale mineku eel oli kool järgmiseks õppeaastaks ette valmistatud.

Ka korraldati kevadine spordipidu, ekskursioone ja matku. Koolist vabanemise eel toimus koolipidu ja viimasel õppepäeval aktus.

Suvel töötasid õpilased tehastes, aiandites ja kolhoosides, abistasid vanemaid või veetsid oma suve maal sugulaste juures. Kuid oli ka õpilasi, kes viibisid linnas, ilma et neil oleks olnud mingit kindlat tegevust. Et vältida nende sattumist halba seltskonda, korraldati neile koolis kokkutulekuid, sportlikke üritusi ja mänge. Kuid sellest oli ilmselt vähe. Ei saa ju lapsi kasvatada korralikeks ainult lõbustuste ja mängudega, eriti ülekasvanuid, kellest paljud olid niigi mitmed aastad oma elust, võiks öelda, maha mänginud. Tuli leida midagi tõsisemat. Sellele otsisid lahendust nii kooli administratsioon kui ka lastevanemate komitee. Olukorra lahendas lastevanemate komitee liige, õpilase Reeda ema. Ta andis poole oma suurest puuviljaaiast koos aiamajakesega kooli kasutusse. Õpetajate oskuslikul korraldusel muutus kooliaed ja aiamajake õpilaste meeldivaks kogunemiskohaks, kus töötati ja puhati ning kus toimusid konsultatsioonid õpilastele, kellele olid määratud suveülesanded.

8. ÜLEMINEK UUDE ÕPPEAASTASSE. SÜGISPIDU JA VESTLUSÕHTU

RASKUSED KORDUVAD

Seni esinenud kasvatusraskused sundisid Olevimäe kooli asuma uute õpilastega tegelema juba varakult enne uue õppeaasta algust. Sellepärast komplekteeriti kool põhiliselt kevadel. Täiendavalt võeti õpilasi vastu sügisel, et võimaldada kooli astuda neil õpilastel, kes polnud senises koolis suutnud sooritada suvetöid ja jäid klassikursust kordama, kusjuures nad olid juba varemaltki mitmeks aastaks klassi jäänud.

Kooli astuda soovijail tuli kohale ilmuda koos vanema või hooldajaga. Koolis suunati nad eelkõige näitusele, kus õpetajad tutvustasid õpilastele ja vanemaile või hooldajaile kooli õppe- ja kasvatustööd. Siit mindi direktori juurde, kes vestles iga õpilase ja teda saatva lapsevanema või hooldajaga. Klassijuhatajad külastasid uute õpilaste kodusid. Sellega oli loodud kontakt uustulnukate ja nende kodudega.

Suhtumine koolisse oli ilmselt muutunud. Kui kooli avamisel tuldi Olevimäe kooli sunnitult ja vastumeelselt, siis

nüüd astusid õpilased siia meelsasti. Kooli tahtjate seas oli ka selliseid õpilasi, kel polnud mingeid takistusi endises koolis edasiõppimiseks. Kui klassi astuda soovijaid oli rohkem kui vabu kohti, eelistati vastuvõtmisel halvema õppeedukuse ja halvema käitumisega lapsi. Oli aga klassis ruumi, võeti vastu kõik soovijad, kes olid ühes või mitmes klassis vähemalt kolmel aastal klassikursust korranud, erandjuhtumeil ka teisi.

Uus õppeaasta algas aktusega, millele järgnesid õppetunnid. Kord oli üle ootuste hea. Tööd alustati suure optimismi tähe all. Eelmine õppeaasta ei paistnud olevat kasutult läinud ja ka suvevaheaeg polnud endisi õpilasi märgatavalt rikkunud. Uus võte, nimelt valmistada kooli astujaid ette kontakti loomisega kooli ja kodu vahel, näis olevat tõhus. Paistis, nagu oleks see, mida varem saavutati raske töö ja vaevaga, saadud kätte korraga ja ilma nimetamisväärse tööta. Ometi oli see optimism varajane, sest pahesid ja aastate jooksul sissejuurdunud loidust õppimises ei saa kaotada mõne üksiku võttega. Peagi tuli teateid, et mitmed uued õpilased käivad mürgeldamas endises koolis ja huligaanitsevad tänavail. Nende halb käitumine hakkas ilmnema ka koolis. Samuti rullus vähehaaval lahti endiste õpilaste pahesid.

Õpilaste vahetus mõjus alati tööd raskendavalt ning igal sügisel tuli paljuga hakata otsast peale. Endised õpilased olid suve jooksul mõnevõrra koolist võõrdunud ning osalt sattunud endiste harjumuste võimusse. Uued olid kooliga kohanemata, usaldamatud, paljud õpetajate vastu vaenulikud. Selliste meeleolude valitsedes võis vaevalt loota suuremat edu. Koolis tuli luua usalduslik vahekord, õpetajad ja õpilased üksteisele lähendada.

*

September oli haruldaselt ilus. Soojadele vihmadele järgnesid päikesepaistelised ilmad, öökülmi polnud veel olnud ning metsad olid seetõttu täis seeni. Samuti leidus seal rohkesti pohli ja jõhvikaid. Klassijuhatajad ja vanempioneerijuht viisid õpilasi linnalähedastesse metsadesse neid korjama. Metsa mindi meelsasti, et kasutada viimaseid ilusaid ilmu looduses viibimiseks. Noored naturalistid töötasid kooliaias, korjasid valminud õunu, pirne ja ploome ning tõid need kooli kööki. Köögis kuivatati, soolati ja marineeriti seeni, valmistati marjahoidiseid, keedeti ning kuivatati õunu, pirne ja ploome. Majapidamistundides toitude valmistamiseks saadi neist aastane jagu kätte. Eriti ilus puuvili asetati korvidesse.

Vabal ajal viidi õpetajate juhtimisel läbi ka muid üritusi, sporditi ja matkati. Õpetaja Land juhtis kuivanud küttepuude paigutamist õuelt puukuuri, samuti briketi- ja turbavedu. Õpetaja Jaanis askeldas koos oma abilistega raamatukogus. Õpetaja Oja harjutas auto-motoringiga traktorijuhtimist ja autosõitu. Rühm kalapüügihuvilisi istus koos õpetaja Reisikuga Piritale viival rannateel ja kividel, spinningud meres. Mõnikord käidi Pirita jõel, mõnikord kaugemalgi. Õpetajad Kõrge ja Saare korrastasid puidutöö- ja kunstiringiga koolisaali ja näitelava eelseisvaks sügispeoks. Muusikaring ja kirjandusring näitering õpetajate Sarmi, Mere ja Kalda juhtimisel, samuti spordiringid õpetajate Kalda, Tuka ja Tammiku juhtimisel valmistasid sügispeoks ettekandeid.

Sügispidu oli õppeaasta esimeseks peoks ning ühtlasi tutvumisõhtuks. Seda oodati põnevusega. Peole tuldi pidulikus meeleolus ja ühtlasi uudishimulikult, sest kava teadis ainult korraldav toimkond.

Määratud kellaajal avati saali uksed. Sisenejaid üllatas omapärane pilt: piki saali, ühest saali otsast teise, ulatus pidulikult kaetud laud, sellel nägusad marjakorvid, vaasid, vaagnad täis õunu, pirne, ploome ja muid puuvilju, nende vahel sügisvärvidest kirendavaid oksi ja lilli, laua ümber toolid. Korraldajad tütarlapsed, ees väikesed põlled, palusid õpetajad ja lastevanemate esindajad istuma. Seejärel istusid õpilased. Õhtu avas vanemkorraldaja, õpilane Reet, ja palus õpetajaid, lastevanemaid ja õpilasi lasta aiasaadusi hea maitsta. Need olid tõesti suurepärased: küpsvalminud, pehmed ning mahlased. Laualt võeti ise ja kanti korvidega ringi. Kord oli hea ja peeti puhtust. Kui söömine lõppes, viidi lauad välja. Toolid asetati tavalistesse ridadesse.

Ettekanded algasid päevakohase deklamatsiooniga. Järgnesid laulud: ansambli-, soolo- ja duetiesinemised vaheldumisi deklamatsioonide, kõnekooride ja klaveripaladega, seejärel tantse ning võimlemist.

Ettekannetele järgnesid tants ja mängud. Pidu oli huvitav, lähendas õpilasi ja õpetajaid ning tõstis meeleolu.

Toimus veel teine omapärane üritus.

Suvel olid õpilased laiali, kes linnas, kes maal. Mõnelgi juhtus midagi, mida oli põnev teistele jutustada. Et mitte lasta neid elamusi tühjalt haihtuda, korraldas kirjandus- ja näitering vestlusõhtu suviseist juhtumeist. See pidi köitma jutustajaid ja kuulajaid ning aitama kaasa kollektiivsustunde kujunemisele. Õpetajaile oli tähtis veel miski muu. Õpilaste suve-

vaheaja veetmine, nende seiklused vabal ajal, samuti kuulajate suhtumine seiklustesse pidi avama õpilaste olemuse, näitama nende kalduvusi, iseloomu neid külgi, mis tavalises õppetöös olid raskesti avastatavad. Seetõttu tundsid vestlusõhtu vastu huvi mitte ainult õpilased, vaid ka õpetajad, eriti klassijuhatajad.

Saal oli õpilasi täis, sest keegi ei tahtnud põnevatest jutustustest ilma jääda. Sõna võis saada iga soovija. Et kõik jutustajat kuuleksid ja näeksid, tuli kõnelda laval. Lavale asusid ka juhtumi osalised, kui nad olid koolist, või mõned neist. Jutustajad, keda esiotsa kohutas kuulajate hulk ja kes kartsid, et lood pole küllalt põnevad, rääkisid algul aralt, kuid kuulajate poolehoidvast suhtumisest julgustatult ning seiklusse sisseelanult sattusid nad peagi hoogu, köites sellega kuulajaid, kes elasid põnevaile sündmustele kaasa, nagu oleksid nad ise olnud nende osalised.

Esimestena läksid lavale Hurmas, Susi ja Kirre.

„Meie oleme jalgsimatkajad," alustas jutustust Hurmas. „Suvel käisime jalgsi Pirital ja Meriväljal suplemas. Mõnikord sõitsime rongiga Klooga randa, suplesime ja tulime osa teed jalgsi tagasi. See viis meid mõttele teha mõni kaugem retk. Pidasime nõu sõita Riiga ja tulla sealt jalgsi Tallinna. Otsustatud, tehtud.

Riiga sõitsime rongiga. Kõigepealt vaatasime linna. Õhtul sõitsime Riia randa, kus suplesime ja veetsime öö. Hommikul tulime Riiga tagasi ning algas matk.

Väljusime linnast maantee serva mööda hanereas. Algul rõhutasime eriti kiirust ja lugesime kilomeetriposte. Varsti loobusime sellest. Nüüd jälgisime ümbrust, kaunimates kohtades peatusime. Õhtul käänasime maanteelt mereranda ja istusime kuivale liivaluitele sööma. Igaüks lõikas pätsist paksu leivakannika, määris sellele topsist soolast võid ning rüüpas pudelist peale külma vett. Maitses suurepäraselt. Võtnud jalast kingad ning pugenud kuue alla, jäime samasse magama.

Kui ärkasime, oli päike juba kõrgel. Selgus, et jalad olid paistetanud ja kingad muljusid hõõrdunud jalgu. Eelistasime seetõttu paljajalu edasi minna. Sammusime randapidi otse vee serval, kus liiv oli kõva ja sile. Kõndida oli kerge ja mõnus. Rannaliivale tõmmatud paatide juures lõunastasime. Siis puhkasime ja läksime edasi. Paari tunni tee järel tuli ette jõgi, mitte lai, kuid küllalt sügav. Silda me läheduses ei näinud. Üleminekukoha leidis Susi."

„Märkasin mõnikümmend meetrit jõesuudmest merelainetes vahust kaart," seletas Susi. „See pidi olema jõesuudmesse

tekkinud madalik. Võtsime püksid jalast ja läksime lainete vahust joont mööda suure kaarega teisele kaldale."

„Seda käiku tuli meil korrata mitu korda," jätkas Kirre. „Kui olime jõe ületanud ja riietusime, märkas Hurmas korraga, et nuga on kadunud. See oli meie ainuke nuga ja reisil väga vajalik. Kuhu see võis jääda?"

„Jah, kuhu see võis jääda?" kordas Hurmas. „Mõtlesime, kuhu mujale kui paati, kus sõime. Läksime sinna tagasi. Paadis ega selle ümbruses nuga ei olnud. Paatide läheduses mängisid läti koolipoisid, nende juures oli õpetaja. Seletasime õpetajale vene keeles, kuivõrd oskasime, loo ära ja lubasime noa leidjale tasu. Olime kindlad, et nuga on poiste käes. Õpetaja seletas midagi poistele ja poisid hakkasid otsima: otsiti paadist, selle ümbrusest, isegi metsa servalt. Ainult üks poiss tegi vaid sedamoodi, nagu ta otsiks, tegelikult ei näinud ta otsimise vastu mingit huvi tundvat. Oli selge, et nuga on selle poisi käes. Teatasime seda õpetajale. „Ei või olla!" ütles õpetaja. „See on väga korralik poiss." Rääkis siiski poisiga, kuid tagajärjeta. Läksimegi ilma minema. Saime juba üle jõe, valmistusime magama minema. Korraga tunnen kuue hõlmas midagi kõva. Ajasin sõrmed katkise tasku august voodri vahele ja tõmbasin käe välja – peos oli kadunud nuga. Läksime siis veel kord paatide juurde, et vabandada, kuid seal polnud enam kedagi. Nii jäigi meie põhjendamata süüdistus vabandamata. See piinab mind seniajani.

Kestvast kõndimisest olid meil tekkinud jalataldade alla villid, mis üha suurenesid. Pikapeale kattusid jalatallad valusa korbaga. Kõndimine oli valuline. Merel liikusid mootorpaadid, ranna lähedal maanteel autobussid. Meil oli võimalus jalgsimatk katkestada ja mingi sõidukiga edasi minna, kuid jäime oma põhimõttele kindlaks: marsruut tuli läbida algusest lõpuni jalgsi. Selle põhimõttega liitus veel teine: magada matkal alati väljas.

See viimane seisukoht kerkis esile õieti matkaaegsest ilmastikust: ilmad olid ilusad, ööd soojad. Kord tõusis aga mere poolt must pilv, mis peagi jõudis meieni. Äkiline tuuleiil, piksekärgatused, tugev vihmavaling: meie ümber määratses äikesetorm. Istusime võsastikku, mis ei andnud aga mingit varju, olime läbimärjad ja lõdisesime külmast. Siis läks taevas mere poolt selgemaks, pikselöögid kaugenesid, sadu jäi vaiksemaks, juba ootasime äikese lõppu. Kuid pilv kandus ringiga tagasi, vihm tugevnes, uued pikseraksatused: otse meie juures, siis kaugemal, veel kaugemal. Pilved keerlesid aga edasi ja viimaks kattus kogu taevas mustade pilvedega. Sabis-

tas vihma ning sajul ei näinud lõppu tulevatki. Oleks pidanud olema telk, kuid kust seda võtta.

Saabus öö, tuli magama heita. Murdsime oksi ja pugesime riietes nende vahele. Maa oli märg ning hõngas külma, pealevõetud märjad oksad tilkusid läbi. Kogu keha värises, hambad lõgisesid; oigasime ja ägasime. Viimaks võtsime püksid jalast ja laotasime alla. Kuue tõmbasime üle pea, püüdes hingeõhu ja kehasoojusega kuuealust soojendada. Nii oligi parem. Pikapeale uinusime.

Hommikul ärgates olime külmast kanged. Vihm oli lakanud, merd ja rannikut kattis tihe udu, maa ja mere vahel lendlesid mingid linnud. Riietusime märgadesse riietesse ja ruttasime teele, et kõndimisega end soojendada. Jõudnud mere äärde, rabas meid ennenägematu pilt. Meres, otse kalda juures, ujusid sajad pardid. Unustasime külma ja vaatasime huviga. Varsti langes udu alla ja päike hakkas helendama. Kohutavast ööst säilisid ainult mälestused.

Õhtuks jõudsime Pärnusse. Esimeseks asjaks oli supelda meres. Kogu väsimus oli korraga kadunud. Hõõrunud riietelt liigsed kortsud, vaatasime linna, selle avaraid parke ja Koidula mälestussammast. Öö veetsime rannas.

Järgmisel hommikul suundusime Torisse. Meid huvitas Tori põrgu. Jõel on seal kohal kõrge liivakivikallas ja selle sees koopad. Rahvajutu kohaselt peab maa-alune käik ulatuma kaugele. Otsustasime selle läbi käia. Põrgu suue oli sisse langenud, kuid sellest sai kergesti üle ronida ja edasi hargnes põrgutee kolmeks. Jätsime reisipaunad jõe kaldale ja asusime retkele. Igaüks meist pidi minema eri rada. Vasakult läks Susi, paremalt Kirre ja keskmine tee jäi minule. Käigud olid madalad ning minna tuli käpakil. Parempoolne käik ühines peagi keskmisega, keskmine vasakpoolsega. Nii sattusime ühisesse käiku: kõige ees Susi, siis mina ja kõige järel Kirre. Kõige vastutusrikkam ning ohtlikum osa oli Susil."

„Mina olin kõige ees ja pidin seetõttu hindama olukorda," seletas Susi. „Käik läks ikka kitsamaks ja kitsamaks. Viimaks tuli jõuga läbi ava pugeda. Korraga sähvatas mõte: „Kui käik ei laiene, oleme elusalt maetud." Tagurpidi välja ronida oli võimatu. Ütlesin seda minu järel trügivale Hurmasele. Ta arvas sama. Peatusin ja kaalusin olukorda. Jäi ainult üks võimalus, edasi. Meie õnneks laienes käik. Edasi sai liikuda juba käpakil. Siis avardus käik veelgi ja siis tuli lõpp: käik oli sisse varisenud. Pöörasime ümber ja ronisime õnnelikult põrgu suudmesse tagasi."

„Koobastes oli väga külm," jätkas juttu Hurmas. „Istusime jõe kaldal päikese käes ja soojendasime end, sulistades jalgupidi vees. Korraga tuli mul hea mõte määrida jalad võiga. See teeb korpunud haavad pehmeks ja naha painduvaks. Maanteel tuli ju käia, kingad jalas. Määrisin jalad võiga ning soovitasin ka teistele. Tõepoolest, korp muutus pehmeks. Mõne minuti pärast hakkas aga põrguvalu, sest või oli soolane. Ei aidanud jalgade pesemine ega vees leotamine. Jalad nagu põlesid. Kuid parata polnud midagi. Tuli ikkagi kingad jalga panna. Reis läks edasi, siitpeale ilma suuremate seiklusteta. Käimisega me ei kiirustanud, päevateekonnad olid mõõdukad ja kandsime rohkem hoolt jalgade eest. Nii lõppeski meie jalgsimatk Riiast Tallinna õnnelikult."

Kiisk ja Metsis jutustasid seiklustest kalastamisel, Pant ja Jäski jalgrattamatkast Lõuna-Eestisse, Sinka ja Palm suve veetmisest kolhoosis; tüdrukud juhtumeist marjul- ja seenelkäimisel. Sõnasoovijaid oli veel rohkesti, kuid aeg oli piiratud, mistõttu osa esinemisi lükati edasi järgmiseks kokkutulekuks. Küll aga anti õpilaste tungival soovil sõna veel õpetaja Reisikule, kes rääkis väga huvitavalt oma suvisest matkast Krimmi ja Musta merd mööda Kaukaasiasse. Tema kõne võeti vastu suure vaimustusega.

Õpetajad jäid vestlusõhtuga rahule. See peegeldas õpilaste huvi oma maa ja looduse vastu, näitas nende sitkust ja visadust raskuste ületamisel, meelekindlust ning enesevalitsemist. Kuulajaskonna huvi ja jutustustesse suhtumine kinnitas kuulajate kohta sama. Muidugi räägiti vestlusõhtul ainult positiivsest. Kahtlemata esines tegelikkuses ka halba. Kuid seegi näitas õpilastes positiivse üleolekut ja hea ning halva õiget hindamist. Nende lastega, vaatamata esinevatele puudustele, pidi saama töötada.

Õpilaskonda tõid vestlusõhtul esitatud jutustused palju elevust. Ei jäädud ootama uusi kokkutulekuid, vaid jutustati omavahel suvistest seiklustest edasi, kusjuures igaüks püüdis oma teravmeelsusega esile tõusta. Suurel osal vanemate klasside õpilastest, kes olid suvel järjekindlalt tööl, olgu linnas või maal, oli vähe, mida jutustada. Ometi polnud ka nemad seiklustest üle kasvanud ning kuulasid huviga teiste juttu. Neid austati nende töö pärast, teisi seikluste ja kangelastegude pärast. Lugupidavalt suhtuti ka headesse sportlastesse või ringitöös tublidesse. Ülejäänud oli mass, kellest ei räägitud ega peetud lugu.

Hea õppimisega paistsid silma ainult üksikud. Neid nime-

tati tuupijaiks ja neist räägiti halvustavalt, kuid südamepõhjas peeti neist lugu. Ja kui selline õpilane tunnis hästi vastas ning õppematerjalis vabalt orienteerus, tahtis igaüks olla temasarnane. Hästi edasijõudvad õpilased aga, et end vabandada, püüdsid näidata, et ega nemad ei õpi, veel vähem tuubivad, vaid et neil jääb kõik meelde iseenesest. Ilma õppimata osata loeti suureks auks, sest see näitas andekust, andekas olla aga tahtis igaüks, vähemalt sellisena näida. Õpilaste põhimass, tundes oma võimetust millegagi hiilata, pidi leppima keskpärasusega ning olema rahul, kui suutis säilitada senist seisundit. Oma tasemega rahulolematud õpilased püüdsid madalat taset õigustada vabandatavate olukordadega, et mitte näida andetute ja saamatutena, mõned tõsta oma autoriteeti ulakuste ja protestivaimuga, mis pidi väljendama nende teravmeelsust ja julgust ning andma neile kangelase aupaiste. Kui selline käitumine oli süvenenud ja harjumuseks saanud, oli sellest hiljem raske vabaneda. Raske küll, kuid mitte võimatu, sest hingepõhjas pesitseb igal sellisel õpilasel lapseeast ja kooli algaastaist säilinud igatsus olla korralik, hea, tark. Kuid see oma eesmärgiks teha, senisest mentaliteedist ja kaaslaste poolt tunnustust leidnud käitumisest loobuda pole kerge, sest nii võib kaotada autoriteedi ja langeda nn. halli massi.

Massist väljakerkimine nõudis midagi erakordset, midagi sellist, mis pakuks huvi kõigile, rabaks oma originaalsusega ning paneks teised järele tegema või imetlema. Seda polnud kerge leida. Pärast vestlusõhtu jutustusi muutusid seesugusteks huviobjektideks seiklused.

Nädalapäevad pärast vestlusõhtut teatas V-c poisteklassi juhataja Kõrge, et uued õpilased Augas ja Kaar on kodunt põgenenud.

„Nad on vaiksed poisid," ütles klassijuhataja, „seiklevad mõne päeva ja tulevad koju tagasi."

Kuid poisid ei tulnud ei sellel nädalal ega ka teisel. Neid otsiti kõikjalt, kuid tulemusteta. Ja äkki ilmusid nad ise kooli. Klassijuhataja tõi poisid direktori juurde käigust aru andma.

„Vestlusõhtu jutustused ja pärastised õpilaste omavahelised vestlused avaldasid meile suurt mõju," seletas Augas. „Olime ammu unistanud seiklustest kusagil kaugel, nüüd tahtsime midagi ära teha. Õpetaja Reisiku huvitava jutustuse mõjul otsustasime sõita Krimmi, et näha kõike oma silmaga. Võtsime kaasa vajaliku reisivarustuse ja kaardi ning asusime teele. Kui rongile saime, oli ärev ja hea tunne. Üks osa ettevõttest oli teostatud, algus tehtud."

„Kust te sõiduks raha saite?“ küsis direktor.

„Võtsime vanematelt.“

„Varastasite,“ täpsustas klassijuhataja.

„Ei, võtsime!“ õiendas Augas.

„Pikk reis, ümberistumised ja magamata olek hakkasid meid väsitama ja pikapeale tuju langes. Oleksime meelsasti tagasi pöördunud, kuid häbi pidurdas. Tuli end pingutada ja edasi sõita. Alles siis, kui jõudsime Perekopi maakitsuseni, hakkas meeleolu tõusma. Kui sealt läbi saime, oli tuju hiigla hea.

Vaatasime vaguni akendest ümbrust. Möödusid stepid, karjamaad, põllud. Vähehaaval maapind tõusis. Kerkisid esile madalad mäeseljandikud, nõlvadelt voolasid alla jõed, orgudes olid avarad viljapuuaiad. Steppidega vaheldusid salud, põõsastikud, metsad; ees silmapiiril paistsid mäed.

Meie vastas istus üks naine Simferoopolist. Nähes meie huvi ümbruse vastu, hakkas ta meiega vestlema. Küsis, kust tuleme ja kuhu sõidame. Olime sunnitud seletama, et tuleme Eestist ja sõidame Jaltasse onu juurde. Ta oli väga huvitatud Eestist ja Tallinnast. Omalt poolt rääkis meile Krimmist ja juhtis meie tähelepanu vaatamisväärsustele.

Siis tuli Simferoopol. Lahke simferoopollanna tutvustas meile linna. Linn oli ilus, palju puid ja lilli.

Et meil ööbimispaik puudus, kutsus simferoopollanna meid enda poole. Hommikul, hästi välja puhanud ja söönud, tänasime perenaist – raha ta meie käest ei võtnud – ja reis läks lahti . . .“

Poisid jutustasid vabalt, sunduseta. Matka sündmused olid sedavõrd põimitud maa ja looduse kirjelduste ning isiklike elamustega, et see näis rohkem noorukite uurimisretke kui seiklusmatka kujutusena. Direktor ja klassijuhataja, nähes poiste tõsist huvitatust nähtu ja üleelatu suhtes, loobusid nende uurivalt-etteheitvast küsitlemisest ja hakkasid poiste jutustust jälgima pedagoogilise huviga.

Poisid sammusid, nagu nad jutustasid, Simferoopol-Alušta-Jalta teed mööda piki Salgiri jõge. Nad möödusid tohutust Simferoopoli veehoidlast, rohketest puu- ja köögiviljaaedadest, tubakaistandikest. Paiguti kõrgusid püramiidjad paplid; siinseal teeservadel kingud, kaljud, kuristikud. Mõne bussipeatuse vahemaa sõitsid nad bussiga, siis läksid jalgsi. Kui väsisid, tõstsid käe – möödasõitvad veoautod võtsid hõlpsasti peale – ja läksid siis uuesti jalgsi. Nii liikusid nad kiiresti ja nägid kõike, mida näha tahtsid.

Tee viis ikka kõrgemale ja kõrgemale. Järgnes mägismetsa piirkond: algul tammikud, siis pöökpuumetsad, nende vahel

mändide tumerohelised laigud. Kaugemalt paistis mäestiku kõrgeim osa, lame kaljumaastik, kivine jaila.

Veel veidi ja ees sinas ääretu Must meri, matka pea-eesmärk. Väsimus oli korraga kadunud. Kõver ja käänuline tee viis allamäge, ümbritsev loodus muutus järsku lõunamaiseks. Teeservas olid viinamarja- ja tubakaistandikud. Ees paistsid Alušta ja meri.

Oli õhtu. Minna ööseks tundmatusse linna või mereranda polnud poistel tahtmist. Nad pugesid viinamarjaistandikku. Sõid kaasasolevat kuiva toitu ning võtsid viinamarju peale, – esiteks mõne üksiku, siis veel ja viimaks terved kobarad. Öö saabus kiiresti, õhk jahenes. Magama heitsid nad riietes, kuid kuued võtsid peale. Pikast ja raskest teekonnast väsinud, uinusid nad sedamaid.

Poisid ärkasid varavalges. Nad suundusid mereranda. Meri oli vaikne, vesi soe. Nüüd ujuti igal võimalikul viisil. Heast meelest hullasid ja pildusid nad teineteisele vett. Peamine eesmärk, näha Musta merd, selles supelda ning kaunil rannikul matkata, oli saavutatud.

Lõunarannik oli kütkestavalt ilus: ülal sinine taevas, särav päike, vasakul meri, paremal mäeahelik kõrgete tippudega, kohati merele lähemal, teisal kaugemal. Kõikjal viinamarja- ja tubakaistandikud ning viljapuuaiad; mäenõlvadel igihaljad maasikapuud, ruskused, puukujulised kadakad, krimmi männid; all paiguti küpressid, palmid, loorberid, magnooliad, mooruspuud; hulgaliselt ilupõõsaid ja lilli. Ööd veetsid poisid viinamarjaistandikes või mererannas. Suplesid igas kuurordis.

Karumäe juures seisid poisid suure probleemi ees. Karumäe jalamil asub üleliiduline pioneerilaager „Artek“. Nüüd oleks võimalus sellele pilku heita. Poisid läksid mere poole alla. „Ainult kord vaadata!“ ... Siis aga peatusid ja pöördusid tagasi, – riisiko oli liiga suur.

Jaltast suundusid poisid mägedesse Utšan-Su joa juurde. Vesi kukkus jõuliselt järsult kaljult, purunes kaljuseintel ja langes siis kohisedes sügavusse. Oli suurepärane vaatepilt. Seepeale asusid poisid mägedes laagrisse. Oli õhtu. Meri ja rand uppusid pimedusse, mereäärsetes kuurortides süttisid loendamatud tuled, – vaade oli kütkestav. Kuid päevastest käikudest ja mäkkeminekust väsinult heitsid poisid peagi mändide alla magama.

Kui nad ärkasid, tõusis merest päike ja ajas hommikuse udu laiali. Juba paistis maa ja mere piirjoon, eraldusid rannikul linnad, säras hõbedaselt meri. Peagi oli valgustatud kogu

ümbrus. Soojendanud päikese käes öisest külmast kohmetunud liikmeid, laskusid poisid mägedest alla ja jätkus matk mööda rannikut. Järgmine öö veedeti Alupkas.

Ärkamise järel mindi parki. Oli varahommik ja park veel inimtühi. Poisid istusid lossi trepile ja korjasid kokku järelolevad kopikad. Neid said nad mõniteist. Sellise rahaga edasi minna enam ei võinud. Poisid ostsid kogu raha eest leiba, käisid meres suplemas ja pöörasid kodu poole kopikata taskus.

Tagasiminek toimus kiirendatud tempos; peatuti ainult väsimuse korral ja öösiti. Leiba lõigati õhukeste viilukate kaupa, kuid vaatamata kokkuhoidlikule tarvitamisele jätkus sellest ainult paariks päevaks. Olukorda raskendasid alanud sügisesed vihmad. Ühel ööl, kui poisid Alušta lähistel magasid, tõusis äikesetorm paduvihmaga. Välgusähvatused heitsid õudset valgust märatsevale merele. Mustad kõrged lained paiskusid kaldale. Kõrvulukustav kõuemürin ei tahtnud ega tahtnud lõppeda. Poisid hoidusid merest kaugemale, kuid varju minna polnud kuhugi. Alles hommikuks vaikis torm.

„Olime läbimärjad ja määrdunud. Ees seisis mäkke minek, kuid sellises olukorras ja näljastena polnud me võimelised ülesmäge minema. Me otsustasime veoautole küsida ja tõstsime käe, kui auto tuli. Juht võttis meid peale. Viivu aja pärast sõitis järele liiklusinspektor. Ta peatas veoauto, rääkis midagi juhiga ja käskis meid oma autosse üle tulla. Keegi istus seal veel. Simferoopolis peatus auto suure maja ees ja autos istunud mees viis meid majja. Meid kuulati üle. Arvati, et oleme põgenenud mõnest lastekodust. Rääkisime oma loo, nagu see oli. Seepeale sõidutati meid laste vastuvõtu-jaotuspunkti, koju aga saadeti telegramm, et vanemad meile järele tuleksid. Minu ema sõitis kohale ja tõi meid koju ... Nüüd siis tulime kooli," lõpetas jutu Augas.

„Reis iseenesest poleks olnud halb," ütles direktor, „kuid see toimus õppetöö ajal, oli seotud kodunt põgenemisega, vanemate raha omavolilise võtmisega, viinamarjade loata söömisega, vale ja pettusega. See oli halb. Olete küll ülekasvanud, kuid reis oli liiga kauge ja teie vanuses ohtlik, nagu te isegi nüüd mõistate."

Poisid nõustusid, et nende teguviis polnud õige, sünnitas muret vanematele, meelehärmi koolile ning oli väga ohtlik. Lubasid edaspidi seiklustest hoiduda.

„Nagu näha, olete üsna arukad poisid, miks te koolis edasi pole jõudnud?"

„Ma arvan, et põhjuseks oli meie seikluskirg," vastas direktori küsimusele Kaar. „Kui me kahekesi koos olime – ja me

olime iga päev –, siis rääkisime ainult seiklustest, nii nagu olime raamatutest lugenud. Kui me siis kodus õppima hakkasime, läksid mõtted laiali. Järgmisel päeval arutasime uusi plaane. Aeg aga jooksis ja koolitöö jäi tihti tegemata. Nii tulid lüngad, paljustki ei saanud enam aru. Noh, jäimegi siis korduvalt istuma ja sattusime siia kooli. Krimmi reisiga tegime oma plaanid teoks. Nüüd on seiklused seigeldud ja võime rahulikult õppida."

„Mina arvan sedasama," kinnitas Augas.

„Kui nii läheb, siis on kõik korras," ütles klassijuhataja. „Vajaduse korral tuletan teile lubadust meelde."

Poisid lubati klassi.

„Augase ja Kaare reis lõppes õnnelikult, kuid on karta, et nende eeskuju nakatab teisi," arvas direktor.

„Püüan olukorda klassis selgitada," ütles klassijuhataja. „Küllap suudame neid ohjeldada."

Ohjeldamine polnud aga lihtne. Klass oli poiste peale uhke. Reisist vesteldi ja tunti vaimustust kogu koolis.

„Tore värk!" sattus hoogu Kurel. „Siin võiks nuputada niisuguseid seiklusi, et . . ."

Mõne päevaga oli Kurelil koos neljast poisist koosnev matkarühm. Suurema põnevuse mõttes muukisid nad lahti linnamüüri lähima torni, kus korraldasid oma nõupidamisi ja kuhu kogusid matkavarustust. Et näida kangelastena, kutsusid nad torni kaks klassikaaslast ja võtsid neilt ähvarduste ja jõuga käekella ning noa. See teade levis klassis otsekohe, mida nelik sooviski. Kuid klass luges selle mitte kangelasteoks, vaid mõistis hukka, millega poisid kaotasid lugupidamise.

Ärasõidu päeval saalisid matkasellid koolimajas, uhkeldades eelseisvate seiklustega. Nende ebatavalist käitumist märkasid ka õpetajad. Kui õppealajuhataja Sinimi läks Kureliga rääkima, aimas see ohtu ja jooksis tänavale, õppealajuhataja järel. Peagi tuli ta koos poisiga tagasi. Poiste põgenemisplaan selgitati välja. Seejärel viis klassijuhataja Kureli ja tema rühmakaaslase koju. Kaks matkakaaslast olid Kureli poolt saadud ülesannetega linna läinud. Nende vanematele teatati, et nad läheksid poiste kogunemise kellaajaks raudteejaama ja tooksid poisid koju. Nii tehtigi. Sellega oli üritus likvideeritud. Oma ülespuhutud ettevalmistuse ja läbikukkumise tõttu mõjus see edaspidiseid plaanitsusi pidurdavalt.

Et õpilaste matkakirge rahuldada, korraldasid vanempioneerijuht ja õpetajad õppetööst vabal ajal lühimatku ning huviala mitmekesistamiseks ka muid üritusi. Samaaegselt laie-

nes sportlik tegevus ja elavnesid ringitöö ning isetegevus. Kõik see lähendas õpilasi õpetajaile ja koolile. Kujunenud vahekorda tugevdas veelgi kooli tihe kontakt õpilaste kodudega ja usalduslik suhtumine õpilastesse endisse. Niisiis oli õppe- ja kasvatustööks loodud soodus pind.

Vaatamata headele eeldustele, tulid õige varsti raskused. Paljud õpilased, kes olid asunud õppima hea tahte ja lootusega, takerdusid peagi eelmistest aastatest jäänud lünkadele, mis takistasid õppematerjali mõistmist ja tegid õppimise raskeks ning edutuks. Puudulik edasijõudmine aga võttis lootuse ja tegi õppimise vastumeelseks. Tuli asuda juba äraproovitud abinõude rakendamisele: õpetajad pidid hakkama õpilasi individuaalselt järele aitama ja õppeülesanded täitmata jätnud õpilastele pärast õppetunde järeltöid korraldama. Halvem lugu oli õpilastega, kes olid suunatud Olevimäe kooli, kuid jäid ilmumata või olid kaotanud usu õppimise edusse ja lakanud koolis käimast. Kui vanemad ei saanud nende kooli suunamisega hakkama, tuli ka selle eest hoolitseda koolil.

Nii toimus koolitöö päevast päeva, aastast aastasse. Selles võitluses hakkas ikka enam ja enam esile kerkima uus probleem, nimelt seksuaalvahekordade väärkujunemine sugulise küpsemise ea ohtlikel aastatel.

9. OHTLIKUD AASTAD

Sugulise küpsemise ajajärgul tuleb lastele pöörata erilist tähelepanu. Noorukieas hakkavad lapsed tundma huvi vastassugupoole vastu, järk-järgult hakkab kujunema uus tundmus, suguline armastus. See tundmus areneb seoses nooruki füsioloogilise arenemisega, muutudes aasta-aastalt üha tugevamaks.

Sugulise armastuse avaldumisel on väga tähtis osa intellektuaalsel elemendil. Juba aastates, kus laps veel ei mõistagi, mis on suguline armastus, kuuleb ta sellest kodus, sõpradelt, koolis ja näeb üsna sageli armastajaid. Armastusest jutustavad raamatud, filmid, lavateosed, laulud jm. Kuigi armastus on lapsele esialgu ainult omapäraselt helisev sõna, kuuleb, näeb ja loeb ta sellega seotud suhetest, mis on talle rohkem mõistetavad. Eriti tähtis osa on siin raamatul. Kui täiskasvanud puiklevad vastavaist selgitustest enamasti kõrvale või seletavad sõnaahtralt, siis raamatute kaudu on võimalik küsimusse süveneda, selle üle mõelda ja juurelda. Mida lähemale sugulisele küpsemisele, seda mõistetavamaks see küsimus muutub.

Lapsele saab selgeks, et armastatakse teist sugupoolt, et armastada tuleb ainult üht, et sellega, keda armastatakse, abiellutakse ning ollakse õnnelik, et armastus peab olema igavene, truu. Ta elab kaasa sügavale ja truule armastusele, mõistab hukka pealiskaudsuse ning truudusetuse. Neid lapse tõekspidamisi tuleb süvendada, vääriti mõistmist korrigeerida ja arusaamasid suunata vastavalt moraali ja õiguse nõuetele. Noorukieas kujuneb lapsel suguline armastus. Ta unistab, kuid varjab oma mõtteid. Teda pidurdab mõistus, hoiab tagasi häbi. Kuid mõningas olukorras võib laps kaotada enesevalitsemise. Sellepärast vajab iga noor hooldamist ja abi.

Et suguline armastus, nagu teisedki tundmused, allub mõistusele, on võimalik kasvatuse teel selle avaldumist reguleerida. Tundmust kui niisugust kaotada ei saa, sest see põhineb füsioloogilistel alustel, küll aga saab reguleerida selle suhet armastuse objektiga. Armastuse objekt on algul kujutletav, siis aga kandub armastus reaalsele isikule, algul otsimisi, siis kindlale isikule; leiab aset armumine. Leidnud vastuarmastuse, tekib armuvahekord, kus armastus vallandub puhanguliselt erilise jõuga, tumestades mõistuse kontrollivat tegevust ning nõrgestades enesevalitsemist, mille tagajärjel võib kujuneda olukord, mis jätab nooruki elule parandamatu jälje.

Kasvatuse ülesandeks on selgitada noorukile sugulise armastuse moraalseid aluseid, et allutada armastus mõistuse kontrollile. Eelkõige on taotluseks vältida armastuse ohjeldamatut vallandumist ja armuvahekorra tekkimist sugulise küpsemise ajajärgul, kus mõistuse kontroll on veel nõrk. Vaatamata seksuaalsele kasvatusele, tekivad mõnedel noorukeil ikkagi üksikud armuvahekorrad. Kodu ja kooli ülesanne on neid õigeaegselt avastada ja last solvamata pidurdada. See kohustus lasub igal õppejõul, eriti klassijuhatajal kui õpilase kõige lähemal kasvatajal ja direktoril kui kogu koolitöö juhendajal.

Olevimäe koolis vestles klassijuhataja sellisel juhul kõigepealt õpilase või õpilastega ja astus seejärel vajaduse korral kontakti lapsevanematega. Raskematel juhtudel kutsus klassijuhataja appi direktori, kes oma autoriteeti rakendades samuti vestles nii asjaosaliste kui ka nende vanematega. Vestlusest informeeris klassijuhataja direktorit ja direktor klassijuhatajat. Kuid oli ka asju, mida teadis ainult klassijuhataja või ainult direktor, kui asja iseloom seda nõudis. Õpilaste seksuaalseid eksimusi ei arutatud kunagi klassikollektiivis ega üheski õpilasorganisatsioonis ja ainult harukordadel viidi see õppenõukoguni. See lõi õpilase ja klassijuhataja või õpilase ja direktori vahel usaldusliku vahekorra. Kui vestlus toimus ainult

õpilase ja klassijuhataja või õpilase ja direktori vahel, olid õpilased avameelsed ning kõnelesid ka asjust, mida nad kellelegi teisele ei rääkinud. Selline usalduslik vahekord lõi soodsa pinna õpilase parandamiseks. Kui ebasoovitav sõprus ja armuvahekorrad olid alles tekkinud, oli neid kerge hajutada, olid aga vahekorrad juba süvenenud, nõudis nende likvideerimine tublisti aega.

Nooruki sugulise armastuse tekkimisest ja sellega seoses olevatest pahedest ning nende vastu võitlemisest olgu siinkohal esitatud mõned näited, milles kajastub ka koduse kasvatuse, sõprade ja ümbritseva keskkonna mõju.

Tiia.

Tiia ema istus direktori kabinetis, pühkides põskedele veerevaid pisaraid.

„Tiia on kadunud!" rääkis ta erutatult. „Läks välja laupäeval ja täna on juba esmaspäev!"

„Tiia on nii korralik ja kena, kuhu ta võis jääda!" erutus omakorda direktor. „On ta varem ka kodunt ära olnud?"

„On, kuid mitte nii kaua."

„Kui vana ta on?"

„Sai kaksteist."

„Meie koolis on ta olnud vaevalt nädalapäevad. Siinsete õpilaste seltsis ta vast ei ole. Kas tunnete tema sõpru väljastpoolt kooli?"

„Mõnda tunnen."

„Ma tulen kaasa, läheme teda otsima!"

Läbinud mõned tänavad ja pargi, jõudsid nad suurde valgesse majja, kus elasid kolm Tiia sõbratari. Helistamise peale avas korteri ukse hommikumantlis neiu ja palus sisse astuda. Voodis, kust neiu nähtavasti äsja oli tõusnud, lamas noormees. Direktor ja lapsevanem taganesid koridori, kõnelus toimus läbi pooleldi avatud ukse.

„Vabandage, et tülitame! Tiia on kadunud. Kas ta siin on käinud?" küsis direktor.

„Mina küll ei tea. Sõts, kas sina tead?" pöördus ta tagapool voodis lamava neiu poole. See viskas hommikumantli selga ja tuli uksele.

„Laupäeval käis siin, kuid läks kohe ära. Anu, kas sina tead?" pöördus ta kolmanda neiu poole.

„Tiia oli eile Kadri juures, käisime koos linnas," teatas Anu voodist tõusmata.

Direktor ja lapsevanem tänasid ja läksid edasi Kadri juurde.

„Kaks esimest on õed, kolmas võõras, korterisse võetud," seletas Tiia ema teel. „Olid kenad lapsed. Kuid ema suri, isa leidis sõbratari ja läks selle juurde, lapsed jäid omapead. Käivad kusagil tööl ka, aga rohkem selleks, et oleks tööraamat. Muidu elavad nii . . . Nägite ise!"

Jõudnud Kadri elukohta, teatas ema, et nüüd peab ta tööle minema, ja lahkus.

Ka Kadri avas ukse, hommikumantel seljas, kuigi kell oli juba kümme läbi. Tervituse võttis ta lahkelt vastu.

„Ma otsin Tiiat. Kas ta on veel siin?"

„Ta tuli laupäeval, pühapäeval käisime koos linnas, kuid siia ta tagasi ei tulnud."

„Kas teie vanemad olid nõus, et laps ööbib ema teadmata võõras kohas?"

„Isa tõreles, kuid andis viimaks järele."

„Ma sooviksin rääkida ka teie isaga."

„Isa pole kodus."

„Aga need riided?" Toolil olid meesterahva riided.

„Need on mu peigmehe omad."

Helises telefon.

„Ma käisin hambaarsti juures, tulin koju ümber riietuma. Tulen kohe tööle!" vastas Kadri telefoni.

„Teil on kiire. Ma võin tulla teinekord. Tänan teadete eest!" Direktor lahkus.

Vahepeal oli Tiia kooli tulnud. Direktor kutsus ta jutule.

„Tiia, kus sa olid? Meie emaga otsisime sind!"

Tiia vaikis.

„Miks sa laupäeval kodunt lahkusid?"

Tiia vaatas maha ja vaikis edasi.

„Tiia, räägi julgesti! Ka siis, kui on midagi halba."

„See halb ei ole minust, vaid emast," algas ta viimaks.

„Olgugi emast, aga ka seda on tarvis teada."

„Emal käivad halvad külalised, meremehed. Ka laupäeval olid nad meil. Tõid kalu ja viina. Jõid koos emaga, kuni kõik olid purjus ja hakkasid mürgeldama. Üks võttis minu ümbert kinni ja rebis mind sülle. Ma rabelesin lahti ja jooksin minema." Ta peatus.

„Ja siis?"

„Siis läksin sõbratariде poole, nad elavad väljaku taga suures valges majas, kuid ka seal oli võõraid mehi ja ma läksin edasi."

„Kadri poole?"

„Jaa! Kadri jättis mu ööseks enda juurde. Ta isa tõreles, kuid ära ka ei ajanud."

„Ja pühapäeval?"

„Pühapäeval tuli Kadri juurde Anu. See on . . ."

„See on üks sõbrataridest valgest majast."

„Jaa! Siis läksime linna seiklema, kuid meil ei olnud raha. Anu on doonor ja tahtis verd anda, aga verd ei võetud. Siis otsustas Kadri oma käekella ära müüa. Ta pakkus igale vastutulijale, kuid keegi ei ostnud. Viimaks üks noormees peatus, vaatas kella, siis võttis rahakoti ja ladus kogu sisu Kadri pihku. Seda oli viisteist rubla.

„Rohkem ei ole. Kui sellega annate, siis võtan," ütles nooruk.

Käekell oli kallim, kuid teisi ostjaid ei olnud ja raha oli meil tarvis, nii et Kadri leppis sellega."

„Ja siis?"

„Siis läksime kohvikusse. Kadri tellis kohvi ja kooke ning veini. Pärast tellisime veini juurde, kuid rohkem ei antud."

„Ja edasi?"

„Edasi läksime restorani. Seal sõime ja jõime konjakit. Kaks võõrast noormeest istusid meie lauda. Jõime koos nendega edasi."

„Sina ka?"

„Mina ka. Kui tellitud viin oli otsas, väljusime kõik koos. Noormehed läksid Anut ja Kadrit saatma, mina aga pööra-sin koju. Teel kohtasin Kajat. Ma ei tahtnud viina lõhnaga ema juurde minna ja läksin Kajaga kaasa neile. Sealt tulingi nüüd kooli."

„Ema sa ei ole näinud?"

„Ei!"

„Ema on sinu pärast mures. Mina ka. Kas sa ise aru saad, et sellised seiklused viivad su väga halvale teele, sellisele, nagu sinu sõbratarid?"

„Aga nad on väga head tüdrukud!"

„Seda ma usun, et head, kuid nende eluviisid on halvad. Sina oled veel noor, praegu sind hoitakse ja armastatakse nagu lapsi ikka, kuid kui sa muutud nende sarnaseks, haka-takse sind põlgama."

„Nad on head, neid ei põlata sugugi. Neil on palju sõpru."

„Sinu sõbratarid, nagu sa ütled, on head, nad vääriksid häid sõpru, kuid nende eluviis on õiged sõbrad eemale peletanud. Need, kes nendega nüüd sõbrustavad, pole sõbrad, vaid seik-lejad, kes isekeskis nende üle naeravad. Sul tuleb siiski neist

sõbrataridest loobuda. Hangi endale sõpru meie kooli heade tüdrukute hulgast."

„Ma püüan!"

„Nüüd mine klassi ja otsi pärast tunde ema üles. Ta ootab sind."

Mõne päeva pärast tulid uued raskused. Kooli ilmus miilitsa esindaja koos Tiia isaga, kes elas emast lahus, Meriväljal, omas majas.

„Tiia ema on lõtvade elukommetega, me kavatseme ta linnast välja saata," seletas miilitsa esindaja. „Ka Tiia seltsib halbade tüdrukute ja poistega. Temal tuleb minna elama isa juurde või ta saadetakse kasvatuskolooniasse."

„Tiia elas veel hiljuti minu juures, siis, kui ema oli vanglas," seletas omakorda isa. „Ta oli terve aasta meil. Kui ema vangist vabastati, läks Tiia ema juurde tagasi."

„Mis põhjusel ema vangis oli?" küsis direktor.

„Ühel joomingul viskas ta joomakaaslasele klaasiga näkku, tekitades vigastusi. Selle eest mõisteti ta aastaks vangi," seletas isa.

Tiia kutsuti direktori kabinetti ja selgitati talle olukorda. Tüdruk nuttis, kuid oli sunnitud alistuma.

Mindi koos ema juurde. Kedagi kodus ei olnud, kuid Tiia leidis võtme ja avas ukse. Tuba oli sisustatud vana mööbliga: laua, mõne tooli, kapi ja kahe voodiga. Väike aken valgustas ruumi puudulikult. Tuba oli kütmata, seinad niiskusest märjad. Mõnd aega oodati ema tulekut. Et ta aga ei tulnud, kirjutas Tiia emale kirja ja jättis selle lauale. Mindi bussipeatusse, kust isa ja tütar sõitsid Meriväljale.

Järgmisel päeval helistati miilitsast: „Tiia jooksis isa juurest ära, ta on jälle ema juures. Meie nõuame tema kohest tagasiviimist!"

Tiia oli koolis. Ta seletas, et võõrasema ei armasta teda, mispärast ta tuli ema juurde tagasi.

Ema kutsuti kooli. Koos emaga tuli direktori juurde ka Tiia.

„Ta on minu laps," hädaldas ema, „ma tahan, et ta minu juures elab!"

Direktor seletas, et on parem, kui Tiia elab mõnd aega isa juures.

„Aga ma tahan teda näha ja temaga rääkida!"

„Tulge kooli! Te võite teda iga päev külastada. Lühikeseks ajaks võime teda ka koju lubada."

„Direktor, kui ma jätan joomise maha ja elan korralikult, kas lubate mind aidata, et ma lapse tagasi saan?"

„Aitame, kui ka Tiia on korralik."

„Olen väga korralik!" tõotas Tiia.

Pärast õppetunde viisid direktor ja õppealajuhataja Tiia Meriväljale. Takso peatus uue nägusa hoone ees, mis asus hiljuti rajatud puuviljaaias. Maja ja aed olid piiratud madala taraga. Trepini viis lilledega ääristatud tee.

Ukse avas võõrasema, kes Tiiat nähes vaevu võttis tervituse vastu. Ta palus külalisi edasi astuda, jäädes ise Tiiaga eestuppa. Tuba oli sisustatud moodsa mööbliga, avar, valge ning lõhnas värske männipuu järgi. Mõne aja pärast läbis võõrasema sõnatult toa ja läks teisele korrusele. Tiia tuli tuppa ja jäi seisma diivani kõrvale, millel istusid direktor ja õppealajuhataja. Tal oli ikka veel mantel seljas.

Direktoril hakkas lapsest kahju.

„Tiia, võta mantel ära, sa oled ju kodus," pöördus direktor lapse poole.

Tiia nagu vabanes raskest koormast ja hakkas üleriideid ära võtma.

„Kus sina siin elad?" küsitles teda direktor.

„Siinsamas, ja magan sellel diivanil."

„Siin isa juures on sul väga hea. Kui tahad, oled toas, tahad, lähed aeda. Ja meri on siin ka lähedal."

„Jaa!" Kuid häälest kuuldus „ei".

„Milliseid viljapuid teil aias kasvab?"

„Õunapuid, pirne, ploome, kirsse."

„Ja marjapõõsaid on ka?"

„Jaa, igasugusèid."

Ent vestlejate mõtted olid hoopis mujal, mispärast jutt ei tahtnud kuidagi edeneda. Aeg aga venis ja venis. Viimaks tuli ülalt alla isa.

„Ta võib ju siia jääda," ütles ta nagu vastu tahtmist, „kuid siis peab olema kindel kord. Kui ta veel ära jookseb, siis ma teda tagasi enam ei võta!"

Lepiti kokku, et koolis märgitakse iga päev Tiia päevikusse tema koolist vabanemise aeg ja isa tähendab sellesse kojutuleku aja. Võõrasema end enam ei näidanud. Tiia tuli külalisi saatma. Ta nägu peegeldas piinlikkust ja häbi, kuid mitte sedavõrd enda kui vanemate pärast.

Möödus mitu kuud. Ühel päeval pöördus Tiia direktori poole.

„Direktor, ema soovib teiega rääkida. Millal ta võib tulla?"

„Igal ajal, kui ma olen koolis."

„Ta tuleb siis juba täna."

„Ma jään teda ootama."

Õige varsti oli ema kohal, temaga kaasas Tiia.

„Ma tahtsin ammugi teiega rääkida, kuid mu jutt on pikk ja ma ei söandanud teid tülitada. On teil aega mind kuulata?"

„Palun!"

„Ma alustan õige kaugelt, et te mind mõistaksite. Laps võib pealt kuulata, ta teab niikuinii kõike.

Olin kahekümneaastane, kui abiellusin. Mina töötasin õmblusvabrikus, mees lukksepana. Me elasime hästi. Ma kutsusin tihti külla oma endisi koolikaaslasi. Eriti sageli külastasid meid minu klassikaaslased Merle ja Oskar, kes kavatsesid abielluda ja käisid peaaegu alati koos.

Meie õnnelik elu ei kestnud aga kaua. Kui ma last ootasin, ei saanud ma mehega igal pool kaasas käia, seetõttu käis ta pidudel, teatris ja kontsertidel enamasti koos Oskari ja Merlega kui meie lähedaste sõpradega. Kord, kui Merle üksinda meil oli, läks mu mees teda saatma, kuid tuli tagasi alles järgmise päeva hommikul. Sellest ajast peale Merle enam meile ei tulnud, küll aga käis minu mees, nagu ma pärast kuulsin, teda külastamas. Algul käisid nad linnas jalutamas, siis olid koos rannas, tantsimas ja restoranis.

Ühel joomingul tuli nende juurde keegi mu mehe töökaaslane ja hakkas meest hurjutama:

„Endal naine kodus ja ajad ringi lirvaga!"

„Kes on lirva!" ägestus mees. „Võta oma sõnad tagasi või ma löön su lömaks!"

„Muidugi lirva! Mis ta muud on, kui ta abielumeestega ringi ajab!"

Seepeale haaras mu mees laualt pudeli ja lõi sellega töökaaslasele pähe. Pudel purunes, töökaaslane aga kukkus ja . . . oli surnud.

Mees mõisteti kui mõrvar hulgaks aastateks vangi.

Minul sündis tütar ja ma läksin maale ema juurde. Kui mu mehe vangistusaeg lõppes, viis ta minu ja Tiia linna. Müüsime minu emalt päritud maja ja muu vara ära ning mees ehitas Meriväljale maja. Aga kui maja valmis sai, ei viinud ta sinna meid Tiiaga, vaid Merle. Siitpeale hakkasin jooma ega andnud endale milleski aru. Istusin ka aasta vangis, nagu juba teate.

Tütre äravõtmine mõjus minusse masendavalt. See kainestas mind. Teadmine, et Merle teda isa juurde ei taha, aitas mul endast võitu saada. Ma ju armastan oma last. Ka Tiia

hoiab mind ja nüüd, kus me ainult kokku tohtisime saada, aga mitte koos elada, tegime kõik selleks, et paremaks muutuda. Ma sain tagasi oma endise koha õmblusvabrikus ning vabriku poolt ka uue korteri. Miilits ei tee lapse tagasisaamiseks enam mingeid takistusi. Ka leppisime ära Tiia isaga. Ta hakkab samuti last toetama. Kooliajal oleks laps minu juures, õppetöö vaheaegadel aga isa juures. Ka Merle on sellega nõus. – Tahtsin teile sellest rääkida, et te teaksite." Ta lõpetas.

„Direktor, kas ma võin nüüd ema juurde jääda?" küsis Tiia.

„Muidugi, lapsuke! Mul on väga hea meel, et see kõik niiviisi lõppes."

*

Tiia loost selgub, kui hõlpus on lapsel laostunud perekonnaelu ja halbade sõprade mõjul kalduda väärale teele. Sellistel juhtudel on kool sunnitud perekonnaasjadesse sekkuma, et noort moraalselt toetada.

Peep ja Meeri.

Peep õppis segaklassis. Tüdrukud istusid akna pool ridades, poisid seina pool. Varemgi oli see nii olnud, aga nüüd oli nagu midagi muutunud. Imelik, varem polnud Peebu pilk kunagi tüdrukutel kauem peatunud kui poistel, või olgu siis, kui tuli tahtmine neile mingit vempu mängida, tänavu näeb ta aga nende kumeraid selgi ja nõtkeid liigutusi. Kaharad või ka sirged, kuid kenasti korrastatud juuksed langevad salkudena kaelale ja kleidi valgele kraele. Tüdrukute juuksed lõhnavad nii meeldivalt ja üldse tuleb tüdrukute ridadest mingit hurmavat lõhna. Nad pole sugugi sellised kui poisid: juuksed püsti või sassis ja vahel tolknemas kõrvadele ning silmadele. Poisid on enamasti räpakad, ja kui neil üldse mingit lõhna on, siis tolmust ja higist. Tüdrukutel on ka erilised näod, eranditult ilusad, kuigi erinevad. Klassi ees vastamisel välguvad nende valged hambad ja silmadel – sinistel, hallidel, rohekatel, pruunidel – on eriline helk.

„Peep, kas ülesanne on lahendatud õigesti?" küsib õpetaja.

Tahvli juures on Meeri. Peep ei jälginud teda ega tea, mis vastata.

„Jaa, on küll," vastab ta huupi.

Õpetaja ei ole vastusega rahul.

„Tule tahvli juurde, vaata täpselt järele ja kriipsuta vead alla!"

Peep läheb tahvli juurde ja täidab õpetaja korralduse.

„Õige!" ütleb õpetaja. „Meeri, paranda vead! Peep, jälgi, kas ta parandab õigesti!"

Meeril läheb parandamine aeglaselt. Kell heliseb.

„Peep, paranda lõpuni!"

Peep parandab kiiresti vead ja õpetaja lõpetab tunni. Ühtlasi on lõppenud ka tunnid ja õpilased lahkuvad. Ka Peep on minemas, kuid Meeri peab ta kinni.

„Peep, ma ei saanud aru, miks siin niimoodi tuleb teha?"

Peep seletab ja nad lahkuvad klassist.

Tänaval kõnnivad nad mõnd aega koos, sest nende koduutee on esiotsa sama. Peep tunneb, et peaks vestlema, kuid midagi ei tule pähe.

„Täna on ilus ilm," alustab ta viimaks.

„Haruldaselt ilus!" ütleb Meeri.

„Lumi on pehme, pall hakkab hästi." Peep teeb palli ja viskab selle vastu posti. Ka Meeri viskab, kuid pall läheb mööda.

„Sihi hästi! Näe nii!" ütleb Peep ja viskab uuesti, kuid pall lendab mööda. Mõlemad naeravad.

Jutt on ammendatud ja Peep mures, mis edasi rääkida.

„Mis sa vabal ajal teed?" alustab ta siis uut juttu.

„Loen, unistan ja aitan ema."

„Aga isa?"

„Isa mul ei ole, aga meil elab onu. Tema on mulle isa eest."

„Minul ei ole ka isa. Mind kasvatab ema üksinda."

Lapsed vestlevad oma kodust ja kodusest tegevusest ning leiavad, et neil on palju ühist. Jutt hakkab juba hoogustuma, kuid nad jõuavad kohani, kus teed lahku lähevad. Peebul tekib soov minna Meerit saatma, ent ta mõtleb ümber ja käänab kodu poole. Meeri läheb otse edasi.

„Hea poiss see Peep, aga kohmakas ja kardab tüdrukuid," mõtleb Meeri kodus tundideks valmistudes. „Mitte niisugune kui Agu: julge, tugev, vaba jutuga ja huvitav. Tüdrukutele Agu meeldib. Tal on oma kindel tüdruk, Eve, aga ta sõbrustab ka teistega. Klassi toredamatel poistel on igal oma tüdruk. On ka vabu poisse, nagu Peep ja mõned teised, aga need seltsivad ainult poistega. On ka niisuguseid tüdrukuid, kes poistest eemale hoiavad. Muidu pole nad küll sugugi tossikesed."

Meeri pingutab end, et vabaneda pealetükkivaist mõtteist ja süveneda õpingusse, kuid ikka ja jälle kipuvad nad teda segama, isegi hilisõhtul voodis.

Jälle tunnid. Peebu pilk libiseb tüdrukute reale ja peatub Meeril, kes istub kõrvalreas, mõni pink temast eespool. Meeri habras kuju, valkjad juuksed ja sinised silmad paeluvad Peepu ikka rohkem ja rohkem. Pärast õppetunde pöördub Meeri sageli Peebu poole, küsides mõnes õppeaines seletust. Peep seletab meelsasti ja siis lähevad nad koos koju. Sageli läheb Peep Meerit saatma. Vestlus tuleb nüüd iseenesest ja ebameeldiv tunne jutuaine otsimisel kaob.

Viimastel tundidel on klassis tavaks saanud pidada salajast kirjavahetust kokkukeeratud paberitükikestel, eriti laupäeviti. Kirju saadavad peamiselt poisid tüdrukutele, aga ka tüdrukud poistele. Kirjad tuleb õpetaja nägemata ja ilma avamata adressaadile edasi anda. See on kirjutamata seadus.

Laupäev. Kirjavahetus on täies hoos. Kirju annab edasi ka Peep. Siis pistetakse Peebule pihku kiri edasiandmiseks Meerile. See torkab südamesse. Halb aimus sunnib kirja avama, kuid Peep saab enesest võitu ja annab kirja edasi. Süda peksab. Ta vaatab Meerile. See loeb kirja läbi ja paneb selle siis rahulikult raamatu vahele. Peep suudab vaevu end valitseda.

Tunnid on lõppenud. Meeri väljub kiiresti klassist ja lahkub koolist. Peep läheb temale kaugelt järele. Meeri suundub kino „Sõprus" esisele platsile. Peep jälgib teda eemalt. Varsti ilmub Agu, Meeri tuleb temale vastu. Nad sammuvad koos tänava nurgani ja pööravad vasakule. Peep ruttab järele, kuid ei näe neid enam. Valutava südamega läheb ta koju. Mõtted Meerist piinavad teda.

Agu elab Peebu lähedal ja Peebu aknast on näha Agu maja uks. Peep jälgib aknast Agu kojutulekut. Õige pea ta tulebki. Peep on kindel, et Agu läheb Meeriga õhtul välja. Ta võtab raamatu ja istub akna alla, et jälgida Agu väljumist. Ta on söömata, kuid isu on kadunud, püüab lugeda, kuid ei saa.

„Hea, et ema on täna öises vahetuses; oleks tema ees piinlik," mõtleb Peep.

Jõuab kätte õhtu. Viimaks Agu väljub. Ka Peep väljub, et jälgida, kuhu Agu läheb. Peebu oletus oli õige. Agu ja Meeri kohtusid ja sammusid kesklinna poole. Nüüd on nad teatri ees, nüüd lähevad sisse. Kõik oli selge, Agu viis Meeri teatrisse.

Peep läks tagasi koju. Mõtted aga keerlesid omateed ja polnud tahtmist midagi teha. Ta heitis voodisse ja tahtis magama

jääda. Peep lamas kaua pimedas toas ja püüdis mitte millelegi mõelda, viimaks tukastas. Kui ta ärkas, kostis tänavalt jutukõminat. Äkki kargas ta voodist ja läks akna juurde. Ta silmad puurisid tänavat ja Agu ust. Rahvast möödus küll üksikult, küll salkades, küll paariti. Need olid teatrikülastajad, kes läksid koju. Siis jäi tänav tühjaks ja vaikseks, kuid need, keda ta ootas, ei tulnud. Möödus tükk aega, siis lähenes kesklinna poolt veel üks paar. Need olid Agu ja Meeri. Nad peatusid Agu maja uksel, nähtavasti vaidlesid millegi üle. Siis avas Agu ukse ja mõlemad sisenesid.

Peep haaras mantli, tõmbas selle selga ja tormas tänavale Agu ukse juurde. Ta tahtis selle avada, kuid uks oli lukus. Siis põrutas ta rusikatega uksele. „Meeri, tule välja!" hüüdis ta, kuid uks jäi suletuks. Mõne minuti pärast väljus Meeri hooviväravа kaudu.

„Mis sul arus on!" tõreles ta Peebuga.

„Mis sa siis läksid Agu juurde!" õigustas end Peep.

„Mis see sinusse puutub! Lähen, kellega tahan!"

„Meeri, ma pean sinuga rääkima!"

„Helde taevas, sa oled ju paljas!"

Nüüd alles meenus Peebule, et ta oli mantli pesu peale tõmmanud, jalas toatuhvlid.

„Tule minuga kaasa, olen üksi kodus! Ma panen riidesse ja saadan su koju."

Peep võttis Meeri käe alt kinni ja tõmbas teda kaasa.

„Ei mingil juhul! Kuhu sa mind vead! Lase lahti!" Meeri rabeles vastu ja istus tänavale lumme.

„Tule, Meeri! Ma palun!"

Lähenes salk noorukeid. Et end mitte näidata, kargas Meeri üles ja nad jooksid Peebu juurde.

Peep kutsus Meeri tagatuppa istuma, ise läks eestuppa ümber riietuma.

„Meeri, vabanda!" ütles Peep tagatuppa tulles. „See kukkus nii halvasti välja, kuid ma kartsin sinu pärast!"

„Miks?"

„Ma tean, Agu meeldib sulle, nagu ta meeldib ka teistele tüdrukutele, kuid temaga pole sul sobiv sõbrustada. Et ta su teatrisse viis, sellest pole viga, aga miks sa läksid temaga kaasa ta korterisse?"

„Ma ei läinud korterisse, ma jäin koridori. Ta tõi mulle midagi, näe selle." See oli Agu foto.

„Ma pean sind siiski hoiatama. Näed ise, mida ta teeb Evega."

„Eve ise on ka süüdi. Pealegi pole ta Evel ainuke, Evel on teisigi! . . . Minul pole kedagi," lisas ta siis.

„Hästi algas: enne teatrisse, siis foto ja . . . !"

„Kui sa kade oled, kingin ma selle sinule!" Meeri võttis foto, tõmbas selle tükkideks ja pani lauale. „Nüüd ma pean minema."

Meeri tõusis, et lahkuda, Peep läks teda saatma. Teel ei rääkinud nad midagi, kummalgi olid omad mured.

„Head ööd, Meeri!" ütles Peep, kui nad olid Meeri koduni jõudnud.

„Head ööd!" vastas Meeri.

Noored lahkusid. Aeglaselt sammus Peep kodu poole, kehas roidumus ning nõrkus, mõtetes kaos.

Klassis nad teineteisega enam ei tegelnud. Peep hoidus tüdrukute reale vaatamast, Meeri ei tülitanud Peepu küsimustega. Meeri oli külm ka Agu vastu. Agule see mõju ei avaldanud, oli ju tal Eve ja teisigi tüdrukuid.

Nii möödusid nädalad. Päike hakkas käima kõrgemalt, lumi sulas, tärkas rohi, puhkesid õied. Peebu pilk käis uuesti üle tüdrukute ridade, peatudes Meeril, ja Meeri pöördus taas Peebu poole küsimuste selgitamiseks. Uuesti sammusid nad koos kodu poole, vestlesid ja naersid. Kuid nüüd ei piirdunud nad ainult koos kojuminekuga. Nad tegid pikki jalutuskäike ja käisid koos kinos ja pidudel.

Oli laupäeva õhtu. Peep ja Meeri väljusid kinost ja läksid jalutades Harjumäele.

„Film oli kena," alustas uut juttu Peep, „muinasjutt, aga sobis ka meiesugustele."

„Mäletad? Kui printsess noormeest suudles, siis pidi see ju uuesti karuks muutuma. Sähvisid välgud, müristas, vihma valas alla, ma kartsin, et nüüd muutub karuks! Aga armastus hävitas nõiduse ja noormees jäi inimeseks!"

Meeri õhinast süttinult võttis Peep tüdrukul käest kinni. Meeri peatus ning vaatas arusaamatuses Peebule. Linnatulede nõrgad kiired helkisid Meeri silmis, tuues neisse erilise kütkestava sära. Võlutult lähenes Peep Meerile. Äkki põimis Meeri käed Peebu kaelale ja Peep surus ta enda vastu.

„Armastage, armastage, armastage!" kumisesid kõrvus filmi viimased sõnad. Purunesid tagasihoidlikkuse pidurid ning avanes tee uuele, seni tundmatule elule, piiritule armastusele . . .

Mõni aeg hiljem tuli direktori jutule Peebu ja Meeri klassijuhataja Kaasik.

„Mul on halb asi!“ alustas ta juttu.

„Palun, rääkige!“

„Minu Peep ja Meeri olid head õpilased, nüüd on nad aga juba mõnd aega täiesti arust ära: uitavad kahekesi ringi, tundideks on õppimata, vahetevahel puuduvad koolist. Kuid see pole veel midagi! Meeri jookseb tihtilugu kodunt ära ja on Peebu juures, kui Peebu ema on tööl, – sageli hilisööni! Korterinaaber kinnitab, et see on õige, lapsed ise muidugi salgavad. Et nende valet paljastada, tahame nad sealt tabada. Seda soovivad mõlema emad. Kui Meeri jälle kodunt ära jookseb, läheme teda sealt otsima. Meil on palve, kas te tuleksite meiega kaasa?“

„Hästi, ma tulen. Teatage, kui on vaja.“

See osutus vajalikuks õige pea. Meeri oli järjekordselt kadunud. Klassijuhataja teatas sellest direktorile ja ema, klassijuhataja ning direktor läksid tüdrukut otsima. Mindi Peebu poole. Korterinaaber laskis tulijad sisse. Eestoas polnud kedagi. Koputamise peale avas tagatoa ukse ehmunud Peep. Meeri istus voodis, sukis jalad kõveras tekil.

„Siin sa oledki, niisugune! . . .“ pahandas ema.

Meeri tõmbas sõnatult kingad jalga ja väljus koos emaga. Neile järgnesid klassijuhataja ja direktor.

„Ma löön su maha!“ kurjustas ema.

Mindi vaikides. Peagi hargnes tee: ema tütrega pööras kodu poole, direktor ja klassijuhataja läksid kooli tagasi.

„Palun öelge Peebule ja Meerile, et nad tuleksid homme pärast tunde direktori kabinetti,“ ütles direktor klassijuhatajale. „Tulge ise ka. Arutame nende küsimust.“

„Jaa, ma teatan.“

Järgmisel päeval tulid lapsed korralduse kohaselt direktori jutule. Ka klassijuhataja oli siin.

„Meeri, kui vana sa oled?“ küsis direktor.

„Viisteist aastat.“

„Ja sina, Peep?“

„Kuusteist.“

„Liiga vara, lapsed, on anduda neis aastais armastusele. Varajased armuvahekorrad põletavad armastuse kiiresti läbi ning lõpevad enamasti ühe hülgamisega teise poolt, tekitades sellega asjatuid kannatusi. Armastust tuleb säilitada ja taltsutada, kuni tuleb õige aeg; olete küllalt arukad, et seda mõista. Pealegi olete te õpilased ja teil tuleb alluda õpilastele esitatud nõuetele, kõigepealt aga korralikult õppida, et kool läbi saada ja elukutse omandada.“

„Olite varem tublid õpilased, loodan, et saate sellisteks jälle!“ lisas klassijuhataja.

„Mõelge küsimus ise lõpuni. Usun, et uut vestlust meil teiega selles asjas tarvis ei ole!“ lõpetas direktor.

„Ma arvan, et ei!“ ütles lahkudes mõlema nimel Peep.

Sellega küsimus laheneski. Peebu ja Meeri vahekord muutus normaalseks, õpilastele kohaseks ning nende hea käitumine ja õppimine taastus.

*

Peebu ja Meeri lugu näitab armastuse kujunemist poisist lähtudes, armuvahekorra tekkimist ja selle mõju õppimisele ning käitumisele. Kiire vaheleastumine kooli poolt lahendab olukorra enamasti eriliste raskusteta.

Riina ja Siiri.

Riina oli elav tütarlaps. Tundides oli ta püsimatu, ajas juttu, tegeles kõrvaliste asjadega. Tema korrarikkumiste ja puuduliku õppimise üle kurtsid õpetajad sageli klassijuhatajale. Riina suurimaks paheks oli aga tema sagedane puudumine koolist. Küll käis klassijuhataja kodus, küll ema koolis, kuid Riina korralikult koolis käima ei hakanud.

Kord, kui ema tütart klassijuhataja juuresolekul noomis, ütles Riina:

„Nüüd sa räägid, aga kuidas sa mind kasvatasid!“

Kuidas, see jäi sedakorda selgusetuks.

Uhe pikema koolist puudumise pärast pöördus klassijuhataja direktori poole:

„Olen käinud korduvalt Riina kodus, kuid Riinat mõjustab see vähe. Kui võimalik, tulge kaasa; näete Riina kodust olukorda. Vahest leiame mõne lahenduse.“

Nad läksid.

Riina elas koos ema ja poolõega pikas ühekorruselises majas, kuhu poolõde oli töökoha kaudu saanud väikese pliidiga toa. Tuba oli kapi ja kardinaga kaheks jaotatud. Riina isa elas perekonnast lahus, kusagil saartel.

Kodus oli Riina ema, kes teenindas lauas söövat meest. Direktori ja klassijuhataja tulek näis olevat emale ootamatu ja ebameeldiv. Tervitust vastu võttes ta kohmetus, mees aga sõi sõnatult edasi, valades vahetevahel endale laual olevast pudelist viina.

Õppejõud seletasid tuleku põhjuse ja küsisid Riina järele.

„Läinud!“ ütles ema. „Põgenenud!“

„Kuidas, põgenenud?“ küsis direktor.

„Meie olime tütrega tööl. Kui koju tulime, olid kapi uksed lahti murtud, õe raha ja riided ära võetud ning Riina kadunud. Teatasime miilitsasse, kuid tüdrukust ei kihku ega kahku! . . . Palun, istuge ometi!“ pakkus ta nüüd istet.

„Mis ta kaasa viis?“ küsis klassijuhataja.

„Viiskümmend rubla raha, õe kasuka, kleidi, kingad, pesu ja muud.“

„Kas keegi majaelanikest tema äraminekut nägi?“ küsis direktor.

„Jaa! Naabrid räägivad, et hommikul tulnud meile keegi tüdruk kohvriga. Mõne aja pärast väljunud toast Riina ja see tüdruk kahe kohvri ja kandekotiga.“

„Kes see tüdruk võis olla?“ küsitles direktor edasi.

„Arvan, et Pille, perekonnanime ma tal ei tea. Ta seltsib ühe teise tüdrukuga, Kaiega. Töötavad kusagil sööklas. Ka nemad on kadunud.“

„Tähendab, põgenesid koos.“

Sellega teated piirdusidki.

Et Riina oli koolis alles uus õpilane, küsiti tema kohta andmeid ka endisest koolist.

„See põgenemine pole Riinal esmakordne,“ seletas endine klassijuhataja. „Kui ta meil õppis, oli ta nädalate viisi kadunud. Et teda linnas koolis hoida oli raske, saatsime ta Saaremaale tädi juurde. Varsti oli ta aga Tallinnas tagasi. Seepeale suunasime ta teile.“

Mingeid muid andmeid ei selgunud, otsimine tulemusi ei andnud.

Möödus üle kuu. Siis tuli Riinalt tema sõbratarile Katrinile kiri Kaukaasiast, Musta mere äärest, elukoht oli aga märkimata. Seejärel liikusid kuuldused, et ta on sõitnud uudismaadele, ja siis, et Riina on Tallinnas ja varjab end.

Mõni aeg hiljem teatati kooli, et Riina on Tallinnas laste vastuvõtu-jaotuspunktis.

Sellega olid Riina seiklused lõppenud.

Samal ajal, kui Riina sattus laste vastuvõtu-jaotuspunkti, seikles ka teine äsja kooli suunatud õpilane, Siiri. Ka temaga oli suuri raskusi, sest sageli puudus ta koolist ning jooksis pahatihti kodunt ära. Klassi tüdrukud võtsid ta oma hoolde: abistasid õppimises, käisid puudumise korral teda kooli kutsumas ja kodunt ärajooksmise järel aitasid emal teda leida.

Oli märgata juba paranemist, kui korraga kadus tüdruk jäljetult.

Siiri klassijuhataja ja direktor käisid läbi kõik Siiri sõbrad, otsisid teda tänavailt ja parkidest, kinodest ja klubidest, raudtee- ja autobussijaamadest, kuid tagajärjeta.

Kord, kui direktor oli koos Siiri emaga tüdrukut otsimas, teatas üks ema tuttavaid, et Siirit on nähtud koos Astaga, kes töötab sukavabrikus. Mindi vabrikusse. Osutus aga, et vabrikus oli mitu Asta-nimelist töötajat. Otsitavat Astat oli raske kindlaks määrata.

„Kui Astat on nähtud Siiriga, siis seiklevad nad koos," arvas direktor. „Seega peaks otsitav Asta ajuti töölt puuduma. Palun, kas teil on võimalik seda selgitada?"

Selline Asta leidus ja vabrikust anti tema aadress.

Mindi Asta kodusse. Selgus, et ka Asta on jooksus. Asta kadumine ei näinud vanemaid eriti häirivat. Isa valmistus komandeeringusse sõitma ja ema pakkis rahulikult tema asju. Väike õde seletas, et Asta on telefoni teel palunud teda Tondi trammipeatusse vanemate teadmata tuua kaks siidkleiti.

„Mis kellaajaks?" usutles direktor.

„Kella üheks päeval," vastas tüdruk.

„Või veel kleite!" pahandas ema. „Midagi sa ei vii!"

„Tuleb siiski viia!" segas end jutusse nüüd ka isa. „Nii saab vahest tüdrukud kätte."

Direktor ja Siiri ema läksid trammipeatusse, et sõita Tondile. Teel jõudis neile järele ka Asta õde. Väike tüdruk jäi trammipeatuses ootama, kuna direktor ja ema seisid veidi kaugemal. Läheneva trammi aknast viipas käega keegi tütarlaps, mille peale Asta õde, pakk kaenla all, trammi lipsas. Tema järel sisenesid ka direktor ja Siiri ema. Väike õde istus juba suurema tütarlapse kõrval, kellel oli üleantud pakk süles. See oli Asta. Siiri oli sellesama trammi teises otsas. Tondil pidid tüdrukud rongile istuma ja Tallinnast välja sõitma. See plaan oli nüüd nurjunud. Kaotanud Siiri näol kaaslase, loobus Asta edasisest seiklemisest, väljus trammist ning läks koos väikese õega koju. Siiri aga sõitis koos emaga edasi.

Siiri isa oli autojuht ning pidevalt sõidus, ema majahoidja. Kartes, et Siiri uuesti põgeneb, viis ema ta ajutiseks laste vastuvõtu-jaotuspunkti, direktorit aga palus leida mingi võimalus Siiri kooliskäimise jätkamiseks.

See polnud lihtne. Kokkuleppel jaotuspunkti juhatajaga tuli Siiri jaotuspunktist vastu võtta allkirja vastu ja pärast tunde jaotuspunkti tagasi tuua. Selle ülesande pidi endale võtma direktor, kelle vastutusel tüdruk kooli lubati.

Järgmise päeva hommikul viis direktor Siiri kooli ja tõi ta pärast tunde jaotuspunkti tagasi.

„Riina oli väga kurb, et teda kooli ei viidud, ja jäi nutma," ütles Siiri teel.

Jaotuspunkti ooteruumis oli Riina direktorit ootamas. Ta tuli tervitama.

„Riina, kas sa tahad kooli tulla?" küsis direktor.

„Väga tahan!"

Riinaga oli asi veelgi keerulisem. Tema vastu oli tõstetud süüdistus ning kooliviimiseks tuli saada prokuröri nõusolek. See saadi.

Järgmisel hommikul viis direktor jaotuspunktist kooli juba kaks tüdrukut, Siiri ja Riina. Nad olid rõõmsad ja püüdsid teel vestelda.

„Aga kui me jooksu paneme, keda te taga hakkate ajama, mind või Siirit?" küsis Riina.

„Muidugi sind, sest sinu jooksud on kauged, Siiril lähedased!" Tüdrukud naersid.

„Ärge kartke, ega me ei jookse kusagile!" kinnitas Riina.

Koolis istusid Riina ja Siiri endiste pinginaabritega, kes olid korralikud tüdrukud, ning klassikaaslased, vaatamata Riina ja Siiri seiklustele, võtsid nad vastu sõbralikult. Peagi unustati juhtunu ning koolitöö hakkas kulgema normaalselt.

Mõne aja pärast pöördus Riina direktori poole.

„Direktor, te ei ole mind veel minu . . . ei ole mind veel küsitlenud," otsis ta sobivat väljendit. „Ma jutustaksin ise. Halb on oodata."

„Väga hea, seda ma tahaksingi! Istu ja jutusta!"

Riina istus.

„Käisid Kaukaasias?" andis direktor talle alguse kätte.

„Jaa, Musta mere ääres."

„Oli sul seal tuttavaid?"

„Oli. Üks poiss." Ta peatus.

„Räägi julgesti, ära häbene! Kuidas sa temaga tutvusid?"

„Tallinnas, vabariikidevahelistel spordivõistlustel. Sportlased majutati koolidesse laiali, üks rühm minu endisesse kooli. Meile tehti ülesandeks nendega käia ja linna näidata. Me jalutasime algul rühmade viisi ja hiljem kuidas sattus. Mina jalutasin ühe gruusia poisiga, kes elas Sotšis. Ta nimi oli Georg." Siin Riina peatus, otsides sõnu ning kogudes julgust. „Ta meeldis mulle väga ja mina temale ka. Kui me lahkusime, tõotasime mitte kunagi teineteist unustada." Riina ohkas kergendatult, kõige raskem oli öeldud. „Me jäime kirjavahetusse,

Unistasime kohtumisest. Siis sain temalt kirja, milles ta kirjeldas Kaukasuse ilu ja Musta mere võlusid. Kiri lõppes sõnadega: „Kallis Riina, ootan sind väga, väga endale külla!“ Sellest peale kasvas soov teda näha ja temaga koos olla eriti tugevaks. Siin tundus kõik vastumeelsena ja talumatuna, ka kool. Elasin unistustes. Mitu korda tegin katset tema juurde põgeneda, kuid kõik need katsed ebaõnnestusid.

Minu head sõbrannad olid Pille ja Kai, kellega koos õppisime kunagi ühes koolis ja kes nüüd töötasid sööklas. Nad on seiklushimulised ja valmistusid lõunasse sõitma. Ma otsustasin minna koos nendega. Et minul raha ei olnud, andsid nad nõu, et ma võtaksin raha ja vajalikud riided kodustelt. Pille lubas mind selles abistada. Ühel päeval, kui ema ja õde olid tööl, tuli Pille meile, kohver kaasas. Kodunt võtsime veel teise kohvri ja kandekoti. Võtsin kapist õe raha, tema kasuka, kleidi, kingad, pesu ja muud. Mõtlesin need kõik hiljem õele tagastada, aja jooksul tasuda ka raha. Pakkisime asjad sisse ja läksime. Kaie juurest võtsime ka Pille ja Kaie asjad kaasa ning reis algas.

Rongiga me sõita ei julgenud – kartsime, et meid võetakse kinni –, sõitsime siis lennukil Riiga. Arvasime, et vaevalt tuleb keegi mõttele otsida meid lennukist. Ka lootsime niiviisi juba enne meie põgenemise avastamist Riiga jõuda. Piletid ostis Kai kui kõige vanem.

Riia raudteejaamas hakkasime arveid klaarima.

„Riina, palju sul raha on?“ küsis Kai.

„Viiskümmend rubla.“ Minu meelest oli see väga suur summa.

„Viiskümmend rubla!“ jahmatas Kai. „Ja sellega mõtled sa lõunasse sõita! Sellest jätkub vaevalt sõiduks! Millega sa elama hakkad! . . . On sul midagi müümiseks?“ küsis ta siis rahulikult.

Mul kippus nutt kurku ja ma ei öelnud midagi.

„Tal on kasukas,“ ütles Pille.

„Kasukas! Mis sa lõunas sellega teed? Näita, missugune!“

Pille tegi kohvri lahti ja andis kasuka Kaie kätte.

„Oo! Selle eest saab head raha! Selle müüme maha!“ jätkas Kai.

Mul jäi kaks võimalust, sõita koju tagasi või müüa kasukas. Nõustusin müümisega.

Kai läks linna ja tuli paari tunni pärast tagasi. Kasukas oli müüdud. Kai arvas sõiduraha maha ja andis mulle terve käputäie kümnerublalisi. Kartsin Kaie solvata ja panin raha üle lugemata kandekotti . . .“

Edasi läks sõit raudteel. Kiievis tüdrukud peatusid. Nad panid kohvrid jaamahoone ooteruumi seina äärde ja pidasid kordamisi valvet. Riina vaatles huviga suurt ja ilusat jaamahoonet, siis väljus jaamast ja kõndis natuke linnas ringi. Oleks hea meelega rohkemgi vaadanud, kuid aega oli vähe, Riina ruttas jaama tagasi.

Oma ehmatuseks ei leidnud ta jaamast ei tüdrukuid ega kohvreid. Riina kätte oli jäänud ainult kandekott. Mis nüüd? Koju tagasi, ilma õe asjadeta? See oli võimatu! Ta ootas kuni rongi minekuni ja sõitis edasi. Riina sai koha akna juurde. Kuhu võisid jääda tüdrukud ja kohvrid? Sõitsid minema? Aga kuhu? Siis väsis ta sellele mõtlemast ja hakkas aknast ümbrust vaatlema. Möödus valgete majade rühmi, aedu ja välju, paiguti hallkollaseid viljakuhilaid. Põldudel roomasid traktorid, mustendas künd, teedel liikles lõpmatu autode rodu. Vahetevahel läbis rong külasid ja linnu. Riina esialgne huvi pikapeale tuhmus. Ta tukkus ja magas; ärkas ja tukkus uuesti. Lõpuks paistis vesi. See oli meri, igatsetud Must meri.

Kui rong Sotšis peatus ja Riina väljus, ruttas reisijaile vastu mehi ja naisi. „Tuba välja anda, voodikoht välja anda!" kuuldus hüüdeid. Samal ajal kostis valjuhäälajast: „Ärge võtke jaamas pakutud kortereid, pöörduge korteribüroo poole!" Kõikjal sagimine, askeldused. Kandekott käes, trügis Riina koos rahvamurruga trepist alla läbi jaamahoone tänavale ning peatus jaamahoone ees asuva torni juures, suure kella all. Alles nüüd märkas ta, et jaamahoone oli suur ja ilus, kõrgete sammastega. Jaama ümbruses kasvasid palmid ja igasugused õitsvad põõsad. Kaugel kõrgusid mäed, mille tipud uppusid sinavasse uttu. Õhk oli palav, kuid värske. Ta hingas sügavasti ja tundis naudingut.

Läheduses oli suur kaubamaja. Oleks mõnd riietuseset tarvis olnud, aga raha pidi kokku hoidma. Kõht oli tühi. Jaamas oli restoran, kuid sinna ei usaldanud ta minna. Sotši jõe pool pidi olema turg, nagu keegi juhatas. Sealt ostis tüdruk veidi toitu, peamiselt küll puuvilju. Liikudes mere suunas ja kugistades näljaga tee peal vargsi puuvilju, jõudis ta prospektile, mis pidi viima Pioneeri tänavasse, kus elas Georg.

Puiestee uppus rohelusse: servadel puud, põõsad, lilled, siis pargid, aiad kaunite alleede, purskkaevude ning raidkujudega, imekaunid sanatooriumid, puhkekodud ja mänguväljakud. Nõlvakuil looklesid trepid, kaugel all laius ääretu meri, ülal mäed. Ilu täiendasid kõrgusse tungivad küpressid. Midagi niisugust polnud Riina veel kunagi näinud.

„Tänavail kihutasid sõidukid," jutustas Riina vaimustusega, „kõnniteedel tungles rahvas – sellist kui siin ei kohta kusagil mujal – . . . valges, kollases, kirjus, punases."

Riina silmad läikisid, näost paistis erutus, sõnad näisid mõtetest maha jäävat. Järsku katkes jutt.

„Ma räägin liiga pikalt. Mul on ikka nii: kui hakkan rääkima, siis satun alati üksikasjadesse."

„Räägi edasi, see just ongi hea," julgustas teda direktor.

„Viimaks jõudsin Pioneeri tänavasse. Leidsin Gēorgi maja tänava alumisest otsast. Läksin ukse taha ja helistasin. Avas Georg. Mind nähes ta kohmetus.

„Ah sa tulidki!"

Ma ei mõistnud, kas see oli öeldud rõõmust või . . . Ma polnud siis võimeline aru saama.

„Tervist, Georg! Nüüd olengi siin!"

Ta pani ukse kinni ja tuli mind tervitama trepile. Ma olin nii õnnelik.

„Aga tead, Riina, isa on väga raskesti haige," ütles ta siis kohmetult, „ma ei saa sind sisse viia!"

„Mis siis saab? Kuhu ma siis lähen?" Tundsin tõsist hirmu.

Ta võttis mul käe alt kinni ja viis mu tänavale tagasi. Sammusime vaikides prospekti poole.

„Tead, Riina! Ma viin su esialgu tädi poole. Kui isa terveneb, tuled meile."

Läksime prospektile, siis tegime käänaku, siis veel käänaku ja jõudsime Nagornaja tänavale.

„Oota, ma räägin enne tädiga läbi!" ütles Georg.

Ta sisenes ühte majja. Mõne aja pärast väljus ja kutsus mu sisse. Meid võttis vastu keskealine hästi riietatud naine.

„Ah sina, lapsuke, asud siis minu juurde?" pöördus ta minu poole. „Sulle jääb kasutada see tuba. Ma ise elan veel suvekorteris, siinsamas hoovi peal. Kui sul midagi vaja läheb, pöördu kohe minu poole!"

Ta rääkis palju, andes juhatusi ja tehes korraldusi. Oli väga lahke ja meeldiv naine. Kui ta lahkus, vestlesime veel Georgiga ning leppisime kokku kokkusaamise kohtade ja aegade suhtes . . ."

Viimaks jäi Riina üksi. Tema kasutada olev tuba oli väike, kuid puhas, kõik vajalik mööbel sees. Riina kõndis rõõmuärevuses toas ringi, sest see oli esimene kord elus, kus tal oli kasutada omaette tuba. Siis sõi, luges raha üle ja heitis magama.

Riina oli väga väsinud ja magas kaua. Ärkas, kui päike oli juba kõrgel. Nüüd algas tema unistuste täitumine. Ta oli

ise oma elu korraldaja, ise enda käskija. Ennelõunal, kui Georg oli koolis, korrastas Riina tuba ja ennast ning hoolitses päevase toidu eest, pärastlõunal oli kogu aeg Georgiga, pühapäeviti isegi kogu päeva. Ta oli lõpmata õnnelik.

Nende esimene käik oli plaažile. Riina oli harjunud nägema liivast supelranda nagu Pirital või Kloogal, kus oli mugav lamada ja mängida, siin aga oli rand kivine ning sedavõrd inimesi täis, et raske oli lamamiseks kohta leida, rääkimata muust. Ka merepõhi oli kivine. See-eest oli siin sädelev päike ja vesi mõnusalt soe, nii mõnus, et see ületas kõik muu. Plaažil käisid nad iga päev. Kui nad päevitamisest ja suplemisest olid küllastunud, vaatlesid linna vaatamisväärsusi, eelkõige sanatooriume. Huvitav oli käik dendraariumi, eriti muljeterikas aga sõit reliktmetsa, kus kasvasid aastatuhandesse küündivad jugapuud ja sajandeid vanad pukspuud, ja imekaunile Ritsa järvele kõrgel mägede vahel.

„Õhtuti jälgisime sageli mererannas päikeseloojangut. Vaheldusid kollane, punane, sinine, lilla. Siis jäi taevaservale kuldkollane riba, mis varsti kustus. Pimenes kiiresti. Linnas süttisid tuled. Oli mõnusalt jahe. Parkidest kostis muusikat ja naeru."

Riina rääkis voolavalt ja vaimustusega, elades veel kord kõike läbi. Ta hingas sügavasti, silmis erutusläige. Siis ta peatus. Kõne muutus aeglaseks, mõtlikuks. Direktor kuulas, esitamata küsimusi, et ta mõtteid mitte segada.

„Me olime Georgiga head sõbrad. Ei, me olime rohkem. Ma armastasin teda ja tundsin, et ka Georg armastab mind. Olime nii õnnelikud. Siis aga näis temas midagi muutuvat. Ta hakkas kohtumistele hilinema, siis mõnikord puuduma, vabandades end õppimisega ja spordiharjutustega. Ühel õhtul, kui vaatlesime järjekordselt päikese loojumist, ütles ta mulle:

„Tead, Riina! Ma pean homme võistlustele sõitma."

„Kauaks?" küsisin ma temalt, püüdes rahutust varjata.

„Mõneks nädalaks."

See oli ängistav, kuid teha polnud midagi. Jalutasime hilja ööni ja lahkusime nagu ikka, südamlikult.

Kord, hulkudes sihitult tänaval, nägin ootamatult Georgi, kes jalutas käsikäes ühe tüdrukuga. Ruttasin nende juurde.

„Georg, sa oled juba tagasi?" küsisin rõõmsalt.

„Jaa!" ütles ta kohmetult, lastes tüdruku käe lahti.

„Kust tagasi?" küsis tüdruk imestunult. „Sa pole ju kuhugi sõitnudki!"

„Maria, ma seletan sulle pärast!" püüdis Georg tüdruku vahelesegamist takistada.

Ka mina ei tahtnud olukorda selgitada tänaval ja lõpetasin jutu.

„Ootan sind, Georg, õhtul enda poole!" ütlesin lahkudes.

Tüdruk heitis mulle põlgliku pilgu.

„Kes see niisugune on?" küsis ta Georgilt.

Georg viivitas vastusega ja ma ei kuulnud enam, mis ta tüdrukule ütles, kuid kaugenedes vestlesid nad ägedasti, vehkisid kätega ja peatusid vahetevahel."

Riina ootas Georgi hilisõhtuni, aga poiss ei tulnud. Siis heitis voodisse, kuid und polnud. Oli selge, et midagi on korrast ära. Kes oli see tüdruk? Nad kõndisid käsikäes, tähedab, on teineteisele lähedased. Kas mitte rohkem kui lähedased? Aga Georg ju armastab teda, Riinat? Või armastas ja nüüd enam mitte? Veri tungis rindu ja pähe, süda peksis. Kas tõesti Georg oli kogu aeg Sotšis? Teeskles ainult ärasõitu, et temast vabaneda? Kuid see on võimatu! Ja tüdruk? Oli see ta õde? Ei, nii suure õega ei käida käsikäes. Kooliõde? Aga kooliõde võib olla ju ka... Ta ei mõelnud lõpuni, see oli kohutav! Ja millise pilguga see tüdruk teda vaatas. Nii võib vaadata ainult võistleja, kellele sa oled põrm. Riina viskles südamevalus kaua asemel ja uinus alles vastu hommikut.

Hommikul ärkas Riina nagu painajalikust unest, kuid kohe tuli meelde tegelikkus, kohutav tõde. Ta oli kahvatu, nõrk, äärmiselt väsinud.

„Ootasin igal õhtul Georgi, kuid ta ei tulnud. Georgi asemel tuli keegi teine, perenaine.

„Millal su ema siis tuleb?" küsis ta erutatult.

„Minu ema? Ta ei tulegi!"

„Kes siis üüri maksab?"

„Üüri?" Ma ei mõistnud, millisest üürist ta räägib.

„Noh, sinu poiss tõi su siia, palus majutada ja maksis sisse 30 rubla. Ütles, et su ema maksab ise edasi. Nüüd ei ole ei poissi ega ema, aga üür tahab maksta!"

„Minu poiss! Kas te siis Georgi tädi ei ole?"

„Tädi! Ei, ma vaevu tunnen teda!"

See oli uus löök. Kuid ma tahtsin olukorda lahendada ise ega hakanud meie vahekorda selgitama.

„Palju teile maksta tuleb?"

„Esialgu kümme rubla. See on kümne päeva eest."

Maksin perenaisele üüri ära ja ta lahkus. Viskusin voodisse ja puhkesin meeleheitlikult nutma. Milline alatus! Petis!... Nutsin, kuni väsisin ja uinusin.

Ärgates sähvatas mõte: „Kartis tulla raha pärast!“ Seega on põhjuseks raha, mitte Maria. Ma rahunesin, muutusin isegi rõõmsaks, kuid selgust ei saanud siiski tarvis.

Otsustasin minna Georgi koju. Peagi vajutasin väriseval käel juba tuntud nupule. Ukse avas vanem mees, kes osutus Georgi isaks. Küsisin, kas Georg on kodus.

„Praegu ei ole, aga eks ta tule.“

Ta viis mu tuppa, kus õmbles keegi vanem naine. See oli Georgi ema. Ta jättis töö ja palus mind istuda.

„Noh, lapsuke, mis sul siis oli?“ küsitles ta mind.

„Olen Georgi tuttav, mul oli vaja temaga rääkida.“

„Ja nimi on . . .?“

„Riina.“

„Riina! Ah Riina! Kas see Tallinna tüdruk või?“

„Jaa, olen Tallinnast.“

„Ma nägin su fotot, mis sa Georgile saatsid.“

Isa võttis sigareti ja läitis selle.

„Kuidas sa siia sattusid?“ küsitles nüüd isa. „Oled ekskursioonil või?“

Mõtlesin, mis öelda, ja otsustasin rääkida tõtt.

„Georg kutsus mu külla.“

„Nii, ja nüüd sa siis tulidki.“

„Ei, ma tulin juba varem, kuid Georg ütles, et isa on haige ja viis mu Nagornaja tänavale ühe naise juurde. See pidi olema tema tädi.“

„Vaata, vaata! Või võttis korteri! Aga haige pole ma üldse olnud.“

„Isal oli Georgiga tüdrukute pärast pahandusi,“ seletas ema. „Georg kartis sind koju tuua.“

Olukord muutus ikka keerukamaks. Ma ei teadnud, mis öelda.

„Ma ütlesin talle, mis sa petad tüdrukuid!“ jätkas isa. „Oli tal Katarina, selle pärast oli ta arust ära, siis sina, Riina, nüüd Maria ja kes teab kes veel. Ja ega tüdrukud paremad ole!“

„Ah siis ikka Maria!“ näris mind valusasti mõte. Isa aga jätkas:

„Armastus on tõsine asi, aga sellest tehakse nagu mingi mäng.“

Tundsin, et nägu lööb lõkendama.

„Aga mina armastan Georgi tõsiselt, kõigest südamest!“

„Usun, et armastad,“ kõneles isa edasi. „Aga kas sa ise oled mõelnud, mis edasi saab? Kui vana sa oled?“

„Viieteistkümneaastane, saan kuueteistkümneseks.“

„Viieteistkümneaastane! Ja mis sa mõtled selle armastusega peale hakata? Armastus pole naudinguks, ta peab viima abiellumisele, kuid abiellumise aeg on teil veel kaugel. Selleks ajaks käib üle kümme tuult; nagu näed, ongi käinud. Varajane armastus on muutlik."

Georgi isa rääkis vaikselt, õpetavalt, mitte etteheitvalt. Sellest hoolimata olin masendatud ja löödud. Ema märkas seda ja viis jutu teisale.

„Riina, sa jääd nüüd mõneks ajaks meile. Tutvud linnaga, ümbrusega. Pealegi on veel küllalt mõnus supelda."

Ma olin kogu aeg oodanud Georgi tulekut. Pärast vestlust aga hakkasin ta tulekut kartma. Oli tarvis temaga kõnelda, kuid kahekesi, mitte siin, vanemate juuresolekul. Püüdsin seetõttu võimalikult kiiresti lahkuda.

„Tänan, ma ei taha teid tülitada ja mul on korter olemas. Kuid andke, palun, see kolmkümmend rubla Georgile edasi. Ta oli maksnud selle perenaisele sisse."

„Milleks raha tagasi!" sõdis isa vastu.

„Palun siiski! Tervitage Georgi ja palju tänu talle linna tutvustamise eest!"

Meie lahkumine osutus ootamatult südamlikuks. See rahustas mind. Ühtlasi oli aga selge, et Sotšiga tuleb hüvasti jätta."

Riina läks postkontorisse ja saatis Tallinna sõbratarile kirja, teatades, et on elus ja terve, kuid aadressi ei andnud. Sealt siirdus ta otse raudteejaama. Selgus, et sesooni peatse lõppemise tõttu oli ärasõitjaid palju ning pileteid müüdi viis päeva ette. Oli tohutu piletisaba, trügimine, lärm. Riina asus järjekorra lõppu ja, kuigi lootust oli vähe, sai siiski pileti.

Paari päeva pärast tuli Georg. Ta pakkus Riinale raha tagasi, kuid Riina ei võtnud. Nad rääkisid vähe ja asjalikult. Ei ühtki sõna armastusest, mitte ühtki etteheidet. Jalutasid veel linnas ja lahkusid, nagu poleks nende vahel kunagi midagi olnud. Südames aga pulbitses ja kees alandustunne ning pettumus.

Mõne päeva pärast tuli ärasõit. Riina sai koha vaguni akna juurde ja vaatas perroonile. Rongi oli saatmas rohkesti rahvast. Kui rong juba liikus, ruttas akna juurde Georg, lehvitades Riinale kätte. Riina lehvitas vastu, märkas aga, et veidi kaugemal seisis Maria. Nad olid siis siiagi tulnud kahekesi.

Südames kihvatas. Kaugenev linn, mäed, meri suurendasid südamevalu. Kuid üksluine rataste mürin ja vähehaaval tekkiv sõiduroidumus mõjusid rahustavalt. Riina mõistis, et võimalikust valikust oli ärasõit ainuõige, ning saavutatud selgus tegi meele kergemaks.

Ta otsustas Tallinna jõudes otsemaid koju minna ning andestust paluda, edaspidi aga hoiduda eksimustest ja rajada elu uutele alustele. Kuid mida lähemale Tallinnale ta jõudis, seda rohkem valdas teda ärevus ning Tallinnas rongist väljudes värises ta erutusest. Paiskus vastu jahe tuuleõhk, mis värskendas ja rahustas. Aeglaselt langesid suured lumeräitsakad.

Riina oli ilma mantlita, kinnasteta, peakatteta, ainult suveriietuses, mida ta kandis lõunas. Ta lõdises külmast ning püüdis soojendada käsi, puhudes neile hingeõhku. Mida lähemale ta kodule jõudis, seda raskemaks läks süda. Tekkis mõte katsuda kõigepealt kodu kohta teateid saada. Riina pööras Endla tänavasse, kus elas ta sõbratar Katrin. Sõbratar oli tema tuleku üle rõõmus, selle ema aga kohkunud. Riina sai teada, et ta on tagaotsitav. Et teda otsivad kodu ja kool, oli selge, kuid et teda otsib taga ka miilits, see rabas. Riina palvel lubas Katrini ema teda nende juures peatuda, kuni ta oma olukorda selgitab ja koduga kontakti astub.

Hommikul läks Katrin kooli, ema tööle, Riina aga Katrini soojas riietuses linna. Ta käis sihitult ringi kuni õhtuni. Kui pimenes, sammus ta väriseval südamel ja ettevaatlikult ümbrust silmitsedes kodu poole. Hoovivärav oli lahti. Parajal hetkel, kui väljas kedagi näha polnud, lipsas ta hoovi. Nende toa aken oli pime. Et iga hetk võis keegi tulla, puges ta kuuri. Kobades pimeduses käega, leidis redeli ja ronis laudile, kus nad, tüdrukud, suvel sageli magasid. Asemel oli heinu, kuid padjad ja tekid olid ära viidud. Laudil oli ootamine ohutu ja sai puhata väsinud jalgu. Pärast päevast ringikäimist ja alatist hirmu, et kohtad kedagi tuttavat, oli siin isegi mõnus. Riina piilus läbi pragude oma toa aknale, kuid tuld ei tulnud ega tulnud. Pikapeale hakkas jahe. Siis korraga kriuksatas kuuri uks ja keegi sisenes. Hirmuvärinad jooksid tüdrukul üle keha. Kas üles? . . . Ei! Kuuldus käimist, siis puude kolinat, keegi viis puid. Võib-olla ema? Riina tahtis alla pimedusse vaadata, kuid ei söandanud end liigutada. Siis lükati uks kinni ja puuviija sammud kaugenesid. Toas süttis tuli. Kumb see on, ema või õde? Ta tahtis tõusta, kuid ei saanud ärevuse tõttu paigastki liikuda.

„Mõne aja pärast ajasin end istukile, ronisin värisedes lakast alla ja väljusin kuurist. Lähenesin värisevi jalu aknale. Ulatusin parajasti sisse vaatama. Eestoas põles pliidi all tuli. Toidu lõhna tungis läbi akna ninna. Midagi küpsetati. Hommikust peale polnud ma midagi söönud ja kõht oli hirmus tühi. Kuid kartus kinnivõtmise eest oli tugevam ja surus söögi-

isu maha, – tähtsam oli vabadus ja elu. Vaheukse kardin liikus ja tuppa tuli ema. Viivitasin veidi, siis koputasin vaikselt aknale. Ema kuulatas, kuid ei saanud aru, kust koputus tuli. Koputasin uuesti. Nüüd tuli ema akna juurde ja vaatas pimedusse.

„Helde taevas!" hüüdis ta siis, „Riina!"

Panin sõrme suu peale ja näitasin näpuga välisukse suunas, et ta vaikiks ja väljuks. Ta taipas ja kustutas tule. Siis süütas selle uuesti, võttis midagi põlle ja väljus, kustutades tule.

Ema tuli ümber nurga, ruttas mu juurde ja kallistas mind tugevasti, tugevasti. Hakkasime mõlemad nutma."

Riina muutus nüüdki härdaks, siis rahunes ja jutustas edasi.

„Istusime kuuris puuriida ette. Ema võttis põllest kausi toiduga. Sõin kobamisi pimedas suure isuga, õigemini kugistasin alla.

„Viimaks ometi tagasi, kallis laps!" kordas ema ühtsoodu, ise mind paitades.

Leppisime kokku, et ta toob mulle järgmiseks õhtuks mu soojad riided. Kokkusaamise kohaks määrasime Kaarli kiriku taga oleva puiestee, kus oli õhtuti hämar ja liikus vähe rahvast."

Järgmisel õhtul oli Riina varakult ema ootamas. Ta istus puiestee kaugemas otsas, jalutades vahetevahel igivanade pärnade all. Tuli ema ja tõi kaasa suure kandami riideid ja süüa. Riina ruttas talle vastu. Nad istusid pingile. Riina sõi. Siis jutustas emale kõik, mis oli südamel. Nad lahkusid alles hilja õhtul.

„See pärnapuiestee muutuski meie kohtumise paigaks. Kuid mitte kauaks. Mind oli siiski nähtud ja jutt minu tagasitulekust levis. Ühel päeval, kui sadas lumelörtsi, oli niiske ja külm, läksin Katrini juurde tavalisest varem. Tundsin end halvasti ja heitsin voodisse. Vaevu uinusin, kui keegi koputas mu käele. Avasin silmad, voodi ees seisid kaks meest. Nad näitasid mingit raamatukest ja nõudsid, et ma läheksin nendega kaasa. Polnud parata, riietusin ja läksin. Nad viisid mu laste vastuvõtu-jaotuspunkti. – See on kõik."

Ta vaikis. Vaikis ka direktor.

„Direktor, kas mind saadetakse nüüd kolooniasse?" küsis Riina siis.

„Ma ei tea. Seda otsustab laste hoolduskomisjon. Kuid ta võtab arvesse kõik asjaolud, ka selle, kuidas sa praegu käitud."

Kui Riina jutu lõpetas, oli Siiri teda juba ootamas. Direktor viis lapsed nagu tavaliselt jaotuspunkti.

„Kuidas te end jaotuspunktis tunnete?“ küsis neilt teel direktor.

„Väga hästi!“ vastas Riina. „Seal on vaikne, soe, õppida saab hästi, toidetakse palju paremini kui kodus. “

„Ja vabal ajal?“ küsis direktor.

„Vabal ajal loeme ja mängime. Mängę korraldavad meil kasvatajad.“

„Ainult vabadust on vähe!“ kurtis Siiri.

„Kõige hullem on ikkagi hirm, et saadetakse kolooniasse!“ kurtis Riina.

Nii käidi jaotuspunkti ja kooli vahet kaks nädalat. Kolmandal nädalal viis direktor lapsed hommikuti küll jaotuspunktist kooli, kuid jaotuspunkti tagasi läksid nad ise. Neljandal nädalal tulid lapsed ise kooli ja läksid ka ise jaotuspunkti tagasi. Küll aga jäi piiratuks nende linnas viibimise aeg. Selle kontrollimiseks peeti õpilaspäeviku kaudu arvestust laste kooli jõudmise ja koolist lahkumise ning jaotuspunkti tagasijõudmise aja kohta.

Kuu möödudes sai Siiri koju, Riina aga suunati laste hoolduskomisjoni, kes pidi otsustama tema saatuse. Direktori ja tüdruku onu vastutusel jäi Riina kolooniasse saatmata ning sai vabaks. Tüdrukud käisid nüüd korralikult koolis ja õppisid hoolikalt, kuid pikaajalise koolist puudumise tõttu olid Riinal matemaatikas lüngad ja talle määrati sellest suvetöö.

Suveks viis onu Riina enda juurde Viljandisse, sest suvisel õppetöövaheajal puudus tal Tallinnas küllaldane hooldus. Ka lubas onu teda matemaatikas järele aidata. Õpilasi, kellega esines kasvatusraskusi, külastasid klassijuhatajad võimalikult ka suvel. Riinat külastas Viljandis direktor.

Onu elas Uueveski oru kaldal looduslikult kaunis kohas. Direktori tulles kastis Riina aias peenraid. Ta katkestas töö ja ruttas direktorile vastu.

„Kuidas Viljandis meeldib?“ küsis direktor.

„Hästi! Viljandi on väga ilus, eriti järv ja Lossimäed, samuti Uueveski org.“

Nad sisenesid. Ruumid olid valged, puhtad, sisustatud moodsa mööbliga.

„Sa oled, näha, tubliks töötajaks hakanud!“ jätkas direktor, kui nad olid istunud.

„Minu hooleks on aed. Vahetevahel hoian last ning õmblen, vabal ajal loen. Õhtuti õpin matemaatikat.“

Laual olid mõned raamatud, nende kõrval lebas poolik lina.

„Kas sina õmbled seda lina?“ küsis direktor, osutades linale.

„Mina. Pole veel päris valmis, siia tuleb veel tikand," seletas Riina, näidates tööd.

„See on väga kena! Oled päris meister! Ja raamatud?"

„Neid loen samuti mina. On väga põnevad. Aga see raamat, see on kaunis igav."

See oli matemaatika õpik, vihik vahele pistetud.

Koju saabus onunaine koos väikese pojaga. Onunaine oli Riinaga rahul: „Töötab, loeb, õhtuti õpivad koos onuga matemaatikat, mis siis lapselt ikka nõuda saab!" Onuga direktor kokku ei saanud, sest see oli komandeeringus.

Direktori lahkudes tuli Riina teda saatma.

„Noh, Riina, ole tubli!" ütles direktor, ulatades talle käe.

„Püüan!" vastas Riina. „Tänan, et külastasite!"

Möödus mõni nädal. Ootamatult kohtas direktor Riinat Tallinnas.

„Riina, kust sa siia said?"

„Tulin onu juurest ära, põgenesin!"

„Miks? Seal oli ju väga hea!"

„Oli hea küll, aga vabadust ei olnud. Olen vabadusega harjunud ja ilma selleta ma ei saa!"

„Oleks siiski parem, kui viibiksid selle suve onu juures."

„Onu käis Tallinnas mul järel, kuid ma ei läinud tagasi. Siis leppisid nad emaga kokku, et jään ema juurde."

„Seda annab veel ümber korraldada."

„Direktor, ärge minu pärast kartke, olen juba õpetust saanud."

Nii jäigi, kuid juba järgmisel päeval teatati kooli, et Riina on uuesti laste vastuvõtu-jaotuspunktis. Direktor ruttas sinna. Selgus järgmine.

Samal päeval, kui Riina oli kõnelnud direktoriga, kohtas ta tänaval Kaie. Kai teatas, et tema ja Pille on juba mõnd aega Tallinnas tagasi ja tahavad uuesti lõunasse sõita, aga puudub sõiduraha. Küsis Riinalt, kas too tunneb mõnd rikast meest, kes võiks neid rahaga varustada. Riina ütles, et tema ei tunne, kuid Anni tunneb. Kai kutsus Riina õhtuks enda poole, ise aga asus Annit otsima.

Kai, Anni ja Pille läksid koos kellegi vanamehe juurde, kellel pidi olema palju raha. Tüdrukud teesklesid, et tulid vanamehele appi tuba kraamima ja riideid korrastama, lootes kraamimisel vanamehe raha üles leida ja ära varastada, kuid ei leidnud. Siis püüdsid nad vanamehelt raha välja petta, kuid mees sai pettusest aru ja ajas tüdrukud minema. Karla ja Juku nõuandel, kes olid Kaie tuttavad, otsustati öösel vanamehe juurde tagasi minna ja raha ükskõik mis teel kätte saada.

Riina jõudis Kaie juurde hilja õhtul. Seal olid ka Karla ja Juku. Veedeti lõbusalt aega. Siis mindi koos Kitseparki, kuhu pidid tulema ka Pille ja Anni, kuid need ei tulnud. Kell lõi kaksteist öösel. Oodati veel poole tunni ümber ja mindi siis koos Pille akna alla. Kai koputas aknale. Akna avas isa.

„Me palume Pillet!"

„Pillet ei ole kodus! Mis te kolate öösel ringi!" ütles isa pahaselt ja lõi akna kinni.

Mindi Anni juurde. Siin oli asi keerukam, sest Anni elas hoovipealses majas ja hooviväräv oli kinni. Peeti nõu, mis teha.

Tänavat mööda lähenesid kaks meest.

„Näe, kavalere tuleb juurde!" naljatas Karla.

Mehed tulidki väräva juurde. Üks neist võttis taskust raamatukese, tegi selle lahti ja näitas. Kuigi vähese valguse tõttu polnud midagi näha, oli selge, et mehed on miilitsast. Nad nõudsid, et kõik tuleksid kaasa. Riina kui alaealine viidi laste vastuvõtu-jaotuspunkti, teised ülekuulamisele.

Nii olid siis lood.

Kuuldes, et direktor on jaotuspunktis, tuli Riina temaga rääkima. Ta oli kahvatu, silmad nutetud.

„Seekord ma küll süüdi ei ole! Mina ei teadnud kõigest sellest midagi!" vabandas ta end.

„Riina, sa oled süüdi selles, et sa nendega kaasa läksid, pealegi südaöösi."

„Nad kutsusid, ma ei saanud ära öelda."

„See just kõige halvem ongi. Sa allud kergesti teiste halvale mõjule, sul puudub iseseisvus, enesevalitsemine. Seetõttu oledki uuesti siin."

„Mis nüüd saab?"

„Kõik algab uuesti otsast peale. Kui sind vabaks lasti, siis mitte sellepärast, et sa süüdi polnud, vaid et loodeti sinu paranemist. Sa märkasid isegi, et sulle anti vabadust järk-järgult: algul ei lubatud sind üldse väljapoole jaotuspunkti, siis lasti õpetaja valve all kooli, siis käisid ise, suvel olid onu hooldada ja kasvatada. See osutus siiski veel väheseks. Kui sa onu juurest põgenesid, sattusid sedamaid ohjeldamatusse seltskonda. Õnneks jäi kõige halvem tulemata."

„Ma eksisin, kuid ma tõesti ei tahtnud halba!"

„Tean seda. Ja ometi jäetakse sind siia, kuni su küsimus otsustatakse. Arvan, et kauaks. Pea meeles, et sinu siinne käitumine aitab tugevasti kaasa sinu saatuse otsustamisel."

„Püüan teha, mida suudan!"

„On veel üks küsimus, matemaatika suvetöö. See tuleb teha!“

„Seda ma küll ei suuda! Ma ei saa millestki aru!“

„Küll hakkad aru saama, kui õpid. Igal juhul klass tuleb lõpetada. See annab sulle hoogu edasiseks õppimiseks.“

Õpetamise võttis enda peale õpetaja Veiksel, siis juba pensionär. Jaotuspunkti juhataja nõusolekul käis ta iga päev jaotuspunktis Riinat õpetamas, algul Riina julgustamiseks kaasas ka direktor. Riina õppis hoolega, käitus hästi ja abistas kaaslasi, kus suutis.

Nii möödus suvi. Sügisel õiendas Riina suvetöö ja viidi üle lõpuklassi. Ühtlasi sai ta vabaks.

Koolis käia Riina kaua siiski ei saanud. Tema ema abiellus uuesti ja võõrasisa oli Riina kooliskäimise vastu:

„Riina on küllalt vana ning võib tööle minna. Kool lõpetagu töö kõrval.“

„Aga isa, kas isa ei abistaks?“ arvas direktor.

„Isal on juba viies naine, igaga lapsed, keda ta abistada suudab!“ seletas Riina.

Nii lõppes Riina kooliskäimine ja ta läks tööle.

Möödus mõni aasta. Kord trammis istus direktori kõrvale Katrin. Katrin rääkis, et ta on keskkooli lõpetanud ning töötab. Töö kõrval õpib edasi. Siis viis ta jutu Riinale:

„Kas teate, direktor, Riina on abielus ja töötab vabrikus. Ta on eesrindlik töötaja.“

„See rõõmustab mind väga! Ma uskusin alati, et Riinast saab tubli inimene . . . Aga Siiri, kas teate midagi ka Siirist?“

„Ka Siiri töötab . . . Me räägime sageli Riinaga koolist. Riina soovib teid näha. Kas me võime teid külastada?“

„Ka mina sooviksin Riinat näha. Palun, tulge kindlasti! Jään teid ootama.“

*

Riina lugu kujutab seksuaalset armastust, lähtudes tüdrukust, tüdruku elamusi, pettumusi ja kannatusi. Pahed on süvenenud. Nende väljajuurimine kujuneb raskeks ja aeganõudvaks.

Direktori jutul oli ema, kes soovis oma poja Heino Olevimäe kooli tuua.

„Kus ta praegu õpib?" küsis direktor.

„Meriväljal, oma mikrorajooni koolis."

„Kooli vahetamine pole kasulik, seda enam õppeaasta keskel. Pealegi on sealne kool kodu lähedal, kooliminekuks kulub mõni minut, siiatulekuks vähemalt tund, talvel veelgi rohkem. Seal on kooli ja kodu vahel kergem kontakti pidada, siin kauge maa tõttu raskem. Kas on mõtet teda üle tuua?"

„Õieti tulin ma siia viimases hädas. Ta on mitu korda samasse klassi istuma jäänud, on teistega võrreldes küllalt vana, kasvult suur, aga õpib alles kuuendas klassis, õppimine ja käitumine on halb. Kool tahab temast vabaneda ja soovitab siia üle tuua. Ma ise pooldan seda ka, sest loodan, et ta vabaneb sealsetest sõpradest. Ei saa ju last lasta hukka minna!"

„Mis ta ise arvab?"

„Ta ise soovib samuti sealt ära tulla."

„Tulge homme hommikul koos Heinoga siia ja võtke klassitunnistus kaasa. Siis kaalume, mis teha."

Järgmisel hommikul olid Heino ja ema varakult direktori jutul. Klassitunnistus oli hoopis halb.

„Heino, kas sa tahad meie kooli tulla?" küsis direktor.

„Tahan küll!"

„Mõtle järele. Sealt kaugelt on sul raske koolis käia."

„Tean. Koolis käin ma korralikult."

„Ja õpid ning käitud korralikult?"

„Jaa!"

„Hästi, me võtame su vastu, kuid pea lubadust! Dokumendid too kaasa homme. Klassi lähed aga kohe."

Direktor laskis kutsuda klassijuhataja Sarmi.

„Meie uus poiss Heino! Võtke ta oma klassi. Poistel teil vabu kohti ei ole, laske tuua talle uus pink."

„Hästi! Heino, tule minuga kaasa."

„Tänan!" lausus ema. „Vast saab tast veel asja!"

„Loodame."

Klassijuhataja ei leidnud Heino kasvule sobivat pinki ning pani poisi ajutiselt istuma Maire kõrvale.

Maire oli korralik tüdruk ja hea õppija. Pinginaabrid sobisid hästi ja Maire hakkas Heinot õpetama.

Kui mõne aja pärast direktor klassijuhatajale meelde tuletas, et ta paneks poisi eraldi istuma, astusid õpetajad välja Heino ja Maire koosistumise kaitseks.

„Direktor, jätke nad ühte, nad õpivad koos nii hästi!“ ütles õpetaja Kalda.

„Heino on tublisti paranenud ja Maire on muutunud veel paremaks!“ toetas teda õpetaja Kaasik.

Ka klassijuhataja Sarm pooldas seda, vastu ei rääkinud keegi. Nii jäidki Heino ja Maire ühte pinki.

Heino käitus koolis korralikult ja Mairele polnud kunagi midagi ette heita. Noored said teineteisega sõpradeks, iga päev lähendas neid enam ning sageli võis neid näha koos kooli tulemas ja koolist lahkumas, kuigi kumbki elas vastassuunas, Heino Meriväljal, Maire Nõmmel.

Ühel pärastlõunal, kui Heino ja Maire koolist lahkusid, ootasid Heinot koolimaja ees kaks tüdrukut. Need olid ta endised sõbratarid Meriväljalt. Tüdrukud sädistasid lõbusasti ja Heino naeratas neile vastu, Mairele peaaegu tähelepanu pööramata. Bussipeatuses istusid kõik kolm Merivälja autobussi ja sõitsid minema.

Maire rahu oli kadunud. Kes olid need tüdrukud? Nende suhtumine Heinosse oli väga tuttavlik ja julge. Ka Heino suhtus neisse rohkem kui sõbralikult. Maire tundis, nagu rebitaks temalt ära midagi kallist, midagi, mis on muutunud tema elu osaks ja ilma milleta on kõik tühine ning mõttetu. Öösel vintskles ta unetult voodis ja uinus alles vastu hommikut.

Järgmisel päeval olid Heinol õppeülesanded valmistamata. Ta küsis mõnd tähtsamat Mairelt, kuid Mairel polnud endalgi selgust. Heinot küsiti, ta ei osanud midagi. Nähtavasti oli ta kogu õhtu veetnud nende tüdrukutega.

Pärast tunde väljusid Maire ja Heino koos. Koolimaja ees olid ootamas needsamad tüdrukud. Kõik läks nii nagu eilegi. Jõudnud bussipeatusse, astusid tüdrukud autobussi. Heino oli neile järgnemas, Maire närvitses. Korraga valdas teda otsusekindlus. Ta võttis Heinol tugevasti käe alt kinni ja hoidis teda tagasi.

„Heino, täna tuled sa minuga!“ ütles ta erutatult.

Heino peatus ja astus ukselt kõrvale. Sõitjate rodu valgus temast mööda. Siis suleti uksed ja buss sõitis minema. Noored jäid kahekesi.

„Heino, ma palun sind, ära sõbrusta nende tüdrukutega!“

„Miks siis?“

„Hakkad seiklema ja jääd jälle klassikursust kordama! Mõtle tänasele!“

Nad sammusid pikkamisi mööda pargiteid, arutades tekkinud olukorda ja vahekordi. See otsustav selgitus viis nad teineteisele märksa lähemale.

Möödusid nädalad ja kuud. Kevadised päikesekiired elustasid looduse. Õhku täitis uimastav kevadehõng. Seitsmeteistkümneaastane Heino, kellele vanemad andsid kergekäeliselt raha, ja kuueteistkümneaastane Maire külastasid koos pidusid ning tantsuõhtuid, käisid kinos, teatris, kontsertidel, aga ka kohvikus ja restoranis. Pärast lõbustusi jalutasid nad tänavail ja parkides, sageli hilisööni.

See ei jäänud tähele panemata ja koolile teatati noorte sobimatust vahekorrast. Olukorda arutati direktori kabinetis Heino ja Maire, mõlema nooruki ema ja klassijuhataja juuresolekul.

Noorukid ei salanud midagi. Emad näisid kõike juba teadvat.

„Heino," alustas direktor, „kui me su kooli võtsime, lubasid sa korralikult õppida ja käituda. Esialgu täitsid sa oma lubadust hästi ja Maire abiga parandasid ka õppimist. Nüüd aga õpid jälle halvasti. Mis puutub käitumisse, siis koolis oled korralik, väljaspool kooli aga oled laskunud hoopis alla ja pealegi kiskunud kaasa oma abistaja Maire!"

„Püüan end parandada!"

„Ja sina, Maire, olid meil väga korralik õpilane: õppisid ja käitusid kõigiti hästi. Millest sinul see muutus tuli?"

„Heino pole selles süüdi! Mida olen teinud, olen teinud ise täie teadmisega!"

„Kuidas? Sa käisid Pirita restoranis koos Heinoga tantsimas, jõite seal veini, jalutasite öösiti tänaval käe alt kinni „kui abikaasad", nagu oli öeldud teates, – ja kõike seda täie teadmisega?"

„Jah, ma tegin seda täie teadmisega!"

„Kuidas sa seda seletad?"

„Ma tegin seda armastusest Heino vastu, sest kui mina poleks nii teinud, oleksid seda teinud tema tuttavad Merivälja tüdrukud ja ta endised sõbrad, kes oleksid ta täiesti alla viinud!"

„Maire pole süüdi, mina üksi olen süüdi!" õigustas Heino Mairet.

Heino puudutas vargsi Maire kätt ja Maire võttis ta sõrmedest kinni, arvates, et keegi seda ei märka. Nii nad seisma jäidki.

„Armastus! Aga praegu pole teil ju armastuseks veel õige aeg! Saage enne vanemaks, praegu piirduge vaid sõprusega!"

„Me oleksime pidanud seda juba varem märkama," pöördus direktor emade poole, „aga lapsi on palju ja linn suur. Oleme tööl varahommikust hilisõhtuni, seetõttu liigume linnas öösiti harva, veel vähem käime õhtuti restoranis. Seepärast palume vanemate abi. Iga kodu teab, kas laps on õigeaegselt kodus või mitte. Ja kui pole, palume teatada ka koolile, sest kool vajab neid andmeid teie laste kasvatamiseks, nende heaoluks."

Vanemad võtsid sõna vähe ja tagasihoidlikult. Lõpuks pöördus direktor veel kord laste poole, manitsedes neid edaspidi käituma korralikult ja osutama rohkem tähelepanu õppimisele.

„Jah, nende eas on poisi ja tüdruku ühes pingis istumine üsna ohtlik," ütles direktor, kui noored ja nende emad olid lahkunud. „Peame tunnistama, et siin oleme ka meie süüdi!"

„Jaa!" nõustus klassijuhataja. „Kes võis seda arvata, algas ju kõik nii hästi!"

Heino ja Maire hakkasid paremini õppima. Linnas uitamine kadus, aga noorte tunded püsisid. Kohtuti kodus.

Emad leidsid, et armastus on õilis tunne. Milleks seda takistada? Võib ju piirata niigi, et tuua armastus tänavalt koju. Kui armastus õilistab, siis õilistab ta ka lapsi, selles olid veendunud mõlemad emad.

Armunute mõju teineteisesse on eriti suur, seega ka Heino ja Maire vastastikune mõju, nii arvas Heino ema. Et Maire on korralik tüdruk, siis kisub ta Heino tema pahedest välja. Maire tublidusele lootes püüdis Heino ema noorukite armastust süvendada. Kord, kui ta kodunt pikemaks ajaks lahkuma pidi, kutsus ta Maire Heino eest hoolitsema. Ema seletuse järgi pidi poiss haige olema. Mõlemad noored puudusid mõne päeva koolist. Kui nad kooli ilmusid, kutsus direktor Maire oma jutule.

„Maire, miks sa koolist puudusid?"

„Heino ema oli kodunt ära, ma põetasin haiget Heinot."

„Sa elasid Heino juures?"

„Jaa!"

„Kas Heino oli tõesti nii haige, et sa kogu aja pidid seal olema?"

„Ei! . . . Direktor, ärge küsige! Ma armastan teda, ma ei suuda teisiti!"

Ta hakkas valju häälega hüsteeriliselt nutma, toetades pea kabineti nurka. Direktor lahkus kabinetist, jättes ta üksi. Kui direktor mõne aja pärast tagasi tuli, nuuksus Maire vaikselt nurgas.

„Rahune ja mine klassi," ütles talle direktor. Sel teemal neil kõnelust enam ei olnud.

Mõlemad noored lõpetasid siiski klassi.

Suvel kohtas direktor Mairet tänaval. Maire peatus ja hakkas direktoriga rääkima.

„Ma käin nüüd haiglas. Vanemad ei lubanud Heinot välja. Ta hüppas teise korruse aknast alla ja vigastas mõlemad jalad. Praegu on ta juba paranenud ning saab varsti haiglast välja!"

Ta silmad olid täis õnne ja armastust.

„Tervita teda ka minu poolt!"

„Tänan! Kindlasti tervitan! Ma pean ruttama, et ei hilineks!"

Ta läks. Direktor vaatas talle järele: „Milline suur armastus!"

Sügisel läks Heino tööle ja õhtukooli, Maire jäi Olevimäe kooli edasi.

Heino õppimine lonkas, kuigi Maire teda ka nüüd abistamas käis. Ta jäi klassikursust kordama. Maire oli Heino pärast rahutu, mistõttu ka tema õppis tavalisest halvemini ja sai kaks suvetööd.

Sügisel Maire suvetöid õiendama ei ilmunud. Ta tuli alles siis, kui klassikaaslased olid talle järele saadetud. Ühe suvetöö õiendas ta rahuldavalt, teise asemel aga andis koolist lahkumise avalduse. Maire läks tööle ja astus õhtukooli, samasse klassi, kus õppis Heino.

Seejärel kadusid nad mõneks ajaks Olevimäe kooli silmapiirilt.

Kord, kui endiste õpilaste edasisest saatusest juttu oli, teadis keegi: „Heino ja Maire siiski abiellusid!"

„Siis jäi nende armastus ikkagi püsima?"

„Esialgu küll! Aga nüüd nad lahutavad!"

„Miks siis?"

„Esimene armastus on põlenud lõpuni, algas teine! Ja mis kõige imelikum, uus armastus olevat tekkinud just Mairel!"

„Kahju, väga kahju!"

*

Heino ja Maire lugu näitab varajase armuvahekorra kahjustavaid tagajärgi. Hea tüdruk asub halba poissi parandama. Algul on edu, siis tõmbab poiss tüdruku mõtlematule teele kaasa. Noored võitlevad oma armastuse eest. Kujunenud armuvahekord viib nad abiellumiseni. Kuid varajane armastus põleb läbi, abielu puruneb.

Evet oli raske mõista. Kui ta Olevimäe kooli toodi, ütles ema:

„Endisesse kooli Evet ei jäeta ja mul on vaja abi lapse kasvatamisel."

Kuid miks? Sellele ei andnud selgust ei ema tagasihoidlikud seletused ega klassitunnistusele lisatud formaalne iseloomustus eelmise kooli poolt. See selgus alles tegelikus koolitöös.

Eve oli käitumiselt viisakas, õppetundides tähelepanelik, õppimises hoolas, seega kõigiti korralik õpilane. Õige pea hakkasid selguma aga ka tema negatiivsed iseloomujooned.

Ühel esmaspäeval tuli ema kooli.

„Laupäeval Eve koju ei tulnud," ütles ta, „ja on sellest ajast peale kadunud!"

Direktor läks emaga kaasa Evet otsima. Eve tutvusringkonda ei teatud, sellepärast oli teda raske leida. Kestva otsimise järel saadi tüdruk kätte Viru tänavalt.

„Eve, mis sa siin teed?" hüüdis ema. „Kus sa olid?"

Eve ei vastanud. Ta näis olevat väga väsinud. Ema viis ta koju.

Järgmisel päeval oli Eve koolis.

„Miks sa kodunt ära jooksid?" küsitles teda direktor.

„Ma ei tea isegi."

„Kust sa süüa said?"

„Ma ei söönud üldse."

„Ja kus sa need ööd magasid?"

„Trepikodades, pööningule viival platvormil."

Tema seletus oli segane ja ebasiiras.

Peagi kadus ta uuesti, kuid tuli ise koju tagasi. Selliseid üheja kahepäevaseid ärajooksmisi esines korduvalt. Ja siis jäi ta jälle kord mitmeks päevaks kadunuks.

Võis oletada, et on tegemist armuseiklustega. Et Eve oli tulnud kooli alles hiljuti, selgitati eelkõige tema suhteid poistega eelmises koolis. Selgus, et ta oli sõbrustanud Toomaga, kes oli koolist lahkunud ja tööle läinud, ning seejärel Ennuga, kes oli Lasnamäe kooli üle läinud.

Eve ema ja direktor läksid Evet otsima. Paistis kõige tõenäolisemana, et Eve seikleb Ennuga, niisiis sõideti Lasnamäe kooli. Õppealajuhataja seletas, et Enn õpib halvasti ja puudub sageli koolist.

„Kas oleks võimalik temaga rääkida?" küsis direktor.

„Ma lasen ta kohe kutsuda.“ Õppealajuhataja lahkus mõneks hetkeks. Tagasi tulles teatas ta, et Ennu ei leitud.

Tuli minna Ennu kodunt otsima. Ennu vanemad elasid linna piiril. Ema töötas aias. Ta oli seletuste andmisega väga tagasihoidlik. Küsimuse peale, kas Enn varsti tuleb, vastas ta:

„Ah Enn või? Millal tema kodus on! Nüüd muud polegi kui sport ja võistlused, ei õppimist ega midagi! Aga miks te seda küsite?“

„Me otsime ühte ta sõbratari,“ seletas direktor. „Kas siin on käinud keegi tütarlaps?“

„Ei mina ole siin kedagi tüdrukut näinud ja kui mõni tuleks, ajaksin jalamaid minema!“

„Millal Enn õhtuti koju tuleb?“

„Ei mina tea! Käib söömas ja kaob jälle. Ta magab soojal ajal seal, heintes.“ Ennu ema osutas laudale.

„Kui peaksite tüdrukut siin nägema, saatke ta koju!“

„Saadan, saadan! Ega ma laps ole!“

Tänati, ja sõit läks tagasi Lasnamäe kooli juurde.

Koolimaja läheduses peatati auto. Kui Eve tõepoolest Ennuga seikleb, siis on kõige tõenäolisem, et nad kohtuvad koolimaja lähemas ümbruses. Oodata ei tulnud kaua. Koolimaja uksed avanesid ja lapsed valgusid tänavale. Tänava vastasküljele ilmus tütarlaps ja silmitses tähelepanelikult koolist tulijaid.

„Seal ta ongi!“ hüüdis ema.

Jah, Eve. Ema ruttas ta juurde ja tõi ta autosse, oli pahane ning ühtlasi rõõmus, kuid hoidus vestlemast. Sõit läks edasi kesklinna. Peatuti Olevimäe kooli juures.

„Palun tulge homme kooli koos,“ ütles direktor väljudes. „Ja Eve, võta kaasa vajalikud raamatud ning vihikud.“

Hommikul, varakult enne tunde olid Eve ja ema koolis. Vestlus toimus direktori kabinetis.

„Eve, kellega sa need päevad koos veetsid?“ küsis direktor.

„Ei kellegagi, ma olin üksi.“

„Ja miks sa Lasnamäe kooli ette tulid?“

„Ma tahtsin linna sõita ja ootasin trammi.“

„Kuhu kohta linna?“

„Koju.“

„Kallis laps, milleks sa valetad? Sa ju ootasid koolist Ennu!“

Tüdruk punastas ja vaikis.

„Oli nii?“

„Oli!“

„Ja need päevad olid sa Ennuga koos?"

„Jah!"

„Kust sa süüa said?"

„Enn tõi."

Arvates, et kõik on niigi teada, vastas ta edasistele küsimustele avameelselt.

Kui küsitlus oli lõpetatud, ütles ema:

„Vaata, Eve, missugust pahandust sa teed! Sa häbistad ennast ja mind. Võta ometi ükskord aru pähe!"

„Enam ma nii ei tee!" vastas Eve vaevu kuuldavalt.

Mõni nädal läks rahulikult. Eve käis korralikult koolis. Siis kadus ta jälle.

Direktor küsitles tema pinginaabrit.

„Tead sa Evest midagi? Ta on jälle kadunud!"

„Võib-olla on ta Aguga. Agu puudub ka."

„On ta varem ka Agu seltsis olnud?"

„Jaa! Nad on sageli koos, enamasti Kadriorus või Pirital."

Agu ema töötas saunas koristajana. Direktor kõneles temaga telefoni teel.

„Agu puudub koolist, on ta haige?"

„Eile, kui ma tööle tulin, pidi ta kooli minema. Vahepeal ma kodus ei ole käinud. Minu arvates on ta terve."

„Kui kauaks te tööle jääte?"

„Hilja ööni. Magan siinsamas. Koju lähen alles hommikul."

Direktor pidi minema koosolekule. Kõnesid kuulates olid ta mõtted rohkem küll Eve ja Aguga. Nad võivad olla Kadriorus või Pirital. Sealt on neid raske leida. Hakkas sadama. Võib arvata, et nüüd lähevad nad Agu poole. Tunni aja pärast võivad nad ehk seal olla. Direktor sai loa koosolekult lahkuda ja läks Agu ema töökohta. Seletanud emale olukorra ära ning palunud teda mõneks ajaks töölt vabaks, läksid nad koos Agu koju.

Ema avas ukse oma võtmega. Arvestus osutus õigeks. Nende sisenemisel seisis Agu kardinaga suletava tagumise toa uksel. Tema kohkunud näost paistis, et keegi on tagatoas. Direktor astus Agust mööda. Tagatoas diivanil istus Eve. Direktor viis Eve koju, Agu jäi ema hoolde.

Järgmisel päeval toimus direktori kabinetis klassijuhataja ja kummagi lapse ema osavõtul lastega vestlus. Noored said eksimusest aru ja lubasid end parandada.

Mitme nädala kestel ei jooksnud Eve kordagi kodunt ära. Siis aga, unustanud oma lubadused, kadus ta jälle.

Pärast õppetöö lõppu läks direktor Evet otsima. Kus ta võis olla? Lasnamäel? Vaevalt, sest sealt oli ta hiljaaegu ära toodud. Kadriorus või Pirital? Väga võimalik – need olid Eve armastatuimad viibimispaigad. Sinna suunduski direktor. Seekord üksi ja jalgsi.

Ta käis Kadrioru pargi läbi. Evet siin ei olnud. Edasi viis tee mereranda ja randapidi Piritale. Merelt puhus tugev ja külm tuul. Mererand ja plaaž olid inimtühjad.

Direktor pöördus metsa. Oli juba videvik. Ümberringi polnud ühtki hinge. Siis märkas ta põõsaste all kedagi istumas. Kuid see oli mees ja üksi. Direktor möödus temast, tuli teele välja ja sõitis linna.

Kuhu edasi? Ta istus trammi ja sõitis Tondi poole, kus elas Toomas. Jälgides aknast tänaval kõndijaid, köitis direktori tähelepanu Juurdeveo tänava nurgal maja taha jooksev tütarlaps. Otsija tuli trammist välja ja keeras samasse hoovi. Seal polnud kedagi. Korraga vilksatas maja eest joosta heledate juustega tütarlaps.

„Eve, sina!" hüüdis direktor. Tüdruk jäi seisma. See oli tõepoolest Eve.

„Nüüd läheme koju," ütles direktor rahulikult. Eve järgnes vastu rääkimata ja varsti olid nad kodus.

Perekondlikus ringis selgitati Evele sellise käitumise pahelisust. Ta sai aru, nuttis ja lubas end parandada.

„Aga kus sa need päevad elasid?" küsis ema.

„Elasin selle maja alumisel korrusel, kust direktor mu leidis, ühe naise juures. Ta mees oli komandeeringus ja tal oli väike laps. Mehe tagasitulekul pidi ta mu koju tooma.

„Kuidas ta su enda juurde võttis? Kas see on tõsi?" kahtles ema.

„Anna andeks, ema! . . . Ma valetasin, et ema ei armasta mind ja võõrasisa on kuri!"

Ema ahastas, võõrasisa vaikis.

„Kas sul on seal majas ka tuttavaid?" küsis nüüd direktor.

„On!" nõustus ta pärast mõningat kõhklemist.

„Kes?"

„Toomas."

Kontrollimisel selgus, et seekord rääkis Eve tõtt. Kuid tema jooksud ei lõppenud. Mõne aja pärast põgenes ta uuesti.

Direktor leidis ta Tondi jaama juurest ja viis koju. Kodus kedagi ei olnud.

„Ema on vist pesuköögis, ma vaatan," ütles Eve ja jooksis trepist alla. Direktor läks talle järele, kuid Eve oli kadunud.

See oli ainuke juhtum, kus õpilane jooksis direktori käest ära. Selleks pidi olema mõjuv põhjus, miski, mis oli seotud koduga.

Eve põgenemine osutus talle saatuslikuks, sest ema ja võõrasisa, kes samuti Evet otsisid, tabasid ta tänavalt. Kaotanud igasuguse lootuse tema parandamiseks kodus, viisid nad ta otseteed laste vastuvõtu-jaotuspunkti, suunamiseks laste kasvatuskolooniasse.

Peagi hakkasid Evelt emale tulema haledad kirjad, kus Eve kirjeldas oma kaaslasi kui väga rikutud tütarlapsi, kellelt saab õppida ainult halba. Südamlike sõnadega palus ta, et ema nõuaks ta kolooniast tagasi, ning lubas olla nüüd väga hea laps. Ema süda läks härdaks ning kooli toetusel saigi ta tütre tagasi.

Eve tuli kooli heade soovide ja parimate lootustega ning oli väga õnnelik oma vabaduse üle. Mõne aja pärast aga jooksis ta uuesti kodunt ära. Direktor sai tüdruku kätte Agu juurest.

Koolis toimus vestlus seekord direktori ja tüdruku vahel, ilma teiste juuresolekuta.

„Eve, sa oled palju kordi lubanud end parandada ja ometi jooksid sa jälle kodunt ära!"

„See oli viimane kord, enam ma ei jookse!"

„Lubadustest üksi on vähe, sõnadelt tuleb tegudele üle minna! Sa arvad, et sind ajendab armastus ja vabandad end sellega. Kuid armastus ei hüple ühelt teisele nagu sinul. Kunagi oli see sul armastus. Siis kandus su armastus teisele, siis kolmandale. Pettumused nüristasid selle. Igast säilis midagi ja ei ühestki eriti. Sa viskud ühe juurest teise juurde. Armastus on muutunud armatsemiseks, paheliseks kiremänguks. Mõistad sa seda?"

„Mõistan!"

„Kodu ja kool on su sellest rabast korduvalt välja kiskunud. Varsti lõpetad kooli, saad iseseisvaks, kes abistab sind siis? Sul tuleb endal võidelda oma halbade harjumuste vastu!"

„Ma olen seda püüdnud. Kuid siis ei pea enam vastu ja jooksen kodunt minema, mõtlemata, mis saab edasi!"

„Sa mõtled ainult ihaldatavatele elamustele, mitte aga tagajärgedele. Sa pole kunagi mõelnud lõpuni, mis sinust saaks, kui sa jääksidki kodutuks."

„Ma arvan, et suunatakse kasvatuskolooniasse."

„Kasvatuskoloonia polegi kõige halvem. See on ikkagi kasvatusasutus. Võib juhtuda palju halvemat!"

„Ma püüan, kuid ei suuda!"

„Nõrkusemomentidel tuleb mõelda tagajärgedele, see aitab võidelda. Kuid sellest üksi on vähe. Peaksid endale seadma eesmärgi, mille poole püüda, milline sa tahaksid olla. Kooli kasvatus on juhendav ja abistav, aga igaüks peab jõudma enesekasvatuseni. Tuleb õppida end valitsema, saada tugevaks. See aitab pahedesse sattumast või, kui sinna juba on satutud, siis sealt välja rabelda, uut elu alustada. Mõtle sellele igal hommikul, igal õhtul, igal nõrkusemomendil ja võid edu peale kindel olla!"

„Ma luban seda! Seekord te ei pettu!"

Ka kõneles direktor Aguga.

„Eve oli sinu pool. Kutsusid sa teda?"

„Ta tuli ise . . . Siiski, ma tahtsin temaga rääkida."

„Agu, miks sa eksitad Evet? See on osalt sinu süü, et Eve suunati kolooniasse, ja nüüd tahad sa ta sinna tagasi tõugata!"

„Ei, seda ma tõesti ei taha!"

„Ega sa ehk otseselt ei tahagi. Kuid sa oled kena välimusega poiss ja meeldid tüdrukuile. Su põhimõtted ja moraal pole aga nendega sõbrustamiseks küllalt kõrged. See viib tahestahtmata halbade tegudeni. Sa pead oma põhimõtteid ja moraali tõsiselt revideerima. Seni aga hoidu eksitamast Evet ja ka teisi tüdrukuid!" . . .

Seekord pidas Eve lubadust. Uusi seiklusi enam ei esinenud. Kevadel lõpetas ta kooli.

Kuid mure Eve pärast jäi püsima: tema ümberkasvatamise aeg oli lühike, eksimused võisid korduda.

Sügisel külastas Eve Olevimäe kooli.

„Ma töötan ja õpin töö kõrval edasi," seletas ta rõõmsalt.

Nagu koorem langes direktori õlgadelt. Hüvasti jättes ütles ta Evele:

„Meil kõigil on sinust hea meel. Ole tubli ja püüa edasi ning kui midagi äpardub, ära heida meelt – kõik on parandatav! Soovime sulle, et sa võitluses ei väsiks!"

*

Eve lugu näitab seksuaalse armastuse kandumist mitmele. See kisub tüdruku armuseiklustele ning armastus on muutumas armatsemiseks. Ainult kooli ja kodu pidev võitlus saab seda pidurdada, kuid sedagi ainult siis, kui tüdruk ise kaasa võitleb. Parandamine on eriti raske.

Mõned väljavõtted ühe tütarlapse kirjadest, mis lapsevanem kooli tõi.

1.

Tere Madis!
Kas Sa lubad minuga kirjavahetusse astuda? Sa muidugi mind ei tunne, kuid täna kell 19 näeme teineteist kooli õues. Kiri anna selle kätte, kes Sulle minu kirja üle annab.
Tervitab tundmatu.

2.

Madis, kallis!
Andesta mulle kõik, mis olen paha teinud. Ma armastan Sind. Ma hoian Sind hellalt ja soojalt, nagu oma kallist kunagi. On hilisõhtu. Mul on Sinuta igav. Kõik õhtud on nii igavad, kui ma Sind ei näe. Uni on silma kippumas, aga Sina seisad ikka mul silme ees, kallis Madis. Unistan Sinust!

3.

Madis!
Miks Sa mind asjata suudled? Palun ütle, miks?

4.

Madis!
Ma ehmatasin, kui leidsin Su kirja esimestest ridadest sõna „lirva". Lugesin kirja lõpuni ja ei taibanud, miks Sa mind nii nimetad. Lugesin veel ja alles siis, kui jõudsin lira nimeni, taipasin. Jah, Sinu oma olen ma olnud ja ma kahetsen seda, et ma Sinuga nii kaugele läksin. Ma mõtlesin, et me armastame teineteist ja oleme õnnelikud, ja nüüd nimetad Sa mind selle nimega. Sa ütled, et austad lirat rohkem kui mind, kuid nii kaugele kui lira pole ma veel jõudnud, sest temal on poisse mitu, minul ainult Sina. Ta kaebas Sulle, et sõbrustan Aldoga, kuid Aldo on mulle ainult klassivend. Kuidas julges lira mind nii laimata, kas tema on seda pealt näinud? . . .

*

Tütarlapse kirjad annavad läbilõike armastuse käigust. Laps on sattunud ohtlikule teele. Seda ei juhtu kaugeltki igaga, kuid

mõnega siiski ja säärased faktid on küllaldaseks põhjuseks, et võidelda vaevu lapseeast väljakasvanud noorte armuvahekordade vastu.

*

Kõik esitatud näited on võetud tegelikkusest.

Esineb raskemaidki olukordi. Sugulise küpsemise ajajärgul ei ole noorukid mitte nii lapsed, kui üldiselt arvatakse, aga ka mitte nii täiskasvanud, et suudaksid end küllaldaselt valitseda. Armuvahekordi, kui need on tekkinud, elavad nad üle palju tugevamini, kui seda tavaliselt kujutletakse. Kooliõpilasel kisub see mõtted õppetööst kõrvale, pidurdades eluks vajalike teadmiste omandamist. Mõnigi kord lahkub noor selle tõttu koolist enne õpingute lõpetamist. Kuid varajaste armuvahekordade läbi võib noore kogu elugi nurjuda.

Nooruk satub armuvahekorda. Tema püüdlused on õilsad, suhtumine vastassugupoolesse lugupidav ja aus. Kuid mõningail juhtudel võib enesevalitsemine lõtvuda ja armumine viib noorukid neile lubamatute vahekordadeni. Esineb juhtumeid, kus noored anduvad seksuaalseile kirgedele, kasutades eostumisvastaseid vahendeid, rasestumise korral aga seaduslikku ja ebaseaduslikku raseduse katkestamist. Rääkimata tervist kahjustavast mõjust, tekitab see ühtlasi tundeelu trauma ning tuimenemise ja seda nii tütarlastel kui ka poistel.

Noorukite armuvahekord enamasti puruneb. Tekib uus armuvahekord, siis jälle uus. Kui selliseid vahelduvaid vahekordi on mitu, võib armastus üle minna armatsemiseks, kus otsitakse armuvahekorda ükskõik millise meeldiva isikuga. Kujuneb liiderlikkus, mille lõppastmeks on prostitutsioon. Tavaliselt mõistetakse hukka liiderlikke naisi ja ollakse tagasihoidlikum meeste suhtes. Ometi esineb hulganisti mehi, kes jätavad perekonnad maha ja vahetavad alatasa armukesi või kel on üheaegselt mitu naist. On see vähem halb? Seetõttu tuleb laste seksuaalsel kasvatamisel pöörata võrdset tähelepanu nii tütarlastele kui ka poistele.

Noorukite armuvahekorrad pole neile kunagi kasuks, isegi siis mitte, kui nad on püsivamaks osutunud ja viinud abiellumiseni. Varajane armastus kulub läbi ja kaotab oma võlu abielu argipäevas. Nälg uute elamuste järele viib uute armuvahekordadeni ja abielu lagunemiseni.

Sellega seoses kerkib vallasemade ja vallaslaste küsimus. Oleme kaugel sellest, et vallasemasid hukka mõista. Vastupidi, kui naine soovib saada last ja selle teadlikult sünnitab ning

üles kasvatab, väärib ta üldist lugupidamist, olgu ta abielus või mitte. See ei välista aga vajadust võidelda alaealiste vallasemade tekkimise vastu. Ka ei saa jätta märkimata neid raskusi, mis seisavad ees vallaslaste kasvatamisel. Loomulikuks kasvatuskeskkonnaks on perekond. Normaalselt on perekonnas isa ja ema. Rääkimata sellest, et isal ja emal koos on last kasvatada kergem kui emal üksinda, seisavad ees veel psüühilised kasvatusraskused. Kunagi esitab laps emale kindlasti küsimused: „Kus mu isa on?", „Miks ta meiega koos ei ela?" ning sellele on vallasemal lapse psüühikat häirimata raske vastata. Ja kuigi ema armastab oma last väga, vajab laps ka isa armastust.

See kõik paneb koolile suured kohustused. Sugulist armastust kui emotsiooni ei saa ära hoida ja see pole ka vajalik. Kui armastus on unistav, igatsev ning nooruk hoidub armuvahekorda laskumast, on see isegi positiivne, üldist emotsionaalsust ja selle valitsemist tugevdav. Võidelda tuleb mitte armastuse kui tundmuse, vaid noorukitevaheliste armuvahekordade vastu. Selleks peab kool tegema süstemaatilist seksuaalset kasvatustööd, nii üldist kui ka individuaalset, alates sugulise küpsemise algusest kuni keskkooli lõpuni.

Vabad armuvahekorrad võivad esineda nii poistel kui ka tüdrukutel. On esinenud juhtumeid, kus selliseid noorukeid on suunatud nende ümberkasvatamiseks segainternaatkoolidesse. See on täiesti väär, sest siin on nende kasvatamisega palju suuremaid raskusi kui tavalistes koolides. Sääraseid tüdrukuid taas on suunatud tütarlaste kasvatuskolooniatesse. Kuid kasvatuskoloonia jätab tütarlapsele häbimärgi, millest tal on hiljem väga raske vabaneda. Õigem on kergesti armuvaid ja veel vähese enesevalitsemisega tütarlapsi (kui kodu ja kool nende kasvatamisega toime ei tule) suunata tavalisse tütarlaste internaatkooli. See ei häbimärgista lapsi, küll aga mõjub mõningane eemaldamine poistest ja kasvatamine korralike tütarlaste kollektiivis kainestavalt. Negatiivne vastumõju, mida võidakse karta, on selliste laste suhtelise vähesuse ja kooli korraliku kasvatustöö tõttu kergesti välditav. Siinjuures meenutagem, et lapse seksuaalse kasvatamise loomulikuks kohaks on tavaline kool ja et tema suunamine teistsugusesse kooli on õigustatud ainult erakordsetel asjaoludel.

Selgitades sugulist armastust kui emotsiooni, tuleb näidata, et selle eesmärgiks ei ole meeldivad elamused ja õnnetunne, nagu arvavad sageli noorukid; et armastus, vaatamata selle õilsusele, ei ole ka omaette eesmärk, vaid et armastus on ajend, mis peab siduma mehe ja naise perekonna loomiseks ja selle

säilitamiseks. Tuleb selgitada sugulise armastuse bioloogilist ülesannet ja perekonna tähtsust kaasaegses ühiskonnas, näidates ühtlasi noorukite varajaste armuvahekordade hukatuslikku mõju. Noorukitesse tuleb sisendada, et perekonna säilitamiseks on vajalik truudus; et perekonna hülgamine uue armastuse pärast, kui suur see ka ei oleks, on sõnamurdlik ja autu, siis aga, kui perekonnas on lapsed, vapustab see nende lapsepõlve; et armastus on isiklikus elus suurim aare, mida tuleb valitseda ja puhtana säilitada, sidudes selle ainult niisuguse vastuarmastusega, mis on kindel ja aus.

10. KASVATUSE PÕHIALUSED. ÕIGUSLIKUD TÕEKSPIDAMISED

KARISTUSED. KOOLI REORGANISEERIMINE

Inimese tegevus toimub *in faciendo, in non faciendo* ja *in patiendo,* s. o. tegemises, tegemisest hoidumises ja talumises. Oma loomu poolest teeks inimene seda, mis talle meeldib, jätaks tegemata selle, mis talle ei meeldi, ning taluks teiste tegevust, kuivõrd see temale meeldiks. Kuid ühiskondliku kooselu huvides tuleb inimesel sageli teha ka seda, mis talle ei meeldi, hoiduda sellest, mis meeldib, ja taluda seda, mida ta taluda ei tahaks.

Kui õpetada last toimima alati ühiskondliku kooselu nõuete seisukohast, kujuneb temas arusaamine sellest, mida võib ja peab, ning sellest, mida ei või – kujuneb arusaamine heast ja halvast. Ta hakkab eelistama head ning oma tegevuses sellest juhinduma, hakkab hukka mõistma halba ning sellest hoiduma. Lapses tuleb kasvatada ühiskondlikku kooselu soodustavaid ning ühiskonda edasiviivaid põhimõtteid, harjutada last neid järgima ja süvendada põhimõtteid sedavõrd, et need saaksid talle omaseks ning seostuksid tema tahte ja tundmustega, niisiis kasvatada lapses intellekti, viies selle ühendusse tema tahte ja tundmustega.

Siit kujuneb lapse suhtumine ühiskondlikku korda, teistesse inimestesse, töösse ja kohustustesse ning lõpuks iseendasse ja oma tegudesse.

Õiguslikud põhimõtted omandab laps kõigepealt kodunt, täites vanemate vastavaid korraldusi. Seda kasvatust jätkab kool ning süvendab kokkupuutumine ümbritseva keskkonnaga. Algul põhineb õiguslike põhimõtete täitmine kodu ja kooli

autoriteedil, mis loob lapses neisse usaldusliku suhtumise. Kuuldes juurde seletusi, miks see nii peab olema, hakkab laps mõistma nende sisu, tunnetama nende tähtsust ning võtab need järk-järgult omaks. Omaksvõetud õiguslike•põhimõtete alusel kujunevad teatud kindlad õiguslikud tõekspidamised, mis kujundavad ühtse süsteemi ning seostuvad emotsioonidega. Toimides nendele vastavalt, tunneb inimene seesmist rahuldust, vastupidisel juhul aga südametunnistuse piina. Sellest, millised need tõekspidamised on, sõltub inimese õigusalane käitumine, tema suhtumine teistesse inimestesse ja nende õiguslikesse vahekordadesse.

Laps möödub võõrast õunapuust, mille okstel ripuvad õunad. Ta tahaks neid võtta, kuid temasse on kasvatatud: „Seda ei või, see on vargus!" Kui ta oma põhimõtete kohaselt jätab õunad võtmata, tunneb ta hiljem rahulolu; võtab ta siiski, tekib tal südametunnistuse piin, mis on tingitud tema tõekspidamiste ja sooritatud teo vastuolust. Kuid võib juhtuda ka teisiti. Kui lapsesse pole selliseid põhimõtteid sisendatud, ei teki tal sooritatud varguse järel mingit südametunnistuse piina. Vastupidi, ta on rõõmus, et vargus korda läks. Samad elamused esinevad igasuguse õiguserikkumise korral.

Nooremas eas võtab laps õiguslikud põhimõtted omaks nii, nagu nad temale antakse, hiljem kriitiliselt. See on iseenesest positiivne, sest elus muutub ja areneb kõik, ka õiguslikud põhimõtted. Kuid selle areneva õiguslike tõekspidamiste süsteemi ühtsuse säilimiseks ning lapse pideva õiguspärase käitumise aluseks peab olema lapsele mõistetav ja ühiskonnale vastuvõetav ühtne õigusalane kriteerium. Sellise kriteeriumina tuleb lapses kasvatada kindlat ja pidevat tahet toimida alati õiguspäraselt, olla igaühe vastu õiglane.

Kui kodu ja kooli õiguslikud tõekspidamised ühtivad, on kasvatustöö edukas, kui erinevad, tuleb ühtsus saavutada. Selleks on tarvilikud nõupidamised lastevanematega, nii üld- kui ka individuaalsed. Mida suuremad on kodu ja kooli vaadete lahkuminekud, seda tihedam peab olema kodu ja kooli kontakt, et laps ei kujuneks kahepalgeliseks ega teesklevaks.

Tuleb hoolitseda selle eest, et laps kasvaks heas ümbruskonnas, ning kaitsta teda halva miljöö eest. Kui laps kodus ja koolis omandab normaalsed õiguslikud tõekspidamised ning on kaitstud ümbruskonna negatiivse mõju eest, suudab ta ka edaspidi halbadele mõjutustele vastu panna.

Kuid kasvatus pole alati see, mis ta olema peaks. Halvim on olukord siis, kui vanemad ise ei järgi õiguse ja moraali

nõudeid. Kuidas saab ema või isa kasvatada lapses korralikkust, kui ta ise elab korratut elu, või ausust, kui ta ise pole aus!

Kooli teatati, et Jaan on varastanud kõrvitsa. Klassijuhataja ruttab Jaani vanemate juurde, et küsimust arutada. Sisenedes leiab, et kogu pere istub lauas ja sööb mõnuga varastatud kõrvitsast keedetud suppi.

Ka siis, kui kodu on korras, lapsel aga puudub küllaldane järelevalve, võib halbade sõprade ja halva ümbruskonna mõjul esineda õiguslikest tõekspidamistest kõrvalekaldumisi. Kui säärased kõrvalekaldumised korduvad, nõrgendab see tema kalduvust toimida põhimõtete kohaselt, sagedane kõrvalekaldumine aga loob väära harjumuse, millest hiljem on raske vabaneda, isegi siis, kui laps tunneb selle väärust.

Vääralt kujunenud õiguslike tõekspidamiste ümberkasvatamine nõuab suuri pingutusi. Alata tuleb ilmnenud õigusvastasest tegevusest. Milliseid vahendeid väärkasvatuse likvideerimiseks rakendada, oleneb sellest, kui kaugele on õigusvastane tegevus arenenud. See oleneb ka lapse isiksusest, niisamuti õiguslike tõekspidamiste väära kujunemise põhjustest.

Üks sagedasemaid õiguserikkumisi koolieas on varastamine. Olevimäe koolis, kuhu oli suunatud rohkesti sellise kalduvusega lapsi, kujunes vargusevastane võitlus kasvatustöö tähtsaks lõiguks.

Mõned näited:

Liivi.

Klassijuhataja Pruul oli tabanud varguselt Liivi, kes oli võtnud klassikaaslase rahakotist rubla. Küsimust arutati direktori juures klassijuhataja ja mõlema lapsevanemaga.

„See vargus pole esmakordne, sest varastatud summa on suhteliselt suur," arvas direktor. „Tavaliselt algab lastel vargus kopikatega ja alles siis rubladega."

„Mulle tuli see täiesti ootamatult," seletas klassijuhataja. „Olin kogu aja arvamusel, et Liivi on aus tüdruk. Ainult see torkas silma, et Liivil oli sageli kaasas maiustusi."

„Meie pole talle maiustusi kooli kaasa pannud," õiendas ema. „Ülearust raha ka ei ole andnud."

„Eks ta võttis siis ise," arvas isa. „Liivi käis meil sageli kaupluses toitu ostmas. Tavaliselt andsime kaasa paraja raha, aga mõnikord lasksime tal endal raha võtta. Meil kodus raha luku taga ei hoita."

„Kas te raha kadumist kunagi ei märganud?“ küsis direktor.

„Märkasin mitu korda,“ seletas ema. „Meil elab hoovi peal vargapoiss, käib sageli Liiviga mängimas. Halb nagu keelata ka, oma maja elanik. Arvasin, et küllap tema võtab. Eks siis Liivi võttis ise poisi pähe.“

Asi oli selge, Liivi kutsuti kabinetti. Ta tunnistas oma varguslood üles, nuttis ja lubas end parandada. Hiljem Liivil vargusjuhtumeid ei esinenud.

Meeri.

Kooli tuli Meeri ema.

„Ma olen nii erutatud, Meeri varastab!“ ütles ta ärritatult.

„Meeri, ja varastab! Kuidas on see võimalik?“ kahtles direktor.

„Kindel!“ kinnitas ema. „Ta on siinsamas, ma kutsun ta sisse?“

„Palun, kutsuge!“

Ema kutsus Meeri, kes ootas trepil, direktori kabinetti.

„Meeri, ütle nüüd direktori kuuldes, kas sa varastasid onu raha!“

„Ei!“ kinnitas Meeri.

„Onu rahakotist on kadunud 10 rubla. Kuhu see siis jäi?“

„Mina ei varastanud!“

„Kui sa ei ütle, läheb sul väga halvasti!“ kurjustas ema.

„Meeri, oota õpetajate toa juures, ma pean sinuga rääkima!“ ütles direktor Meerile. Meeri läks.

„Mulle näib, te olete Meeriga liiga kuri,“ pöördus direktor nüüd ema poole. „Niiviisi lapsed üles ei tunnista. Aga kui ta süüdi on ja mulle üles tunnistab, ärge siis, palun, temaga kurjustage. Muidu kaotab ta usalduse.“

„Hea küll!“ nõustus ema.

Direktor viis Meeri õpetajate tuppa. Tuba oli tühi.

„Meeri, ütle tõtt, kas sa võtsid raha?“

Meeri kõhkles.

„Sa oled alati mulle õigust rääkinud, usun, et teed seda ka praegu!“

Meeri huuled liikusid. Oli raske sundida end üles tunnistama.

„Jah, võtsin!“ ütles ta viimaks.

„Kus raha on?“

Ta pistis käe põue ja võttis sealt pakikese raha.

„Siin!“ Ta ulatas raha direktorile.

„Miks sa seda tegid?“

„Ema ostis endale karakullkasuka ja uued kingad, aga mulle ei osta midagi! Ma võtsin, sest minul on ka õigus midagi saada. Nagunii oleksin selle eest midagi vajalikku ostnud. Vargus see ei ole!“

„Sa oled ju korralikult riides.“

„Aga kõik teised tüdrukud on riides minust palju paremini!“

„See raha on ju onu oma!“

„Onu pidi andma selle emale.“

„Meeri, sa võtsid omavoliliselt ja salaja, see on siiski halb. Sa pead selle heaks tegema!“

„Kuidas?“

„Anna raha emale tagasi ja palu andeks! Võta raha oma kätte ja läheme!“

Direktori kabinetis andis Meeri raha emale.

„Palun andeks, ema!“ ütles ta.

„Noh! . . .“ ütles ema kurjalt, kuid lubadus tuli meelde ja ta jätkas rahulikult: „Olgu peale, – teinekord enam ei tee?“

„Ei, ema!“

Meeriga oli asi lihtne. Meeril puudus tegelikult tahe varastada. Oma arust oli ta õigust taga ajanud.

Tuudo.

„Direktor, ma tahtsin Tuudo suhtes nõu pidada,“ teatas klassijuhataja Mere. „Tema isa käis koolis ja ütles, et poeg varastab. Kui vajab raha, muugib kapi lahti ja võtab loata. Käitub võimatult, ei kuula isa ega ema.“

„Kas te Tuudoga rääkisite?“

„Jah, rääkisin. Tuudo ütleb, et ta ehitab raadiot ja vajab materjalide ostmiseks raha, aga isa ei anna. Võtnud siis ise.“

„Ja korduvalt?“

„Jaa, mitu korda.“

„Mis te kavatsete ette võtta?“

„Minu meelest on siin tegemist lihtsalt ulakusega. Ta teeb, mis talle meeldib, võtab loata kõike, ka raha. Ma selgitasin Tuudole tema käitumise lubamatust, arutasin läbi kõik ta puudused. Näib, et ta sai sellest aru. See ei tähenda muidugi, et ta nüüd kohe korralikuks muutub, kuid lootust tema paranemiseks on.“

„Soovite minu kaasabi?“

„Ei, seda mitte. Loodan, et saan temaga ise hakkama. Ma tahtsin teid ainult informeerida ja teada teie arvamust."

Klassijuhatajal oli õigus. Tuudo käitumine pikapeale paranes ning sellega koos kadus ka raha võtmise komme.

Mait.

Kuuendasse klassi suunatud uus õpilane Mait oli väga rahutu: rikkus tundides korda, kakles, huligaanitses. Siis selgus, et varem oli ta poiste vargakampa kuulunud ja et teda kavatsetakse suunata laste kasvatuskolooniasse. Direktor kutsus ta enda juurde.

„Mait, ma kuulsin, et sa olevat varastanud. On see õige?"

„Õige. Sellepärast mind endisest koolist minema saadetigi."

„Ja nüüd tahetakse suunata kasvatuskolooniasse?"

„Seda küll."

„On sul palju vargusi?"

„Ikka on. Eriti süüdistatakse kahe viimase pärast."

„Millised need on?"

„Noh, olime kolmekesi kambas, mina ja veel kaks poissi," jutustas Mait. „Kombineerisime üht masinat, kuhu oli tarvis mootorit. Mootorit meil ei olnud, raha ostmiseks ka mitte, otsustasime siis varastada. Selgitasime välja, et mootoreid on Pääsküla taga välilaos. Hakkasime luurama. Varsti oli selge, kuidas tegutseda. Ühel ööl läksime paraja vahemaaga kõik kolm lao juurde. Süda värises ärevusest. Lao juures valvet ei olnud. Avasime luku – see pole kuigi raske – ja olimegi sees. Võtsime mootoreid, niipalju kui keegi suutis kanda. Need olid väikesed ja kaunis kerged."

„Mitu mootorit sina võtsid?"

„Mina võtsin viis."

„Kus need mootorid nüüd on?"

„Nojah, võtsime liiga palju. Oleks igaüks võtnud ainult ühe, siis poleks märgatudki. Neid oli seal ju palju, ukse sulgesime ka korralikult. Hommikul tuli meile koju sõjaväemundris mees, koer rihmaga käekõrval. Ta leidis minult ja teistelt mootorid üles ning käskis need tagasi viia. Viisimegi siis tagasi."

„Ja teine vargus?"

„Varastasime Pääsküla raudteejaamast telefoni."

„Telefoni?"

„Jah, samade poistega koos. Võtsime väikese puust kasti, lõime sanga peale, panime kruvikeerajad, tangid, haamri ja veel kilu-kolu sisse ning läksime jaama telefoni juurde. Jaamas oli

rohkesti rahvast rongi ootamas. Noh, keerasime siis kruvid lahti, võtsime telefoni seinalt maha ja väljusime jaamast. Arvati muidugi, et oleme parandusest. Läksime siinsamas silla alla, murdsime telefoni lahti ja võtsime raha välja. Raha jaotasime endi vahel ära, telefoni jätsime sinnasamasse silla alla."

„Sinu olukord on üsna paha. Saad sa ise aru, et su teguviis on halb?"

„Saan küll. Olen tahtnud end ka parandada, kuid siis tuleb soodus võimalus ja justnagu kisub vargile, mõnikord isegi siis, kui asi polegi vajalik. Üksi varastada pole huvitav. Räägin sõpradega, siis kombineerime, arutame plaani läbi ja hakkame tegutsema. Varastamine on põnev, see põnevus ongi peamine, mis mind vargile kisub."

„Kas sul pärast süda ei valuta? Teed ju sellega teistele halba."

„Mõnikord on hiljem tõepoolest kahju. Seepärast tahaksingi varastamisest vabaneda. Kuid nüüd on end parandada hilja, nagunii saadetakse kolooniasse."

„Kui sa end parandad, võib-olla, et siis ei saadeta. – Meil on koolis palju õpilasringe. Otsi neis endale huviala. Vargus toob teistele kahju, selles põnevust otsida on alatu. Huviala köidab sind peagi, pakub rõõmu ja erutust ning annab mõttele uue, ausa suuna. Niiviisi vabaned kiiresti endisest pahast veast. Kõigepealt pööra aga huvi õppimisele, sest õppimine on koolis põhiline, kõige tähtsam ja ka huviküllane, kui sellesse süveneda."

Nii sündiski. Direktori ettepanekul jäeti Mait kooli. Ta astus tehnika- ja fotoringi. Tema kaklemised ja huligaanitsemised tundides lakkasid. Ka hakkas ta õppima. Saanud 16-aastaseks, läks ta tööle ja õhtukooli.

Mõni aasta hiljem kohtas direktor Maitu elektriaparaatide töökojas.

„Mait, sina töötad siin?"

„Jaa, juba kauemat aega."

„Ja töö meeldib?"

„See just ongi minu ala. Mäletate mootorite lugu?"

Andrus.

Seitsmendast poisteklassist paistis eriti silma hiljuti kooli tulnud Andrus: suurekasvuline, tugev, korralikult riietatud, kaasõpilaste vastu sõbralik, õpetajate vastu viisakas, käitumiselt eeskujulik, õppis hästi.

„No on see Andrus küll üks tore poiss!“ imetlesid õpetajad. „Ta püüab iga su sõna ja kõike ta mäletab. Kui selliseid õpilasi rohkem oleks!“ Imestati, miks ta tavalises koolis ei õpi: nii korralik, andekas ja tubli.

Ühel hommikul tuli kooli lasteinspektor.

„Ma tulin Andruse järele,“ teatas ta direktorile.

„Kuidas? Andruse järele?“ imestas direktor.

„Jah, ta saadetakse laste kasvatuskolooniasse.“

„Andrus? Kasvatuskolooniasse? Ta on ju tore poiss!“

„Ta on teil lühikest aega, teie teda veel ei tunne. Mina olen temaga aastaid hädas olnud. Oh, milline halb poiss! On suunatud koolist kooli ja igal pool ikka sama. Puudub alatasa koolist, õpetajaid ei kuula. Vähe sellest, ta otse mõnitab neid. Tunni ajal käratseb, segab teiste küsitlemist, laseb ragulkaga, paugutab tongipüstolit, naerab valjusti, tõuseb pingist ja kõnnib klassis ringi, hõikab aknast tänaval olevaid õpilasi; kui klassist välja saadetakse, paugutab uksi. Ja mis peamine, varastab.“

„Varastab? Mis ajast ja mida?“

„Algas, nagu ikka, väikesest. Koolis võttis leitud asjade kapist täitesulepäid ja muid asju, jagas neid oma sõpradele ja müüs. Samuti varastas pisiasju väljaspool kooli. Seltsis omasugustega tänavalt. Ka oma kooli õpilasi tõmbas kaasa. Varsti kujunes kamp. Kodunt jooksis sageli ära. Ööbis Pirital vana paadi all, külmal ajal sõprade juures. Kui ta kätte saadi, toodi kooli tagasi. Arutati vanematega, lastevanemate komitees, õppenõukogus, karistati, eemaldati ajutiselt koolist, suunati koolist kooli, – miski ei aidanud. Väikestest vargustest kasvasid suured. Need juba koos kambaga. Pirita restorani juurest varastasid nad jalgratta, võõrast autost viisid ära mantli, ülikonna ja portfelli – dokumendid puistasid välja –, katsetasid isegi juveelikauplusse tungida. Kasvatuskolooniasse suunamise otsus tehti Andruse kohta kahel korral. Esimesel korral lükati ärasaatmine isa taotlusel edasi, et anda poisile aega paranemiseks. Paranemist aga ei tulnud, seepärast tehti uus otsus tema suunamiseks kasvatuskolooniasse. Selle eest ta teile põgeneski.“

Andrus kutsuti direktori kabinetti. Kuuldes, et teda tahetakse ära viia, hakkas ta nutma.

„Palun, jätke mind kooli! Püüdsin kõigest hingest olla korralik ja nüüd viiakse ikkagi kolooniasse!“

„Seda ei saa otsustada ei mina ega direktor,“ seletas lasteinspektor. „See on laste hoolduskomisjoni otsus ja meie peame

seda täitma. Ja millega sa garanteerid, et sa jälle endist rada ei lähe!"

„Seekord enam mitte! Direktor, aidake mind!"

Kõik vaikisid. Direktor hakkas kirjutama.

„Ma kirjutasin laste hoolduskomisjonile avalduse, et Andrus jäetaks kooli," ütles direktor, ulatades kirja lasteinspektorile. „Palun, inspektor, andke see laste hoolduskomisjonile edasi. Sina, Andrus, mine klassi tagasi."

„Tänan, direktor, ma teen kõik, mis suudan!"

„Ole siis tubli!"

Komisjon rahuldas direktori palve ja Andrus jäi kooli. Ta pidas sõna, jäi hoolsaks ja korralikuks. Kooli lõpetas ühena parematest.

Hüljatu.

Ühel päeval astus direktori kabinetti arglik kahvatu tütarlaps.

„Ma palun direktorit."

„Palun."

„Ma palun rääkida nii, et keegi meid ei kuuleks."

„Hästi, räägi."

„Ja palun, et keegi ei saaks seda minust teada!"

„Keegi ei saa teada," kinnitas direktor.

Tüdruk sirutas paluvalt käe välja: „Palun, direktor, võtke mind kooli!"

„Aga, armas laps, selles ei ole ju midagi, mida peaks varjama."

„Direktor, teate, ma olen . . . varas!" sosistas ta.

„Ära karda, räägi julgesti," julgustas teda direktor.

Tütarlaps puhkes nutma. Direktor ei seganud, oodates tema rahunemist.

„Ma varastasin," alustas ta viimaks. „Mind avastati ja heideti koolist välja!" Ta hakkas uuesti nutma. Siis jätkas läbi nutu: „Läksin uude kooli. Sinna oli minu vargusest teatatud ja mind võeti vastu umbusuga. Õpilasi hoiatati. Ma püüdsin olla aus, aga kui midagi kadus, süüdistati ülekohtuselt mind ja ma hakkasin uuesti varastama!"

Direktor oli tema ahastusest ja lapselikust usaldusest liigutatud.

„Palun võtke mind kooli ja ärge minu minevikust kellelegi rääkige!"

Direktor võttis ta kooli ja pidas kõik enda teada. Laps kohanes kooliga, muutus elavaks ning rõõmsaks ja varguskomme kadus tal täiesti.

See juhtum liigutas pedagoogi südamepõhjani ning meenus alati siis, kui oli otsustamisel mõne lapse saatus.

Kalduvus varastada pole lapsel seesugune kui täiskasvanul. Lapse õiguslikud tõekspidamised kujunevad alles õppe- ja kasvatustöö käigus ning sageli laps ei taipagi küllaldaselt oma süüteo suurust. Vargusest võõrutamiseks on tarvis süüdlane alati tabada, selgitada temale teo pahelisust ja anda võimalus end ise parandada. Kui varguse lahendamine jääb kooli hooleks, ei ole varastanud lapse avalik süüdistamine tema parandamise seisukohalt otstarbekohane, sest see hävitab paranemise tugipunkti, õpilase au.

Vargusjuhtumi korral Olevimäe koolis vestles varguse kordasaatnud lapsega kõigepealt klassijuhataja või direktor, andes lapsele võimaluse end ise ümber kasvatada. Lapse korralikkuse süvenemisega kaob enamasti ka varguskomme, kui see ei ole liiga sügavalt juurdunud. Kui laps ise endaga toime ei tulnud, kutsuti vestluse juurde ka lapsevanemad; seejärel arutati küsimust õppenõukogus. Paljastamist õpilaste, klassi- või koolikollektiivi ees ei rakendatud.

Igasuguse õiguserikkumise korral on vestluse ülesandeks panna laps oma tegevust hindama, selle pahelisust mõistma ning äratada temas püüdu edaspidi säärasest tegevusest hoiduda. Kui õiguserikkumine on esmakordne või algastmes, pole lapse parandamiseks sageli rohkemat tarvis. Kui väär käitumine on saanud juba harjumuseks, ei aita seletustest ja noomimistest. Siin tuleb õpetada ja mõjustada last endas halba maha suruma, end pingutama, võitlema. Tuleb püüda likvideerida väära käitumise põhjused ja luua paranemiseks soodsad võimalused.

Õiguslike põhimõtete sisendamisel lastesse tuleb nii positiivseid kui ka negatiivseid näiteid esitada võimalikult emotsionaalselt, et lastes tekiks elav reageering, et nad oskaksid mõttes iseennast antud olukorda asetada. See arendab lastes kohusetunnet, kasvatab neis vastutust oma tegude eest, kujundab ja tugevdab õiguslikke tõekspidamisi.

Juba üsna noorelt hakkab lapse õigusalast kasvatamist täiendama ühiskond, eelkõige ühiskondlik võim. Alistumine võimule, võimuorganite poolt maksma pandud seaduste ja määruste täitmine on kohustuslik igaühele. Võimu esindajate seaduspäraste korralduste pidev täitmine muudab need tavaks, mida kohusetundlikud kodanikud järgivad kui iseenesest mõistetavat ja vajalikku. Ühiskonna liikmena lülitub ka laps

ühiskondlikku ellu, õpib tundma seaduste ja määruste vajalikkust ning võtab need järk-järgult omaks, täiendades sellega oma seniajani omandatud õiguslike tõekspidamiste süsteemi.

Kuid mitte kõik kodanikud ei täida alati ühiskondliku võimu seaduspäraseid nõudeid, jätavad korraldused täitmata, rikuvad maksvaid määrusi ja seadusi. Neid tuleb selleks sundida. Tähtsamaiks mõjustusvahendeiks on siin võimu autoriteet, mida suurendab karistuse rakendamise õigus, ühiskondlik arvamus ja karistus.

Ehkki seadus teatud vanuses lastele ühiskondlikke karistusi ette ei näe, ei tule sellest aru saada nii, nagu ei peaks laste suhtes nende süütegude korral karistust rakendamagi. Laste karistamine neile sobivate sunniabinõude näol kuulub mitte kohtu, vaid lastevanemate kompetentsi; kooliõpilaste suhtes rakendavad pedagoogilisi karistusvahendeid ka koolid. Igatahes tuleb lastesse juba maast-madalast sisendada, et laps on oma üleastumistes ise süüdi ja kannab oma tegude eest ka vastutust. Siinjuures tuleb aga tähendada, et laste vastutustunde kasvatamist ei või rajada karistusele, vaid õiguslike tõekspidamiste sisendamisele. Karistus on vaid hädaabinõu.

Peame tunnistama, et suur osa ausaid inimesi on omandanud aususe kodu ja kooli kasvatusest ning ainult väike osa ühiskondlike mõjustuste ja karistuste tõttu. On ilmne, et ausat kodanikku hoiavad õiguserikkumisest tagasi mitte niivõrd kartus karistuse eest, kuivõrd tema isiklikud õiguslikud tõekspidamised. Kuid on olemas inimesi, kel see pidur, vastav põhimõte, puudub ning kes ei huligaanitse, ei varasta, ei röövi jne. tõepoolest ainult karistuse ja ühiskondliku hukkamõistu kartusel. Teatud olukorras (näit. alkoholi mõjul) võivad nad kaotada kartuse ja huligaanitseda, või lootuses, et kuritegu jääb avastamata, ka varastada, röövida jne. Tähendab, hoidumine ühiselu nõuete rikkumisest üksnes karistuse ja ühiskondliku hukkamõistu kartusel ei ole küllalt mõjus.

See ei tähenda muidugi, et karistus pole vajalik. See näitab vaid, et karistus ei ole esmane ega ka mitte kõige kindlam vahend õiguserikkumiste ärahoidmiseks. Karistuse vajadus oleneb eelnevast õigusalasest kasvatusest: kui see on küllaldane, ei lähe karistust palju tarvis, kui see on aga puudulik, kasvab vajadus karistada. Seega on kodus ja koolis toimuv õigusalane kasvatus suure ühiskondliku tähtsusega.

Ühiskonna igakülgseks heaoluks on peale õiguslike nõuete tarvilik täita veel paljusid teisi ühiskonna vajadustest väljakasvanud nõudeid, koolis eelkõige kooli sisekorra reegleid.

Kodu ja kool sisendavad need järk-järgult lastesse. Kui lapsed võtavad nõuded omaks teadlikult ja seostavad oma tõekspidamistega, täidavad nad neid korralikult. Kuid on ka lapsi, kes nõutavat omaks ei võta. Sellised lapsed vajavad selle täitmiseks mõjustamist.

Koolis on mõjustusvahendeiks võimu autoriteet, kaasõpilaste arvamus ja karistus, kuid kooli mõjustusvahendid erinevad paljuski ühiskondlikest.

Nagu ühiskonnas üldse, nii ka koolis esineb võimuastmete erinev autoriteet. Õpetaja võib õppe- ja kasvatustöö alal teha õpilastele korraldusi. See määrab tema võimu autoriteedi. Õppealajuhataja (või direktori asetäitja õppealal) annab korraldusi õpilastele ja õpetajaile. Tema võimu autoriteet on seega mõnevõrra suurem. Direktor teeb korraldusi õpilastele, õpetajaile ja õppealajuhatajale, niisiis on tema võimu autoriteet veelgi suurem. Õppenõukogu esineb koolis kollektiivse võimuna ning tema võimu autoriteet on koolis suurim. Võimu autoriteeti suurendab õigus määrata karistusi ja karistamine ise. Kuid ka siin mõjustab esmajärjekorras võimu autoriteet, seejärel õigus määrata karistusi ja viimases järjekorras karistamine.

Kuigi igale võimukandjale on vajalik võimu autoriteediga ühendada isiklik autoriteet, on see õppejõududele eriti tähtis. Õppejõu võimu autoriteet põhineb kohustusel täita tema kui võimukandja nõudmisi. Seda tugevdab karistamisõigus. Õppejõu isiklik autoriteet põhineb aga tema eeskujulikul õppe- ja kasvatustööl, tema õilsatel põhimõtetel, laitmatutel eluviisidel, õpilaste väärikal kohtlemisel ja teistel õpilasi paeluvatel omadustel. Võimu õiglane kasutamine seoses õppejõu kõrge isikliku autoriteediga mõjustab õpilasi toetama õppejõu tegevust, aitama kaasa teiste õpilaste kasvatamisele ning väärnähtuste kõrvaldamisele. Võimu ebaõige kasutamine, võimuliialdused põhjustavad õpilastepoolset vastuhakku, eriti kui õppejõu isiklik autoriteet on madal. Edukaks kasvatustööks on vajalik võimu autoriteedi ja isikliku autoriteedi oskuslik ühendamine.

Nüüd *karistusest*. Et kartus karistuse ees hoiaks ära süüteo kordasaatmise, peab karistus olema küllalt mõjuv. Süüteole, mis on juba toimunud, järgneb karistus, kusjuures see peab mõjuma karistatavale kasvatavalt ja teistele hoiatavalt, et säärased teod ei korduks. Ühtlasi peavad karistusviisid ja karistusmäärad olema piiritletud, et karistamisel ei esineks liialdusi. Kuritegude eest rakendatavad karistusviisid

ja karistusmäärad on fikseeritud kriminaalkoodeksis. Koolis ei saa sellist koodeksit olla, sest kõiki võimalikke õpilaste süütegusid, nende karistusviise ja karistusmäärasid on võimatu loetleda. Pealegi peetakse koolis silmas peamiselt karistuse kasvatavat mõju. Seetõttu olenevad karistusviis ja karistusmäär mitte niivõrd tehtud süüteost, kuivõrd sellest, milline mõju on karistusel õpilasele. Korralikku õpilast mõjustab enamasti küllaldaselt tema teo hukkamõistmine. Korratu õpilasega tuleb sellesama süüteo korral teo kordumise ärahoidmiseks ette võtta midagi tõsisemat, vajaduse korral karistada. Lausa sõnakuulmatut õpilast tuleb süüteo edasiseks ärahoidmiseks nähtavasti karistada veel rangemalt. Kuid ei, rikutud laste kasvatamisel, keda on sageli karistatud, muutub karistus hoopis mõjutuks: „Löö või maha, aga tema oma jonni ei jäta!" Selliste õpilaste parandamiseks tuleb leida teisi vahendeid, sealjuures igale erinevaid, eelkõige aga neile läheneda. Kasvatustöö on sedavõrd komplitseeritud, et siin peavad jääma kasvatajale avarad võimalused oma oskuse ja leidlikkuse rakendamiseks.

Et abistada koole karistusviiside leidmisel ja samaga vältida liialdusi õpilaste karistamisel, on välja töötatud koolis lubatavad karistusviisid. Kogusummas on nad õpilaste korralekutsumiseks küllaldased, kuid õpetaja poolt otseselt (ilma administratsiooni kaasabita) määratavaid karistusi on vähe, peamiselt märkus, noomitus, lühiajaline püstiseismine. Kasvatustöö aga nõuab õpetajalt igas olukorras ja igale õpilasele sobivat kasvatuslikku lähenemist ning sellele vastavalt ka erisugust karistust, kui see osutub vajalikuks. Kui õpetaja oskab rakendada olukorrale kohast karistusviisi, on tema võimu autoriteet kõrge; kui aga õpetaja kasutab ainult üksikuid juba ette teada viise, pole nende mõju küllalt tõhus ega toeta piisavalt õpetaja võimu autoriteeti. Õpetaja võimu autoriteedi vähesuse tõttu täidetakse õpetajate korraldusi peamiselt nende isikliku autoriteedi mõjul. Kui see küllalt suur pole, tuleb õpetajal, samuti klassijuhatajal, otsida pidevalt abi kooli administratsioonilt. Miks ei võiks õpetaja ja klassijuhataja võim olla nii suur, et nad oma kompetentsi kuuluvate ülesannetega ise toime tuleksid? See toetaks nende autoriteeti ja parandaks nende kasvatustöö tulemusi märgatavalt. Mõistagi peab õpetaja võim piirduma ainult pedagoogiliselt põhjendatud karistuste määramise õigusega.

Klassijuhataja korraldas õpilastega matka metsa, et näidata lastele, kuidas rajatakse noort metsa.

„Jüri, sind ma kaasa ei võta. Sa oled mõnikord suitsetanud, võid metsa põlema ajada."

Jüri teab, et klassijuhatajal on õigus. Ta teab ka, et suitsetamise tagajärjel on paljudel kordadel tekkinud metsatulekahjusid. Kuid ta tahaks väga teistega kaasa minna.

„Õpetaja, võtke ikka, ma jätan suitsetamise lõplikult maha!"

Õpetaja on maksma pannud oma võimu autoriteedi, see on peamine. Kui ta Jüri siirusesse usub, võib ta Jüri ka kaasa võtta. Mõnikord mõjub see väga hästi. Kui ta poissi ei usalda, jätab ta tema kaasa võtmata. Õpetajal on võim võtta või mitte võtta. Seda teab Jüri ja teavad ka teised õpilased. Õpetaja kaalub, mis mõjub antud juhtumil enam. Lapsed aga ootavad ärevuses õpetaja otsust.

Metsas vaadati noort istandikku, mängiti istandiku kõrval oleval lagendikul, siis einetati. Meeleolu oli kõigil ülev. Hiljem hakkas Jaan tüdrukutega elberdama. Püüdes näidata, mida ta võib, kahmas ta kokkukogutud võileivapaberid sülle, jooksis minema ja hakkas neid laiali loopima. Lapsed ruttasid pabereid korjama. Seepeale tormas Jaan istandikku ja hakkas kuusetaimi üles kitkuma. Õpetaja keelas, hüüdis, kuid Jaan ei kuulanud. Õpetaja jooksis talle järele, Jaan oli aga väledam, lippas eest ära ja kitkus edasi. Viimaks püüdsid lapsed ta kinni. Jaani noomiti, üleskitkutud kuused istutati uuesti maha, ent vaevalt neist enam asja sai. Jaan tundis end ikka veel päevakangelasena. Kõigi meeleolu oli rikutud. „Mis saab edasi?" mõtlesid õpilased rahutult. „Mida teha?" kaalus ka õpetaja. Noorte puude hävitamine ei või jääda karistamata, kuid kuidas karistada? Teha ettepanek alandada Jaani käitumishinnet? Seda muidugi, kuid käitumist hinnatakse õppenõukogus, õppenõukogu tuleb aga kokku alles nädalate pärast. Paluda karistus määrata direktoril? Kuid õpilased ootavad Jaani karistamist temalt kui klassijuhatajalt ja otsekohe. Mis siis teha? Muidugi tuleb Jaaniga vestelda, selgitada talle tema käitumise lubamatust, kuid antud juhul on sellest üksi vähe, tuleb ka karistada. Vähehaaval kujunes otsus: pühapäeval toimub klassi ekskursioon Lõuna-Eestisse, mida juba kaua on huviga oodatud. Sellest tuleb Jaan maha jätta ja hiljem arutada tema käitumist ka õppenõukogus. See peaks mõjuma.

Ent kas niisugused karistused on üldse lubatavad? Karistuste loetelus nad ju puuduvad. Kõiki õpilaste eksimusi ja neile vastavaid karistusi pole ilmselt üldse võimalik ette näha, seetõttu jääb lubatavate karistuste loetelu alati puudulikuks.

Mõned õpetajad lahendavad asja nii, et paluvad vanemaid last karistada, teised leiavad, et vanemad karistavad sageli ebapedagoogiliselt ja liiga rangelt ning määravad olukorrale vastavaid karistusi ise. Pedagoogilised kogemused näitavad, et paljudel juhtumeil osutub kasvatuslikuks just antud süüteole ja olukorrale vastava karistuse määramine. Tegelikkuses tehaksegi nii. Kui õpetajal on suurem õigus karistuste valikus ja karistusviis pole ette teada, hoiab õpilasi nõutava korra rikkumisest tagasi mitte sedavõrd karistus kui õpetaja võim karistada. Viimase mõjul vähenevad korrarikkumised ja seega ka karistamiste arv. Siinjuures tuleb hoiduda karistustega liialdamisest, mis mõjub otse vastupidiselt.

Karistuse määramine nõuab suurt pedagoogilist takti. Samade karistuste sage kordamine hävitab nende mõju. Mõnest karistusest tuleb võimalikult hoiduda. Teise karistuse määramine nõuab suurt ettevaatust. Vaatleme mõnd sellist.

Väär on õpilase eemaldamine õppetunnist. Õpilase väljasaatmine tunnist vabastab küll õpetaja korrarikkujast, kuid õpilane on väljaspool klassi valveta ja võib pahameelega korda saata igasuguseid uusi korrarikkumisi. Tõsi, õppetunnist eemaldatud õpilane peab minema direktori, õppealajuhataja või korrapidaja õpetaja juurde, kel tuleb määrata talle tegevus. Kuid direktor ei istu ju pidevalt oma kabinetis, õppealajuhatajagi võib olla mõnes tunnis. Ka korrapidajal õpetajal on korrapidamise päeval tunde. Nii võib juhtuda, et õpilane ei saa neist kedagi kätte. Veel enam, õpilane, kes tegi oma käitumisega tunniandmise võimatuks, ei muutu ka tunnist eemaldamise tõttu otsekohe korralikuks ja sõnakuulajaks. Sageli ei otsigi ta direktorit, õppealajuhatajat ega korrapidajat õpetajat. Juhul kui õpilane ongi ilmunud direktori või õppealajuhataja juurde, takistab see märgatavalt direktori või õppealajuhataja tööd, tulu aga on vähe. Direktor või õppealajuhataja peab loomulikult selgitama, miks õpilane klassist välja saadeti. Tavaliselt püüavad süüdlased end õigustada, vähemalt oma süüd vähendada. Selguse saamiseks tuleb hiljem küsitleda ka õpetajat. Korrapidajal õpetajal on tasakaalu kaotanud õpilasega sageli raskusi. Järelikult on õigem, kui õpetaja paneb klassis oma autoriteedi maksma ja kutsub ise õpilase korrale või toob, kui vajalik, õpilase vahetunnis direktori või õppealajuhataja juurde, võttes ise arutelust osa. Kui õpetaja ei saa klassis distsipliiniga hakkama, on õigem, kui õpetaja kutsub direktori või õppealajuhataja klassi, selle asemel et saata õpilasi klassist välja. Nii on segadus väiksem ja mõju suurem.

Õpilase üleviimine paralleelklassi pole niivõrd karistus, kui õpilase kasvatamiseks sobivama keskkonna leidmine. Õpilase korrarikkumine klassis toimub tavaliselt klassikaaslaste või üksikute mõjukate kaasõpilaste heakskiitmisel. Kui paralleelklassis puudub säärane seljatagune ja kui seal on õpilase silmis autoriteetne klassijuhataja, hakkab ta paranema. Kui aga paralleelklassis on ees tematoolisi õpilasi ja klassijuhataja mõju nõrgavõitu, pole üleviimisest mingit kasu. Üleviimise fakt üksi parandab vähe.

Sedasama tuleb öelda ka õpilase üleviimise kohta ühest koolist teise. Kui õpilane viiakse madala kasvatustasemega koolist heasse kooli, mõjub see temasse parandavalt; viiakse ta samasuguse kasvatustasemega või veel nõrgemasse kooli, on tulemus vastupidine, sest parandab ju mitte üleviimine kui karistus, vaid olukord, millesse õpilane satub. Head koolid pole selliste õpilaste vastuvõtmisest huvitatud, seda enam, et käitumiselt halvad õpilased enamasti ka halvasti õpivad. Vastupidi, mõnikord üritavad nad vabaneda isegi oma kooli puudulikult edasijõudvaist ja halvasti käituvaist õpilastest, sest nendest vabanemine tõstab kooli taset. Hinnatakse ju koole õpilaste õppeedukuse ja käitumise taseme järgi. Koolid, kes oma puudulikult edasijõudvaid ja halva käitumisega lapsi ise kasvatavad ja selliseid ka väljastpoolt juurde võtavad, jäävad tasemelt teistest alla ning satuvad hõlpsasti mahajäänud koolide nimekirja. See loob üldise tendentsi puuduliku õppeedukusega ja halva käitumisega õpilastest vabanemiseks. Sellised lapsed jäävad koolist kooli rännates oma teadmistelt ikka nõrgemaks ja käitumiselt halvemaks. Nad tunnevad, et neile tehakse ülekohut, satuvad kooliga vastuollu, rikuvad sihilikult korda, huligaanitsevad ja langevad viimaks koolist välja, muutudes heaks taimelavaks kuritegevusele. Seda halvemini mõjub õpilastele nende koolist kõrvaldamine. Koolide taotluseks peaks olema mitte halbadest lastest vabanemine ega tänavale saatmine, vaid hoopis nende kooli tõmbamine ja parandamine.

Veel mõningaid momente kasvatamisest.

Karistus – kui see on vajalik – tuleb määrata nii, et laps mõistaks, et karistust on tarvis tema parandamiseks. See jätab lapse südame õpetajale avatuks. Karistamine vihast suleb selle. Karistus ei tohi hävitada lapse au. Seetõttu ei või kaasõpilastele teatavaks teha õpilase seksuaalseid eksimusi, samuti kriminaalvastutusele mittekuuluvaid vargusjuhtumeid, sest vargus lapseeas pole vargus selle tõelises tähenduses. Neid

küsimusi tuleb lahendada direktori või õppealajuhataja, klassijuhataja ja vanemate ning lapse keskel, või isegi kahe vahel, ja vajaduse korral õppenõukogus. See võimaldab last kergemini parandada. Lapseeas varastanud lastest kasvavad taktitundelise kohtlemise ja hoolika kasvatamisega kõigiti korralikud ja lugupeetavad kodanikud. Miks siis teotada inimest lapseea ebateadliku tegevuse pärast eluajaks? Ka kohus arutab mõningaid küsimusi kinniste uste taga.

Tuleb meeles pidada, et karistus ei ole nõiakepp, mis kõik pahed kõrvaldab. See on vaid vahend õpetaja võimu autoriteedi tõstmiseks. Tegelikkuses tuleb seda rakendada ainult siis, kui see on paratamatu. Meenutagem, et õpilaste juures suurt autoriteeti omava õpetaja korraldusi täidetakse ilma ühegi karistuseta, sest tema sõna mõjuvõim ja kasvatusoskus on tugevam igasuguse karistuse mõjust. Madala autoriteediga õpetaja raksab karistuse karistuse järel, kuid ei saa siiski klassis korda. Üsna harilik on see, et karistusi määratakse suhteliselt väikesele osale õpilastest, suurem jagu läbib kooli ilma ühegi karistuseta. Seega jääb põhiliseks õpetada ja harjutada last täitma ühiselu ja kooli sisekorra reegleid vastavate tõekspidamiste sisendamisega lapsesse, süvendades ühtlasi lapse kohusetunnet ja kasvatades temas vastutust oma tegude eest. See on mõjuvam ja püsivam.

Üks tähtis tegur, mis mõjustab lapse kasvatamist, on õpetaja suhtumine õpilastesse. Ei või unustada, et õpilased on lapsed, lapsed aga vajavad südamlikkust, hellust ja vanemlikku armastust. Kui vanemad on lapse vastu head, ootab laps headust ka õpetajailt, on kodu karm, loodab ta õrnust koolilt. Laps vajab vanemlikku armastust ja kõike, mis sellega kaasneb, ning kusagilt peab ta selle leidma. Südamlik suhtumine õpilastesse loob usaldusliku vahekorra õpilase ja õpetaja vahel, formaalne ja karm suhtumine usaldamatuse, sellest edasi aga ka õpetajale vastutöötamise.

Kõiki antud momente tuli eriti meeles pidada Olevimäe koolis. Kuigi üksikuil juhtumeil osutus paratamatuks kasutada ka valjust, oli vähe neid kordi, kus valjus andis püsivaid tulemusi, väga palju aga neid, kus sõbraliku suhtumise ja järjekindla nõudmisega saavutati silmapaistvaid tulemusi. Headus tekitab poolehoidu ning püüdu olla hea, kurjus aga vastuseisu ja korralduste sihilikku mittetäitmist. Kui õpilased tunnevad, et õpetaja suhtub nendesse poolehoiuga, kasvab ka õpilaste poolehoid õpetaja vastu. On õpetaja aga uhke ning üleolev, tekib tal õpilastega sageli raskusi. Kõige halvem on närvitsev õpetaja, kes teeb seetõttu ennatlikke ja ebaõigeid otsuseid.

Selline õpetaja kaotab õpilaste silmis kergesti igasuguse lugupidamise. Peamiseks relvaks Olevimäe kooli kasvatustöös oli sõna. Samuti oli suur tähtsus sellel, kes antud olukorras pidi sõna võtma: õpetaja, klassijuhataja, õppealajuhataja või direktor. Kuid sõnade taga peab olema tunda tegusid. Paljasõnalisus on otse kahjulik, samuti paljusõnalisus. Paljudel juhtumeil on õpilase poolt oodatud noomimise asendamine lühivestlusega kasulikum kui pikk manitsuskõne.

Õpetaja pidi olema siiras, rääkima ainult seda, milles ta oli veendunud. Õpilased on head psühholoogid, nad märkavad teesklemist otsekohe. See alandab nende silmis õpetaja autoriteeti. Õpetaja siirus kasvatab õpilastes siirust, õpetaja ebasiirusele vastavad õpilased valelikkusega.

Tuli olla tagasihoidlik kiitmise ja laitmisega. Kiitus, kui see on teenitud, tekitab üldiselt üleva enesetunde, püüu paremuse poole, lugupidamise teiste vastu, tungi teha midagi õilsat, head; liigne kiitus seevastu paneb end üle hindama, toob kaasa väära iseteadvuse, uhkuse ja upsakuse. Peame kasvatama lapsi nii, et nad ka täiseas, suureks ja tähtsaks saanutena, jääksid tagasihoidlikeks, lihtsaiks ning seltsivaiks. Eriti tuli olla tagasihoidlik laitmises, sest laitus põhjustab emotsionaalset pidurdatust, sagedane laitus üldist surutust, tahtejõuetust, lugupidamatust enese ja teiste vastu. Kui laitus tundub ebaõiglasena, kutsub see esile viha ja vihkamise ning tungi solvamise eest kätte maksta.

Väga tähtis on, et õpetaja näeks enda ees koolipinkides mitte ainult poisse ja tüdrukuid, kes õpivad, vastavad, saavad hindeid, lähevad klassist klassi ja lõpetavad kooli, vaid et ta noortes näeks ka võrsuvat ühiskonda: tulevasi töölisi, insenere, õpetajaid, arste, kirjanikke, kunstnikke, teadlasi, ministreid või riigijuhte, aga ka kurjategijaid, kui lapsed jäetakse hooletusse ja nende kasvatus jääb puudulikuks. Seetõttu suhtugu õpetaja oma töösse täie tõsidusega, teades, et kool mitte ainult ei õpeta, vaid ka kasvatab, avastab võimeid, arendab neid ning suunab, ja et suurel määral oleneb koolist nii lapse edasine saatus kui ka tulevase ühiskonna ilme ja heaolu.

*

Juba mitmendat aastat oli Olevimäe kooli suunatud ülekasvanud õpilasi, kelle õppimise või käitumisega koolidel oli raskusi. Ühtlasi võttis kool vastu õpilasi alaealiste hooldus-komisjonist, keda koolid olid sinna saatnud suunamiseks laste

kasvatuskolooniasse, kuid kelle paranemist võis loota veel tavalise kooli tingimustes, samuti lapsi, kes olid koolidest välja langenud ega õppinud kusagil, vaatamata sellele, kas nad olid ülekasvanud või mitte. Kooli viiendal tegutsemisaastal, kus ülekasvanud õpilaste arv koolides oli vähenenud, võeti Olevimäe kooli vastu puuduliku õppeedukuse ja halva käitumisega lapsi igasuguses vanuses.

Olevimäe kool oli ajutise iseloomuga ning tema ülesandeks oli: esiteks, vabastada koolid korduvalt klassikursust korranud, puuduliku õppeedukusega või käitumiselt rasketest lastest; teiseks, aidata neil lastel saavutada normaalset edasijõudmist ning korralikku käitumist; kolmandaks, selgitada laste puuduliku edasijõudmise ja halva käitumise põhjusi ning aidata kaasa vahendite leidmisele selle edasiseks pidurdamiseks.

See kool oli niisamasugune nagu kõik teised ja kooli õppening kasvatustöö edu või ebaedu põhines täielikult õppejõudude tööl ja oskusel. Töö oli raske, sest lapsed olid alatiste etteheidete ja karistustega, paljud koolist kooli suunamisega muutunud usaldamatuiks, tõrkuvaiks ning koolide vastu vaenulikeks. See vastupanu tuli võita, kuid mitte rangusega, vaid südamlikkusega. Õpetajate vanemlik armastus õpilaste vastu ja kaasatundmine nende muredele võitsid õpilaste usalduse, tehes nad kasvatusele vastuvõtlikeks, kusjuures õpetajate kindel usk töö edusse tõstis usku oma võimetesse ka õpilastes. Paljud õpilased hakkasid koolitöös üürikese ajaga edasi jõudma ja on otse mõistmatu, miks nad endistes koolides õppimisega toime ei tulnud või halvasti käitusid. Osaga oli aga suuri raskusi. Nendega pidi olema kannatust ja tuli teha pidevat tööd. Tõeline edu algas alles siis, kui õpilasega suudeti saavutada koostöö, ühendada õpilase kasvatamine tema enesekasvatamisega.

Ühises võitluses õpilaste edasijõudmise ja käitumise parendamise eest kujunes üksmeelne ja tugev õpetajate kollektiiv, kes ei pidanud raskeks tööd ega vaeva. Koostöös õpetajatega sirgusid siin arukad, heasüdamlikud ning kõigiti toredad poisid ja tüdrukud, keda õppejõud alati sooja südamega meenutavad.

Viienda tööaastaga oli vajadus selle kooli järele möödunud, sest nüüd, kus koolid mitme aasta jooksul olid rasketest lastest vabad, pidid nad ise oma õpilaste kasvatamisega toime tulema. Töötades tavalise kooli tingimustes, näitas Olevimäe kool, et igal koolil on küllalt vahendeid ka nn. „raskete" laste kasvatamiseks. Ta näitas, et laste mahajäämus õppimises ja halb

käitumine on tingitud mitte sedavõrd laste füüsilistest ja vaimsetest eeldustest kui kodu ja kooli puudujääkidest kasvatustöös, peamiselt aga kodu ja kooli vähesest koostööst. Ja et kui mahajäämus ning halb käitumine on tõsiasjaks saanud, võib iga last ikkagi veel ümber kasvatada, kui palju aega see ka ei nõuaks. Lapse parandamise õigeks kohaks on kool, sealjuures just tavaline kool, kus koostöös lastevanematega ja õpilaskollektiivi toetusel on võimalik paranemist saavutada kergemini kui kusagil mujal. Füüsiliselt ja vaimselt normaalsete laste koolist eemaldamist ja kasvatamiseks erikoolidesse suunamist tuleb võimalikult vältida. Kui Olevimäe kool suutis tavalise kooli tingimustes toime tulla sadade mahajäänud ja raskete laste kasvatamisega, siis seda kergem on tulemusi saavutada tavalises koolis, kus selliseid lapsi on üksikuid.

Seega oli Olevimäe kool oma ülesande täitnud. Kuid nii selles kui ka teistes Tallinna koolides, samuti väljaspool pealinna oli lapsi, kelle kodus ei olnud kõiki lapse kasvatamiseks vajalikke tingimusi. Seepärast reorganiseeriti Olevimäe kool internaatkooliks, mis kasvas järk-järgult üheteistkümneklassiliseks.

Kool komplekteeriti esialgu peamiselt Olevimäe kooli õpilastest. Lisaks tuli õpilasi lastekodudest, teistest Tallinna koolidest ja ka väljastpoolt Tallinna. Samuti viidi internaatkooli üle endine Olevimäe kooli õpetajaskond. Juurde võeti uusi õpetajaid, kasvatajaid ja majandusala personal. Uue kooli asukohaks oli looduslikult kaunis linnaosa, kus avaras pargis paiknesid parajasti ehitatavad moodsad hooned, nende vahel tiigid, majade taga spordiväljak ja mänguplatsid. Hooned pidid õppetöö alguseks valmima osaliselt ning mahutama esimesel õppeaastal 330, järgmisel 660 õpilast. Läks mõnevõrra teisiti, kui kavatsetud. Õppetöö alguseks maju valmis ei saadud ja koolil tuli õppeaasta esimestel kuudel töötada endistes Olevimäe kooli ruumides. Kooli võetud lastekodukasvandikud jäid ajutiselt lastekodudesse edasi, kust suuremad õpilased käisid koolis, väikesi aga käidi kohapeal õpetamas. Väljastpoolt Tallinna tulnud õpilased jäid ajutiselt endistesse koolidesse.

Poeg- ja tütarlapsed paigutati eraldi klassidesse. Nii kujunesid koolis poiste-, tütarlaste- ja üksikud segaklassid. Lahus klassidest kasvasid välja ka lahus kasvatusrühmad, mis olid moodustatud klasside järgi. Selle läbi oli kergem korraldada eakohaseid üritusi. Noorematele õpilastele määrati vanemate klasside õpilaste hulgast hooldajad.

Igal esmaspäeval oli õpilaste üldkogunemine, kus arutati möödunud nädala õppeedukust, puhtust ja korda ning isetege-

vust. Õpilaste ergutamiseks kasutati rändvimpleid pealkirjadega „Parimale klassile õppeedukuses", „Parimale klassile puhtuses ja korras", „Parimale klassile isetegevuses". Vimplid õppeedukuses ning puhtuses ja korras anti eelmise nädala parimale klassile ja need rändasid iga nädala tagant edasi, kui klassil ei õnnestunud neid kauem hoida; vimpel isetegevuses oli kunstiõhtul hästi esinenud klassi käes, kuni leidus uus hästi esinenud klass. Iga klassi edasijõudmine oli protsentides esitatud vastaval stendil, mida täideti iga nädala, õppeveerandi ja õppeaasta lõpul. Preemiateks olid ette nähtud ekskursioonid, kus õppetöö lõpul iga vähemalt 90%-lise õppeedukusega klass pidi saama ekskursiooni, mille marsruudi määras algklassides klassijuhataja, kõrgemates klassides klass ise, kusjuures ekskursiooni kaugus olenes õppeedukuse protsendist.

Koolis elavnes pioneeritöö ja laienes ringide tegevus. Muusikaringile lisandus orkester, kunstiringile keraamika- ja portselanimaaliring, tütarlaste käsitööringile kunstilise käsitöö ring, spordiringidele tennisering, turismiring, tütarlaste iluvõimlemise ringile karaktertantsu- ja balletiring, rahvatantsuring, peotantsude ja seltskondlike mängude ring, siis tulid juurde võõrkeelte ringid, õppeainetealased ringid. Ringide tööd juhendasid õpetajad ja kasvatajad, karaktertantsu ja balletti baleriin. Klassijuhatajad ja kasvatajad olid määratud klassidele nii, et vähemalt üks kasvatajaist või klassijuhataja tundis muusikat. See võimaldas klassis kujundada lauluansambli ja välja arendada ka soliste, mis andis avarama võimaluse klassi isetegevuseks. Paralleelklasside üritused toimusid sageli koos. Olevimäe kooli kunstilise isetegevuse traditsioonid säilisid. Ühislaul hoogustus. Kunstiõhtud muutusid regulaarseks ning toimusid hiljem igal neljapäeval. Asuti õppima lasteooperit. Koolis korraldati muusikaloenguid, kus esinesid ka Riikliku Filharmoonia ja Riikliku Akadeemilise Teatri „Estonia" solistid. Külalisõhtud sagenesid.

Vabal ajal käidi uues koolimajas tööl, veeti valminud ruumidesse inventari, korrastati töökodasid, õppekabinette ja raamatukogu. Kooliruumide kujundamiseks vastavalt esteetilistele nõuetele moodustati kunstinõukogu. Ruumide kaunistamiseks kasutati originaalmaale, mis osalt osteti, osalt saadi kingitustena või laenutati õppejõudude poolt. Teadete tahvleid ja stende kasutati vähem. Koolis näidati nii õppetundides kui ka puhkeõhtutel rohkesti filme. Õpetajate Täiendusinstituudi poolt korraldatud kursusel said õpetajad ja kasvatajad filmi näitamiseks vajaliku oskuse ja filmidemonstraatori kutse.

Viimaks olid kooliruumid valmis. Uude koolimajja üleminekuks kutsuti kohale ka need õpilased, kes ajutiselt mujal õppisid. Pidulikus rongkäigus ja kooli orkestri saatel siirduti uude hoonesse. Kell 12 algas aktus ühislauluga. Aktusekõne pidas direktor. Järgnesid laulud ning külaliste sõnavõtud. Raadio, televisiooni ja ajalehtede esindajad lindistasid ja pildistasid. Lõpulaulu järel suundusid lapsed orkestri saatel klassidesse.

Algas õppetöö uues majas ja uutes tingimustes, uute mõtete ja soovide, uute õilsate püüdlustega.

LAIA TÄNAVA KOOL JA MURELAPSED

H. LIIMETS

Mõiste „murelapsed" oli küllalt levinud 30-ndate aastate Lääne-Euroopa pedagoogilises kirjanduses ja perioodikas. Sealt ulatus see meiegi ajakirjandusse. Nüüd pole seda sõna küll aastakümneid kasutatud, vastavad nähtused on aga siiski olemas.

Kes on murelapsed?

Nendeks peetakse lapsi, kes vanematele ja õpetajatele-kasvatajatele muret teevad oma nii- või teistsuguse kõrvalekaldumisega füüsilise ja vaimse arengu näitajates ning sellega ühenduses ka käitumises. Murelapsed nõuavad eri kohtlemist, teistest erinevat kasvatust. Seda ei ole hõlpus anda vanematel ja õpetajatel, kes pole hälbivate laste kohtlemiseks mingit ettevalmistust saanud. Muret tekitabki inimesele see, et ta küll näeb lapse erinevust normaalsest, kuid ei oska leida sobivat viisi tema kohtlemiseks.

Tallinnas Laias tänavas asunud ülekasvanute kooli direktori Anton Härma raamatus „Meie murelapsed" on kõnealust mõistet võetud märksa kitsamas tähenduses, vaadeldakse lapsi, kes on koolis puudulikult edasi jõudnud, korduvalt klassikursust korranud ja täiskasvanutega, vanemate ja õpetajatega konflikti sattunud ning keda pole õnnestunud ei koolil ega ka isal-emal positiivselt mõjutada. Need on lapsed, keda meie kirjanduses on nimetatud ka raskesti kasvatatavaiks ehk kõurikuteks.

Käitumishälvetega lastele eri koolide loomine on ajalooliselt küllalt vana nähtus. Esimene selline loodi juba 16. sajandi lõpul Hollandis. Tänapäeval on kõigis arenenud maades terve kasvatusasutuste süsteem, mis on määratud ravima ja ümber kasvatama laste ja noorukite arengus ilmnenud keskkonda häirivaid hälbeid. Siia kuuluvad paljudes maades levinud kasvatusnõuandlad, uurimisjaamad ja kontrollklassid, mis diagnoosivad lapse arengu seisundit ja annavad vanematele ning koolile nõu, kuidas neid lapsi kohelda. Teatud piirides püüavad

need asutused ka kasvatada ja ravida. Meil Eesti NSV-s tegutses kasvatusnõuandla mõnd aega Viljandis ja Tartus ühiskondliku töö alusel. 1968. a. loodi meil esmakordselt katseliselt tasandusklassid, mis diagnoosisid puuduliku edasijõudmise põhjusi ja püüavad anda ka ravi. Kõiki loetletud asutusi võiks iseloomustada esmajoones diagnoosivate keskustena. Nende ajalugu pole kuigi pikk. Meil on aga sellelaadne töö alles otsingute järgus. Kõurikute kasvatusasutustest kujunesid ajalooliselt esimestena välja alaealiste seaduserikkujate ja kurjategijate jaoks loodud kolooniad ja erirežiimilised koolid. Hoopis hilisem nähtus on koolis edasijõudmatuid ja sellel pinnal kujunenud kõurikuid ravivate asutuste loomine. See on valdkond, kus meil praegugi toimuvad otsingud. Vaevalt suudetakse siin niipea leida optimaalne lahendus.

Tallinnas Laias tänavas ülekasvanutele loodud kooli tulebki vaadelda kui katset luua eri asutus nende laste jaoks, kes olid juba korduvalt klassikursust korranud ning kellele edasijõudmine tavalises koolis tekitas raskusi. Selle kõrval oli enamikul ka tõsiseid käitumishäireid. Kooli loomine polnud ilmselt mõeldud eksperimendina, mis oleks pidanud pinda andma edaspidisteks sammudeks meie haridussüsteemi korraldamisel. See oli nähtavasti praktilise elu survel kujunenud lahendus. Edasijõudmatud ja õpetajate tegevust häirivad õpilased suunati üle linna ühte kooli, kes pidi asuma neid parandama. Domineerivam on siin küll olnud mõte kergendada koolide ja õpetajate tööd. Teine külg – k u i d a s hälbivaid noorukeid parandada – on kooli loojatel küllalt ebamäärane olnud ja ettemõtlemine ilmselt mitte kuigi ulatuslik. Seda muljet kinnitab hästi ka Anton Härma raamat.

Arvestades märgitud asjaolu, ei maksa käesolevast raamatust otsida vastust küsimusele, kas niisugune erikool end pedagoogiliselt õigustab või milline peab olema selle töösüsteem. Raamat on huvitav hoopis teises suhtes. Siin pakutakse galerii pilte konkreetsetest nooruki-isiksustest ja nende kujunemistingimustest. Autoril on olnud head silma nägemaks varjatud seoseid ja sõnadega väljendamata asjaolusid. Võib arvata, et mõnigi õpetaja-kasvataja mõistab A. Härma raamatu alusel paremini, kui väga keerukatesse olukordadesse võivad sattuda meie kasvandikud, millised konfliktid ja draamad võivad olla hajali mõtete, tunnis keskenduda suutmatuse taga, milline keerukas motiivistik võib olla mingi konkreetse üleastumise koore all. Huvitav on muidugi ka see, milliste vahendite poole pöördusid Laia tänava kooli direktor ja õpetajaskond oma püüetes kasvatada ümber neile suunatud noorukeid. Nii direktor kui

ka õpetajad olid erakorralises situatsioonis. Töö alguses ei olnud neil selget kujutlust oma õpilaste iseärasustest ega ka sellest, millised ümberkasvatamise ja ravi teed on viljakamad. Kuivõrd tegemist oli peamiselt õpetajatega, kelle kogemused olid pärit tavalisest üldhariduslikust koolist, siis on küllalt arusaadav, et leidma kalduti arsenalist, mis sealgi käibel. Äratab lugupidamist see entusiasm, millega Laia tänava kooli õpetajad neid ülesandeid täitma asusid.

Nimetatud kooli tõeliselt erakorralisest olukorrast saame võib-olla selgema pildi siis, kui katsume õige lühidalt selgitada, kui keerukas võib olla ainult ühe sümptoomi – koolis edasijõudmatuse tagapõhi, rääkimata sotsiaalse keskkonnaga suhtlemisel ilmnevatest mitmekesistest käitumishäiretest.

Kool esitab kindlad nõuded õpilaste töötulemustele. Normaalselt arenenud ja normaalsetes keskkonnatingimustes elav laps või nooruk peaks nende nõuetega vähemalt rahuldavalt toime tulema. Kui laps õpingutega toime ei tule, siis on meil alust küsida: mis tema normaalsete õpingutulemuste eeldustest on rikutud, mis takistab? Eduka õppimise eeldused võime jagada 2 gruppi. Kõik oleneb esmajoones suurest hulgast seesmistest eeldustest – õpilase tervislikust seisundist, toitumusest, närvisüsteemi seisundist, meeleorganite olukorrast. Väga olulised on mitmesugused õpinguteks olulised psüühilised eeldused, mida psühholoogilises kirjanduses on sageli kokku võetud ühte mõistesse – õpetatavus. Erinevate õpilaste õpetatavus on suuresti erinev. See väljendub niisugustes näitajates, nagu mingi reegli omandamiseks vajalik harjutuste määr, mis võib väiksema õpetatavusega õpilastel olla kümme korda suurem kui tugevamatel õpilastel; materjali analüüsi täpsus ja täielikkus juba esmasel omandamisel; mõtlemise paindlikkus ja ökonoomsus; kõrge üldine psüühiline aktiivsus, suur töövõime, mille tõttu suurema õpetatavusega õpilased väsivad vähem; omandatu kestvam säilitamine, millega kergemini õpetatavad õpilased teiste hulgas positiivselt silma paistavad. Psüühiliste eelduste hulka kuuluvad ka vaimse töö oskused. Nii on selgunud, et küllalt suure hulga õpilaste edukaid õpinguid takistab puudulik lugemisoskus ja ainult juba selle ravi võib tulemusi tunduvalt parandada. Kõige eespool mainitu kõrval kuuluvad õpingute seesmiste eelduste hulka veel õpilase hoiakud. Anton Härma raamatust selgubki, et paljudel Laia tänava kooli õpilastel oli kooli, aga ka õpetajate ja õppimise suhtes negatiivne hoiak. See on nagu kilp, mis ei lase mõista ega vastu võtta õpetajate veenda-püüdmisi ja siiralt sõbralikkegi lähenemiskatseid. Õpilase suhteid ümbruse ja õppimisega mõjutab veel

see, kuidas ta iseennast hindab, millised on tema isiklikud ideaalid ja eluplaan.

Nagu näeme, on ainult olulisemaid seesmisi tegureid juba terve hulk. Ei saa selsamal moel kohelda neid, kelle õpetatavus on madal, ja neid, kes koolisse ja õpetajatesse negatiivse suhtumise pärast on järk-järgult loobunud õppimast, kuid kel on head eeldused. Kummalgi on tee normaalsete õppetulemuste juurde tagasi erinev. Või võtkem kergesti väsivad lapsed ja need, keda segab puudulik lugemisoskus. Erikool murelaste jaoks saab viljakalt töötada ainult siis, kui iga lapse seisundit on igakülgselt uuritud, kui on leitud, millistest seesmistest teguritest on tingitud tema hälbimused. Sellist diagnoosi Laia tänava kooli õpetajaskonnal muidugi ei olnud. Tõsi, igal lapsel oli kaasas iseloomustus, kuid sellest oli vähe abi. Mida saabki anda paber, mille koostamise eesmärk on olnud hoopis teine: võimalikult mõjukalt põhjendada ärasuunamise vajadust. Laia tänava kooli õpetajad pidid ise diagnoosima ja samaaegselt ka kasvatada püüdma. Küllap on pikemata selge, kui väga raske on selliselt töötada. Paratamatult toimitakse nii mõnigi kord katse-eksituse meetodil.

Anton Härma ja tema kolleegid seisid veel teisegi suure raskuse ees. Õpilase antud momendi isiksusepilt on varasema arenemiskäigu tulemus. Nende või teiste hälvete juuri tuleb otsida senise kasvatuse ja keskkonna iseärasustest. Oli kõigiti ootuspärane, et kooli parandamispüüete kõrval jätkas kodune ja ka vanusekaaslaste keskkond paljudel juhtudel mõjustamist ebasoodsas suunas, olemasolevaid arenemishälbeid tugevdavalt. Kooli ainuke loogiline samm oli püüe parandada õpilaste arenemiskeskkonda. Paiguti see teatud määral ka õnnestus. Sassiläinud inimsuhteid korraldada aidata, isegi kõige tagasihoidlikumal moel nõu anda on äärmiselt keerukas. Selleks ei piisa ainult heast südamest, oskusest kannatlikult kuulata ja mõista. On vaja olla õppinud, teada, kuidas aidata. Meil pole veel praegugi süsteemina olemas perekonna- ja kasvatusnõuandlaid, nn. sotsiaaltöötajaid, kes oskavad ja aitavad „ravida" lapse arenemiskeskkonda. Võib arvata, et areng läheb just niisuguste asutuste kujunemise ja ametimeeste tekkimise suunas. Laia tänava koolil tuli kanda kogu seda koormat ise. Seda kõike aeganõudva ja keeruka õpilaste tundmaõppimise, nende õpetamise ja kasvatamise kõrval, mis niikuinii oli kahekordselt raskem iga tavalise kooliga võrreldes.

Usun, et lugejale on küllalt selge endise Laia tänava kooli töötingimuste komplitseeritus ja ka see, et niisugust tüüpi koole saab luua ja viljakalt tööle rakendada ainult täpse diag-

noosi ja antud õpilaste iseärasustele kohandatud kasvatuskorralduse tingimustes.

Anton Härma kirjeldab paljusid huvitavaid nähtusi noorukite elust. On päris loomulik, et tähelepanekud ajendavad teda kui mõtlevat pedagoogi seaduspärasusi otsima ja vaadeldud üksikfaktides üldisi tendentse nägema. Niisama loomulik on ka see, et ühe inimese poolt täheldatud juhud ei saa sisaldada kõiki antud valdkonnas esinevaid noorukite käitumise ja arenemise variante. Sellega ühenduses lubatagu teha mõned märkmed paari käesolevas raamatus vaadeldud probleemi kohta.

Laia tänava koolis tõdeti, et kõige raskem on ümber kasvatada neid noorukeid, kes kuulusid mitmesugustesse tänavakampadesse. Seepärast on raamatus sellele nähtusele küllalt palju tähelepanu pühendatud.

Õpilaste kuulumist mitmesugustesse kampadesse võib pidada seaduspäraseks nähtuseks. See rahuldab loomulikku vajadust sotsiaalse suhtlemise järele, mis koolis ja kodus jääb pahatihti puudulikuks. Mitmes vahetuses töötavas koolis on klassiväline töö sageli sedavõrd piiratud ja suudab haarata ainult osakese õpilaskonnast, et õpilaste omavahelised kokkupuuted koolis piirduvad ainult vaheaegadega. Tunnis domineerib aga frontaalne tegevus, mis ei anna ka tööga ühenduses peaaegu mingit võimalust suhtlemiseks. Ei tule siis imestada, et stiihiliste rühmituste osa on õpilaste elus küllalt suur. Tartus läbiviidud vastav uurimus näitas, et kampadesse kuulus uuritud IV–VIII klassi õpilastest 78,4%. Seega tuleb mõneti erandlikuks pidada kampa mittekuulumist.

Näib, et kool oma õppe- ja klassivälise tööga ei suuda kaotada vajadust kampa kuuluda isegi neil, kes on sellesse töösse aktiivselt haaratud. Seepärast on väga oluline, kuidas me kampadesse suhtume. Kindel on nähtavasti üks: kool ei saa oma tegevuses neid arvesse võtmata jättä.

A. Mälberg uuris pika aja jooksul asula ja väikelinna kampu. Selgub, et üldreeglina pole nende tegevus pedagoogiliselt taunitav. Tegemist oli koolis, eriti pioneeritöös kogutud tegevusvormide kasutamisega oma vaba aja sisustamisel. Sisuliselt jätkus omaalgatuslikult ja ilma täiskasvanute otsese järelevalve ja osavõtuta tegevus, mida varem oli organiseeritud kooli poolt pedagoogiliste eesmärkidega. Selliseid kampu tuleks pidada isegi positiivseks nähtuseks.

On selge, et leidub ka ühiskondlikult negatiivse suunitlusega stiihiliselt kujunenud gruppe. Anton Härma materjalides on juttu just neist. Need rühmad toetavad kõuriklikku käitu-

mist ja takistavad paranemist. Seega on nende rühmade hajutamine või positiivne häälestamine ümberkasvatamise olulisi eeldusi. Meil ei saa õnnestuda üks ega teine, kui me ei tee kindlaks, mis ühendab konkreetset õpilast kambaga, millistel isiklikel motiividel ta sinna kuulub. Kampadesse kuulumise tegureid on õnnestunud kindlaks teha kaugelt suurem hulk, kui see „Meie murelastes" esile tõuseb.

Sagedaseks kampade tekkimise lähteks on vabaajasuhtlemine koduümbruses. Kaaslaste seltsi vajatakse ja lähim ümbrus võimaldab seda esmajoones. Laps leiab linna ja asula tingimustes juba eest teatud mängud, varem väljakujunenud harrastusalad, leiab eest ka teatud suhtumised koolisse, õppimisse, õpetajatesse, täiskasvanutesse. Teatud osas on need pärandatud laste varasematelt põlvkondadelt. Psühholoog A. Vedjonov märgib, et teatud käitumise iseärasusi võib täheldada mõnes piirkonnas aastakümneid, põlvkondade vältel. Selle pärandatava hulgas leidub nii positiivset kui ka negatiivset käitumist.

Ainult naabrus ei ole küllalt tugevasti siduv. On ju võimalik olla rohkem toas, valida väljas liikumise aega nii, et pole eeldusi kokku puutuda nende kaaslastega, kellega vähem sobitakse. Naabrus on ainult eeldus suhtlemiseks, mida kasutatakse vägagi erinevalt. On vaja veel teisi tingimusi.

Kambakaaslaste tõmbejõud on seda tugevam, mida nõrgemad on sidemed perekonnaliikmetega ja mida vähem lapse või nooruki psüühilised vajadused perekonnas rahuldamist leiavad. Ühes Poolas läbiviidud uurimuses (A. Pawelczyńska) ilmnes, et kamp võib mõnel juhul olla küllalt suurel määral perekonna asendajaks. Kui lood mõnikord nii on, siis on selge, et huvitav pioneeritöö, ringid ja laulukoor kedagi kambast ei eemalda. Küsimus pole siin ainult energia mõistlikus kulutamises ja aja ülejäägi kasulikus suunamises. Keskne pole rakendatus, vaid suhted. Muidugi, ühises tegevuses kujunevad ka suhted. Kui aga valime tegevused, mis ei anna küllalt võimalusi lähedaste, usalduslike suhete kujunemiseks, ei paku emotsionaalset rahuldust, siis me soovitut ei saavuta. Iga tegevust tuleb hinnata sellelt seisukohalt, milliseid suhteid ta kujundab.

On veel kolmaski tegur, mida kampade kujunemisel silmas peame pidama. See on antud nooruki asend koolis, eriti klassikollektiivis. Koolis viibimine hõlmab küllalt kaaluka osa nooruki päevast. On mõistetav, et ühelegi õpilasele ei ole üksköik, kuidas klassiõed-vennad temasse suhtuvad, kuivõrd hinnatud ja arvestatud ta kaaslasena on. Klassikaaslaste posi-

tiivsete ja negatiivsete suhtumiste osaliseks saavad õpilased erineval määral. Rea ühes otsas on need, kellesse paljud suhtuvad positiivselt, edasi väheneb positiivsete suhtumiste hulk ja ilmnevad mõned negatiivsed. Rea lõpus võib olla mõni sellinegi, kellesse keegi ei suhtu positiivselt, küll aga paljud negatiivselt. Siin võime rääkida erinevast asendist klassikollektiivis. Peaks olema kergesti kujuteldav, kui ebameeldiv ja raske võib olla viimasele õpilasele koolis viibimine. See rusub emotsionaalselt. Rusutult ei lähe töögi hästi, seda tehakse alla oma võimete. Tõrjutud õpilase ootuspärane reaktsioon on otsida suhtlemist ja kaaslasi väljastpoolt kooli. Võibki õnnestuda tänavakamba leidmine, kes talle poolehoidu ja tunnustust ei keela. Selle hankimine aga toimub sageli teiste väärtuste ja tegevuste alusel kui koolis.

Tänavakampade liikmeskonda on ka sellelt seisukohalt uuritud. Ilmneb, et asotsiaalsete tänavakampade koosseisus on just rohkesti neid, kes oma põhikollektiivis on tõrjutud seisundis. Seda õnnestus meil täheldada Tartu Ülejõe piirkonnas, sama märgib ka saksa teadlane J. Helm, kes uuris alaealisi kuriategijaid. Kurskilane I. Polonski leidis, et koolis rakendusvõimalustest ilmajäänud, ent organisaatorlike võimetega noorukid kujunevad hõlpsasti kambajuhtideks.

Kui õpilasel ühes koolis on vahekorrad stabiliseerunud ja halvaks kujunenud, võib uude kooli saatmisest tõepoolest tulu olla. Olgu see kas või Laia tänava kooli tüüpi. Tulu on siis, kui õnnestub kujundada uued suhted, kui nooruk saavutab kollektiivis kindla positiivse asendi. See ei ole kerge, kui edukus suuremas osas nendes tegevustes, mida kool nõuab, on üsna tagasihoidlik või päris halb. Suurim raskus võib olla: mille alusel head staatust saada.

Nagu näeme, on kampade probleem õigegi keerukas. Anton Härma on märganud ja fikseerinud sellest väga huvitavaid aspekte. Mõned märkused lubatagu seoses ümberkasvatuse meetoditega. Võib öelda, et Laia tänava kool püüdis kasutada ära kõiki neid ideid ja võimalusi, mida tolleaegse tavalise üldhariduslikku kooli praktika ja pedagoogika pakkusid. Kooli püüded võib tinglikult jaotada 2 gruppi: 1) püüti parandada õpilaste suhteid kooliga, sütitada ja vaimustada neid tööks, saavutada usalduslik kontakt õpetajaga; 2) kujundada vaialikke harjumusi režiiminõuete range täitmise kaudu. Viimast püüti saavutada hinnete süstemaatilise kontrolli ja järeltöödega. Ei peetud paljuks isegi sellist äärmust, et kooli direktor käis isiklikult mõningaid õpilasi kooli toomas. Ei ole kahtlust, et just siin olidki nende õpilaste arengu sõlmpunktid.

Ei ole Anton Härma ega Laia tänava kooli õpetajate süü, et nad oma tegevuses nendes kahes sõlmpunktis mõned olulised aspektid kõrvale jätsid. Õppetöö individualiseerimise idee oli veel liialt vähe kõlapinda leidnud. Väga erineva varasemate teadmiste ja oskuste tasemega õpilaste puhul võib edukas olla individualiseeritud ja rühmatöö. Frontaalse töö erikaal peab paratamatult vähenema.

Nooruki ümberkasvamine ei saa üldreeglina viljakas olla ainult välistegurite mõjul, mis peavad ületama nooruki vastuseisu ja saavutama soovitava käitumise. Mõjukam on tõmmata ta koostööle, nõnda et ta ise püüaks aktiivselt oma nõrkusi ületada.

Teiste sõnadega, ümberkasvatamine peaks liituma enesekasvatamisega. Mõnedes maades praktiseeritakse selleks individuaalseid arendamisprogramme. Lähtudes nooruki võimetest ja huvidest, arvestades ka tema nõrkusi, koostatakse programm, milles on keskne mingi sellise eesmärgi saavutamine (näiteks teatud ameti õppimine ja iseseisvumine), millest nooruk ise elavalt huvitatud on. See programm arutatakse läbi ja detailiseeritakse koos nooruki endaga. Siin saab ta ka teada, milleks on vajalikud need või teised režiiminõuded, miks õpetaja annab talle mõnel alal lisaülesandeid jne. See toob uue elemendi ka õpilase ja õpetaja suhetesse. Õpilane lakkab õpetajate sammudes nägemast tema abistamist, välist survet ja hakkab toimuvat mõistma kui temale vajalikku oma isiklike eesmärkide realiseerimisel.

Laia tänava kool on huvitav tükike eesti kooli ajaloost. See on lugu sellest, kuidas püüti lahendada üldharidusliku kooli üht teravat probleemi, ilma et eelnevalt oleks toimunud selle pedagoogiliste ja psühholoogiliste lähtekohtade igakülgset analüüsi, ilma et oleks olnud põhjendatud tegevusprogrammi. Elu nõudis ja tehti. Kui palju on elus ja kooliski taolisi katseid olnud. Huvitav, kuid ränk on olnud neil, kes siin vahetult osalema on pidanud. On hea, et dokument sellest üritusest järelpõlvedele püsima jääb.

SISUKORD

Saateks 3

1. Uue kooli avamine. Esimesed raskused 5
2. Laste tänavasalgad 18
3. Kooli ja kodu koostöö. Õpilaste ja nende ülekasvamise põhjuste tundmaõppimine 31
   Mõned väljavõtted õpilaste kirjandeist teemal „Minu lapsepõlv“ 39
   Mõned väljavõtted vanemate õpilaste kodukirjandeist 48
   Mõned väljavõtted õpilaste iseloomustustest endiste klassijuhatajate poolt 54
4. Õppe- ja kasvatustöö. Võitlus koolist puudumise vastu. Suitsetamise ja alkoholi tarvitamise vastane võitlus 58
5. Klassiväline töö 81
   Kevadpidu ja selle järelkajad 81
6. Nii tekivad tänavasalgad 90
7. Uusi probleeme. Õppeaasta lõpp 104
8. Üleminek uude õppeaastasse. Sügispidu ja vestlusõhtu. Raskused korduvad 113
9. Ohtlikud aastad 125
10. Kasvatuse põhialused. Õiguslikud tõekspidamised. Karistused. Kooli reorganiseerimine 170

Laia tänava kool ja murelapsed. *H. Liimets* 191

Антон Хярма. О ТРУДНЫХ ДЕТЯХ. На эстонском языке. Художественное оформление С. Ээлма. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja V. Parbo. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja E. Sagris. Korrektorid U. Karelaid ja E. Kask. Laduda antud 7. IV 1970. Trükkida antud 28. V 1970. Kohila Paberivabriku trukipaber nr. 2. 54×84/16. Trükipoognaid 12,5. Tingtrükipoognaid 10,5. Arvestuspoognaid 12,93. Trükiarv 8000. MB-04472. Tellimuse nr. 1570. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 45 kop.

45 kop.

A
30761
4754034

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00475403 4